SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 27 1962 ČÍSLO 2

AKO SA TVORÍ IMPERATÍV V SLOVENČINE?

Jozef Ružička

V doterajšej našej gramatickej literatúre niet jednoty vo výklade tvarov imperatívu v spisovnej slovenčine. A je to nejednota v teoretickom chápaní otázky, nie vari roztrieštenosť vo výklade jednotlivých príkladov. Preto treba v tomto prípade odlíšiť teoretické úvahy o tvorení imperatívu od viac-menej praktických riešení tejto otázky v bežných gramatikách alebo v školských učebniciach.

O teoretické riešenie našej problematiky sa pokúsil E. Pauliny v štúdii *Tvorenie imperatívu v spisovnej slovenčine.*[1] Vychádza zo zásady, že zloženie gramatických tvarov treba hľadať v sklade morfém, lebo len tak sa dá zostaviť výklad, ktorý by vystihoval zákonitosti súčasného jazyka. S touto zásadou treba súhlasiť. Naviac treba ju doplniť požiadavkou, aby sa každý gramatický tvar rozkladal na pomenovací základ a formanty a aby sa ani jeden gramatický tvar nevykladal z iného hotového tvaru. Ale z tohto presnejšie formulovaného hľadiska sa ukazuje, že E. Pauliny neuplatnil uvedenú teoretickú požiadavku do dôsledkov, i keď z nej programovo vyšiel. Preto má jeho výklad isté slabšie miesta, ktoré do značnej miery znehodnocujú jeho analýzu imperatívnych tvarov v spisovnej slovenčine.

E. Pauliny pokladá tvar 2. os. sg. za základný imperatívny tvar. Preto osobitne vykladá iba tvorenie tohto tvaru. Tvary 1. a 2. os. pl. už len odvodzuje od uvedeného základného tvaru: „Imperatívne formy pre 1. a 2. pl. majú koncovkové morfémy *-me, -te,* ktoré sa pripínajú k hotovej forme 2. sg. imperatívu" (str. 105). V tomto vidí aglutinačný charakter uvedených tvarov, lebo „každá jazyková kategória sa vyjadruje osobitnou morfémou": „v tvare *padn-i-te* koncovková morféma *-te* vyjadruje len

[1] Slovo a tvar I, 1947, 103—5. — Materiál, s ktorým narába E. Pauliny, nie je síce bohatý, ale vystihuje typické prípady. Treba z nich však vylúčiť chybné tvary *bdi* (od *bdieť*) a *skvi* (od *skvieť*) a nahradiť ich systémovými tvarmi *bdej, skvej sa.*

kategóriu čísla a osoby, kým kategória imperatívu je vyjadrená morfémou *-i-*" (str. 105). Analýza tvarov pre 1. a 2. os. pl. je správna. Zhoduje sa s Jakobsonovou analýzou týchto tvarov v ruštine.[2] Je však ťažko vysvetliť, prečo sa nepoužili tie isté kritériá aj pri analýze tvaru 2. os. sg.

Tvar 2. os. sg. sa hodnotí ako základný tvar imperatívu takmer všeobecne. Napr. aj v ruskej gramatickej literatúre sa hovorí, že sa tvary 1. a 2. os. pl. tvoria od tvaru 2. os. sg.[3] Aj v našich bežných gramatikách sa tvrdí, že tvary 1. a 2. os. pl. tvoria sa z tvaru 2. os. sg. osobnými príponami *-me, -te.*[4]

No takýto výklad, i keď je bežný v slovanskej jazykovede, nezdá sa presvedčivým. Prieči sa totiž základnému morfematickému princípu, že gramatické tvary sa nikdy netvoria od hotových tvarov, ale že ich treba vykladať ako spojenia morfém.

Gramatický tvar je dvojčlenné — binárne spojenie morfém: jedna časť gramatického tvaru slúži lexikálnej stránke jazyka a druhá časť gramatického tvaru slúži gramatickej stránke jazyka. To znamená, že nielen v oblasti odvodených slov hovoríme o spojení dvoch morfém (o binárnej slovotvornej stavbe slova), ale že aj gramatické tvary majú takúto dvojčlennú — binárnu stavbu.

Systém gramatických tvarov však nie je v žiadnom jazyku jednoliaty. Morfologický systém jazyka treba pokladať za zložitý systém skladajúci sa z istého počtu čiastkových systémov. Pravdaže, ani systém slovesných tvarov nie je jednoliaty, lebo aj tu máme pred sebou hierarchicky členený systém. Pritom jednotlivé čiastkové systémy sú pospájané rozličným spôsobom. Raz je spojivom blízkosť významu, raz zas blízkosť formálneho vyjadrenia. Vzájomné vzťahy medzi čiastkovými systémami slovesných tvarov dajú sa dobre využiť aj pri výklade jednotlivých tvarov. Ukážeme to na prístupnom príklade.

Iba niektoré slovesné tvary chápeme ako spojenie pomenovacieho základu a formantu: *nies-ť, nes-úc* ... Oveľa častejšie hovoríme o kmeni a gramatickej prípone: *nesie-m, nesie-š* ...; *cestova-ť, cestuje-m* ... Kmeň je práve tá časť gramatických tvarov, ktorá ostáva bez zmeny v širšom rozsahu, ako je jeden čiastkový systém tvarov. Prézentný kmeň je

---

[2] R. Jakobson, *Zur Struktur des russischen Verbums*, Mathesiusov sborník, Praha 1932, 74 n. — Tu sa hovorí o aglutinačnom charaktere imperatívnych tvarov 1. a 2. os. pl. v spisovnej ruštine. — E. Pauliny tento prameň neuvádza.

[3] Porov. napr. *Grammatika russkogo jazyka I, Fonetika i morfologija*, Moskva 1952, 493.

[4] Pozri napr.: E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 3. vyd., Martin 1955, 253, ako aj E. Pauliny, *Krátka gramatika slovenská*, Bratislava 1960, 103.

napríklad spoločným základom všetkých prézentných tvarov: indikatívu prézenta, imperatívu, prechodníka i činného príčastia prítomného. Ukazujú to príklady: *nes-ú, nes!, nes-úc, nes-úci*; *volaj-ú, volaj!, volaj-úc, volaj-úci*...

K uvedenému treba ešte dodať, že niektoré gramatické tvary natoľko úzko súvisia s inými gramatickými tvarmi, že sa tvoria z ich základu. Za základ tvaru pokladáme tú časť, ktorá ostáva z celého tvaru po odtrhnutí flektívnej prípony. Preto povedzme možno tvrdiť bez skreslenia jazykovej skutočnosti, že slovesné podstatné meno sa v slovenčine tvorí príponou *-ie* zo základu trpného príčastia: *volan-ý — volan-ie, prosen-ý — prosen-ie, zabitý — zabit-ie*...[5] Flektívna prípona je vždy formálnym prostriedkom syntagmatických vzťahov. Preto sa niekedy nazýva aj relačnou (vzťahovou) morfémou.

Pri analýze imperatívnych tvarov treba do dôsledkov uplatňovať spomenutý všeobecný poznatok, že tieto tvary tvoria užšie zomknutý čiastkový systém, podobne ako napr. tvary indikatívu prézenta. Preto možno právom predpokladať, že aj morfematická stavba všetkých imperatívnych tvarov je rovnaká. Osobitná úloha týchto tvarov v rámci výzvovej funkcie jazyka nemôže byť dostačujúcim dôvodom pre negovanie čiastkového systému imperatívnych tvarov.

Morfematická stavba tvarov 1. a 2. os. pl. je zreteľná. V každom prípade je oveľa zreteľnejšia než stavba tvaru 2. os. sg. Aj E. Pauliny poukázal na to, že v imperatívnych tvaroch *padnime, padnite* máme osobitné prípony *-me, -te* na vyjadrenie kategórie osoby a čísla a osobitnú príponu *-i-* na vyjadrenie kategórie slovesného spôsobu — imperatívu. Preto uvedené tvary analyzoval takto: *padn-i-me, padn-i-te*. Základom týchto tvarov je spojenie morfém *padn-i-*. Nie je to tvar, ale iba základ tvarov *padnime, padnite*. Je to imperatívny základ.

V tomto základe imperatívnych tvarov ľahko nájdeme pri ich porovnávaní s inými tvarmi slovesa *padnúť* kratšiu podobu prézentného kmeňa *padn-*: táto podoba prézentného kmeňa je napr. v 3. os. pl. indikatívu prézenta *padn-ú*. Tým sa ukazuje užšia spätosť obidvoch čiastkových systémov — systému indikatívnych a systému imperatívnych tvarov prézenta.

Ak vychádzame z tézy, že každý gramatický tvar je dvojčlenný — binárny, musíme v stavbe všetkých imperatívnych tvarov vydeliť imperatívny základ a osobnú príponu. Analýzou všetkých imperatívnych tvarov

---

[5] Tým istým právom možno stavbu slov typu *predmestie* chápať ako spojenie pomenovacieho základu *predmest-* (získaného odtrhnutím pádovej prípony *-om* od tvaru *pred mestom*) a prípony *-ie: predmest-ie*.

v spisovnej slovenčine prichádzame k záveru, že existuje osobitný systém osobných prípon imperatívu. Je to tento systém:

2. os. sg.	1. os. pl.	2. os. pl.
-O	*-me*	*-te*

Preto musíme jednotlivé imperatívne tvary analyzovať takto:[6]

2. os. sg.:	1. os. pl.:	2. os. pl.:
nes-O	*nes-me*	*nes-te*
čuj-O	*čuj-me*	*čuj-te*
padaj-O	*padaj-me*	*padaj-te*
kupuj-O	*kupuj-me*	*kupuj-te*

Systém osobných prípon je uzavretý, a preto možno v ňom reálne počítať s nulovou morfémou. Ide o podobný prípad, ako sú nulové pádové prípony v tvaroch typu *strom-0*, typu *žien-0*, resp. *miest-0*. Aj v systéme osobných prípon v indikatíve prézenta počítame s nulovou osobnou príponou v tvare 3. os. sg.: *nesie-0, prosí-0* ... Systém prípon je tu takýto:[7]

1. os. sg.	2. os. sg.	3. os. sg.	1. os. pl.	2. os. pl.	3. os. pl.
-m	*-š*	*-O*	*-me*	*-te*	*-ú/-u*
-m	*-š*	*-O*	*-me*	*-te*	*-ia/-a*

Imperatívny základ treba pokladať takisto za dvojčlenný — binárny. Máme v ňom zložku, ktorá sa zhoduje s tzv. druhou podobou prézentného kmeňa, ako aj zložku, ktorá je formálnym vyjadrením imperatívu ako slovesného spôsobu. Táto druhá zložka je prítomná vo význame všetkých imperatívnych tvarov.

Tzv. druhá podoba prézentného kmeňa sa získa z tvaru 3. os. pl. indi-

---

[6] Pri doterajších analýzach predpokladali sa iné systémy prípon imperatívu. Napr. v *Slovenskej gramatike* Paulinyho, Ružičku a Štolca na str. 233 sa uvádza systém prípon: *-0/i, -me, -te*. — B. Letz v *Gramatike slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 333 hovorí o dvoch systémoch: bez prípony, *-me, -te* alebo *-i, -ime, -ite*. — B. Havránek — A. Jedlička v *Českej mluvnici*, Praha 1960, 222 uvádzajú pre češtinu tri alternujúce systémy prípon: *-0, -me, -te; -i, -ěme (-eme), -ěte (-ete); -ej, -ejme, -ejte*.

[7] Tu možno poukázať na to, že aj v tzv. zložených tvaroch indikatívu préterita a v tvaroch oboch kondicionálov máme v systéme prípon nulovú príponu 3. os.: *volal (by) som, volal (by) si, volal (by) 0; volali (by) sme, volali (by) ste, volali (by) 0*. — Nulový tvar formálneho slovesa je tu na úrovni osobnej prípony. — Niektorí jazykovedci vyčleňujú gramatické prípony podľa iných princípov, a preto hovoria o niekoľkých formách osobných prípon aj v slovenčine.

katívu prézenta odtrhnutím osobnej prípony *-ú/u* alebo *-ia/a: nes-ú, skáč-u, pros-ia, stoj-a...*[8]

Pravda, formálne vyjadrenie imperatívu ako slovesného spôsobu nie je rovnaké pri všetkých slovesách. I keď všetky slovesá majú v imperatíve osobitný systém osobných prípon *(0, -me, -te)*, je nesporné, že tento prostriedok slúži v prvom rade na vyjadrenie osoby a čísla, a nie slovesného spôsobu. V imperatívnych tvaroch je teda trochu iný stav ako povedzme v tvaroch kondicionálu. Kondicionál ako slovesný spôsob sa jednoznačne vyjadruje morfémou *by (hovoril by, bol by hovoril...)*. Imperatívne tvary ako celok nemajú takýto jednoznačný prostriedok na vyjadrovanie slovesného spôsobu. Je výsledkom zložitého vývinu, že tu sú rozličné podružné prostriedky. Takisto je výsledkom vývinu, že v celom rade prípadov práve v tvare 2. os. sg. vonkoncom chýba akýkoľvek pozitívny formálny prostriedok s uvedenou funkciou.[9]

Bolo by však azda predsa len chybné, keby sme z uvedeného stavu chceli vyvodiť, že tzv. druhá podoba prézentného kmeňa sama osebe má úlohu 2. os. sg. imperatívu. Niekedy sa dokonca tvrdí, že sa v jazykoch uplatňuje tendencia, aby sa tvar 2. os. sg. imperatívu rovnal koreňu slovesa, lebo tento tvar predstavuje „morfologické minimum". V takom zmysle sa potom formuluje základné pravidlo o tvorení imperatívu, a čo sa s ním nezhoduje, hodnotí sa ako odchýlka alebo výnimka.

Formálne prostriedky imperatívu ako slovesného spôsobu sú tieto:

1. V slovenčine nachádzame sporadické skracovanie dlhej slabiky v lexikálnom základe. Sú to ojedinelé prípady *vitaj, hybaj* a *poď (vitajte, poďme, poďte)*, ktoré patria k slovesám *vítať, hýbať* a ku kmeňu *pôjd-u*. Pretože toto skracovanie nie je pravidlom, tvary *vitaj, vitajte, hybaj* možno pokladať už za zmeravené popri systémových imperatívnych tvaroch *vítaj, vítajme, vítajte, hýbaj, hýbajme, hýbajte*. Treba poznamenať, že podobné skracovanie je celkom bežné v morfologickom systéme češtiny, ako to ukazujú príklady *piš, chval, plač, sviť...* (porov. tvary *píšeš, chválíš, pláčeš, svítíš)*.

2. V slovenčine je bežné skrátenie celého základu o koncový konsonant *j* v prípadoch typu *bi* a typu *kry* (porov. tvary *bij-ú, kryj-ú*). Táto zmena

---

[8] Termín druhá podoba prítomníkového kmeňa používa E. Pauliny v uvedenej *Stručnej gramatike slovenskej* na str. 98: rovná sa zvyšku tvaru 3. os. pl. ind. préz. po odtrhnutí osobnej prípony.

[9] Imperatívne tvary, podobne ako tvar vokatívu, mali v indoeurópskych jazykoch vždy osobitné postavenie. Keďže tieto tvary slúžia apelovej (výzvovej) funkcii jazyka, uplatňuje sa pri nich tendencia po jednoduchosti a vôbec úspornosti. Často sa tu hovorí len o kmeni, resp. koreni slova vo funkcii tvaru. Bolo by však správnejšie hovoriť tu vždy o nulovej gramatickej prípone (pádovej či osobnej).

sa dá vyložiť ako dôsledok zvláštneho pomeru foném *i* a *j* v slovenskom systéme foném.[10]

3. V slovenčine sa uplatňujú v rámci imperatívneho základu rozličné alternácie. Jednak ide o pravidelné zmäkčenie koncového tvrdého konsonantu *d, t, n, l* na mäkký konsonant *ď, ť, ň, ľ: ved-ú — veď, plet-ú — pleť, min-ú — miň, kol-ú — koľ* ... Jednak je tu alternácia *ď/dz* v prípadoch *jed-ia — jedz, ved-ia — vedz, poved-ia — povedz.* Zmäkčovanie koncového konsonantu bolo voľakedy aj v slovenčine oveľa širšie, podobne ako je to v iných slovanských jazykoch. Možno tu poukázať na dnešný stav v spisovnej ruštine.[11]

4. V tvare 1. os. pl. platí v spisovnej slovenčine pravidlo o osobitnej asimilácii neznelých párových spoluhlások k sonórnemu *m*: písaný tvar *plaťme* vyslovujeme ako *plaďme*, podobne *kričme* vysl. *kridžme, píšme* ako *pížme* ...[12] Aj v iných slovanských jazykoch je podobný stav, menovite v ruštine. V tomto prípade máme do činenia s osobitným morfonologickým pravidlom o zoskupovaní hlások v rámci gramatického tvaru. V iných tvaroch však toto pravidlo neplatí. Napr. v tvaroch *chlapmi, plotmi, kočmi, košmi* ... vyslovujeme neznelé hlásky *p, t, č, š.*

5. Pozitívny formant imperatívu sa zachoval — pravda, v uniformovanej podobe *i* — iba v prípadoch, keď sa druhá podoba prézentného kmeňa končí na konsonantickú skupinu nezvyčajnú na konci slovenských slov: *padn-ú — padn-i, pohn-ú sa — pohn-i sa, udr-ú — udr-i, pošl-ú — pošl-i, vržd-ia — vržd-i* ... Tento príznak imperatívu je však aj v slovenčine na ústupe, ako na to ukazujú varianty typu *pusť/pusti, rozlúšť/rozlúšti, hyzď/hyzdi, rozmliažď/rozmliaždi.* Porovnanie s inými slovanskými jazykmi ukazuje, že tento príznak imperatívu sa viaže na rozličné zvukové vlastnosti jednotlivých slovies.[13] Aj v iných slovanských jazykoch treba hovoriť o ústupe pozitívneho imperatívneho formantu.

Ako vidieť, formálne prostriedky imperatívu ako slovesného spôsobu

---

[10] Pozri o tom štúdiu Š. Peciara *K otázke fonologického pomeru i a j v slovenčine,* Linguistica Slovaca IV—VI, 1946—48, 107—120.

[11] Všetky koncové konsonanty v imperatíve — okrem *j, ž, š, č, šč* — sú zmäkčené, čo sa v písme označuje mäkkým znakom. Pravda, aj po *ž, š, č, šč* sa píše mäkký znak v tvaroch imperatívu, ale tu je už iba analogické písanie grafického znaku imperatívu, a nie písanie podľa fonetického princípu. Pozri o tom výklad napr. vo vysokoškolskej učebnici *Sovremennyj russkij jazyk, Morfologija,* Moskva 1952, 286—7.

[12] V spisovnej češtine máme v tvare 1. os. pl. imperatívu zmenu znelej koncovej párovej spoluhlásky na neznelú: tvar *pověžme* sa vyslovuje ako *pověšme,* tvar *dokažme* sa vyslovuje ako *dokašme* ... Tu ide o prenesenie neznelého konsonantu z ostatných tvarov imperatívu: *pověš, pověšte, dokaš, dokašte* ... Porov. v cit. českej gramatike na str. 37.

[13] Pozri o tom konfrontačný výklad v knihe A. V. Isačenka *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim, Morfologija II,* Bratislava 1960, 478—481.

sú rozložené na celý gramatický tvar. Pritom jednotlivé formálne prvky sú obmedzené: uplatňujú sa iba za istých podmienok. Je tu teda celkom iný stav ako pri tvorení ostatných určitých slovesných tvarov. Ale ani tak sa tvorenie imperatívnych tvarov celkom nevymyká zo systému slovenskej morfológie. Možno poukázať na to, že v celom rade slovesných typov máme dve podoby prézentného kmeňa, čo v skutočnosti nie je nič iné, ako alternácia (napr. pozitívneho a nulového) formantu indikatívu ako slovesného spôsobu. Aj tu sa vychádza zo zásady, že prézentný základ je dvojčlenný: skladá sa z lexikálneho základu a formantu prézenta. Až na tento základ sa pripínajú osobné prípony, ktorými sa vyjadruje osoba a číslo.

Ukazuje sa teda, že možno postupovať aj pri analýze imperatívnych tvarov tak, ako je to u nás zvykom pri ostatných určitých tvaroch slovesa. Popri lexikálnej časti tvaru, v ktorej je koreň a príp. odvodzovacia alebo vidová prípona, treba rozlišovať gramatickú časť tvaru, v ktorej sa dá vymedziť formálne vyjadrenie imperatívu ako slovesného spôsobu. Uvedieme niekoľko príkladov:

lexikálny základ	imperatívna prípona	osobná prípona
rob-	*-O-*	*-O*
rob-	*-O-*	*-me*
bodn-	*-i-*	*-O*
bodn-	*-i-*	*-te*

Takýmto rozborom môžeme ukázať nielen osobitosť imperatívnych tvarov, ale aj ich spojitosť s tvarmi indikatívu prézenta na jednej strane (spoločný prézentný kmeň, keďže aj imperatív je prézentný tvar — v slovenčine je len imperatív prézenta) a s tvarmi kondicionálu na druhej strane (spoločná je príznakovosť v rámci slovesného spôsobu: bezpríznakovým členom kategórie slovesného spôsobu je indikatív). Tak sa potom môže ukázať, že tvary 1. a 2. os. pl. imperatívu nemajú zásadne inú morfematickú stavbu ako ostatné určité slovesné tvary. V slovenskom slovesnom systéme sa tzv. aglutinačný tvarotvorný postup uplatňuje v oveľa širšom rozsahu, než sa to pripúšťa v doterajších výkladoch. No nie je to nijaká osobitná črta iba slovenského morfologického systému. Aj v ostatných slovanských jazykoch je to tak. Je to stará črta slovanského slovesa. Mala ona vyznamnú úlohu aj vo vývine slovanských jazykov, ktoré patria do tzv. balkánskeho jazykového sväzu. Tak možno po-

chopiť stratu mennej flexie a rozvoj slovesnej flexie pri konvergentnom vývine flektívnych jazykov indoeurópskeho typu (bulharčina, macedónčina, gréčtina a rumunčina) a aglutinačného jazyka (turečtina).

DO KTORÉHO SLOVNÉHO DRUHU PATRÍ SLOVO *RÁD*?

František Miko

Slovné druhy nie sú len teoreticky stanovené schémy. Sú to reálne jestvujúce triedy slov. Podobne ako v prírode niet medzi druhmi javov ostrých hraníc, nenachádzame ani medzi slovnými druhmi neprekročiteľné hranice. Slová z jedného slovného druhu môžu nadobúdať význam alebo platnosť iného slovného druhu (porov. napr. spodstatnené prídavné mená, podstatné mená vo funkcii prívlastku, príslovky v platnosti predložiek, spojok, častíc atď.). V jednom a tom istom slove sa môžu kríženť dva slovné druhy (porov. príčastia, prechodník, slovesné podstatné meno).[1] A sú to prípady nie zriedkavé. Napr. temer pre každé prídavné meno platí, že môže príležitostne metonymicky zastupovať nadradené podstatné meno *(Dajte mi ten žltý! — Krajní nech postúpia dopredu! — Ten vyšší beží lepšie.)*

To však zase neznamená naopak, že sa nám hranice medzi slovnými druhmi strácajú a že sú tu akési prechodné pásma. Podstatné mená, prídavné mená, príslovky atď. sú výrazne vymedzené jazykové kategórie. Aj keď sa v niektorých slovách prekrývajú vlastnosti dvoch slovných druhov, vždy jasne prevažujú vlastnosti jedného z nich. V každom prípade možno nakoniec jednoznačne stanoviť celkový slovnodruhový charakter slova. Len treba náležite odlíšiť, čo je pre dané slovo primárne a čo je preň sekundárne.[2]

Problematičnosť slova *rád* si v slovenčine podrobne povšimol Ľ. Ďurovič. Vo svojej štúdii *Miesto slova rád v gramatickej stavbe spisovnej slovenčiny* (Jazykovedné štúdie I, 1956, 49—63) ukázal na bohatú vý-

---

[1] Na tieto prípady poukázal u nás Š. Peciar, *Problémy klasifikácie neohybných slov*, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, 144; *Poznámky o niektorých druhoch číslovieok*, Slovenská reč XXI, 1956, 51 v pozn. 8; *O homonymite neohybných slov*, Slovenská reč XX, 1955, 340 n.

[2] Túto zásadu rozlišovať primárny a sekundárny význam, primárnu a sekundárnu platnosť vyslovil J. Kuryłowicz, *Le problème du classement des cas*, BPTJ 9, 1949, 30 n.

znamovú škálu tohto slova a na jeho rozmanité funkcie. Z jeho pozorovaní vyplýva, že slovo *rád* je príslovka so svojráznym významom (63). Toto zistenie je pre slovenčinu nové, lebo slovo *rád* sa doteraz pokladalo za prídavné meno, ktoré má tzv. menné alebo krátke tvary. Takto ich chápe ďalej napr. E. Pauliny v *Krátkej gramatike slovenskej* (Bratislava 1960, 73). V *Slovníku slovenského jazyka* (II, 1960) je pri hesle *nerád* gramatický údaj, že je to prídavné meno, ktoré stojí pri slovese a blíži sa príslovke (347).

Názor o príslovkovej povahe slova *rád* uplatnil pre češtinu F. Kopečný (*Základy české skladby*, Praha 1958), na ktorého sa aj Ďurovič odvoláva. Kopečný včleňuje slovo *rád* medzi tzv. syntaktické adverbiá (72). Na inom mieste hovorí o ňom ako o tzv. zhodnom adverbiu (85), avšak s tým obmedzením, že to platí len pre spojenia typu *rád čtu*, kdežto v spojení *jsem rád* je slovo *rád* tzv. predikatívne adjektívum. V *Českej mluvnici* (B. Havránek — A. Jedlička, Praha 1960) sa tvary *rád, -a, -o, -i, -y* pokladajú ďalej za adjektívne (165, 167).

Podľa toho, čo Ďurovič o slove *rád* uvádza, možno pri ňom rozlíšiť: 1. jeho predikatívne použitie v spojení so sponovými slovesami *byť* a *mať* (*byť rád, mať rád;* k spojeniu *mať rád* pripája Ďurovič i spojenie *rád vidieť*, ktoré pokladá za frazeologicky nerozložiteľné; 53—57), 2. atributívne použitie v spojení s plnovýznamovými slovesami (*rád mu pomôžem, rád ma vpustí do izby*), 3. okolnostné použitie pri tých plnovýznamových slovesách, ktoré označujú dej logicky trvajúci (*rád cestuje vlakom, rád pozoruje okolie;* 58), 4. želací význam v spojení s kondicionálom (*rád by som ti pomohol, on by rád knihu; Nerád by som bol, aby bola reč o ňom bez neho*; *Ja by som len jednako radšej počkal*; 52, 60), 5. spojkové použitie v zloženom spojkovom výraze s vylučovacím významom (*A to už radšej s čertom ako s financom!*; 61), 6. význam blízky časticiam (*Choď radšej dnu!*; 62).

V atributívnom použití vyjadruje slovo *rád* vlastnosť slovesného deja. V ostatných použitiach determinuje istým spôsobom aktuálnosť a vid slovesného deja. Na základe toho vyvodzuje Ďurovič uzáver, že svojím lexikálnym významom má slovo *rád* vzťah iba k slovesu. *Rád* je podľa neho vo vete príslovkovým určením a nie doplnkom, ako sa to doteraz tradovalo (60). Toto tvrdenie je formulované, akoby sa vzťahovalo na slovo *rád* vôbec. Zrejme však neplatí pre prvé použitie pri sponových slovesách *byť* a *mať*, ktoré Ďurovič sám charakterizuje ako predikatívne, ani pre želací význam v spojení *rád by som písal*, ktoré hodnotí ako zložený prísudok. Hoci Ďurovič toto obmedzenie výslovne nekonštatuje, jeho spomenuté tvrdenie nemá všeobecnú platnosť.

Vzťah k podmetu, ktorý sa pri slove *rád* prejavuje zhodou v čísle a rode

(51), pokladá Ďurovič iba za formálny (63), lebo významovo sa toto slovo s podmetom nijako nespája.

Ako správne upozorňuje Š. Ondruš v recenzii Ďurovičovej štúdie,[3] s ktorej celkovým postupom a všeobecným záverom ináč súhlasí, Ďurovič sám na jednom mieste spomína, že slovo *rád* významovo súvisí s podmetom. Ďurovič vysvetľuje pri spojeniach typu *rád cestuje vlakom*, že slovo *rád* tu vyjadruje „nie tak nejaké vlastnosti deja samého, ako skôr kladný aktívny postoj podmetu k jeho uskutočneniu a s tým súvisiacu dispozíciu pre jeho opakovanie" (58).

Ani Ondruš však nedoceňuje tento Ďurovičom nepovšimnutý významový dosah slova *rád* pre podmet. Tvrdí, že „slová vo vete môžu byť iba vo vzťahu syntaktickom, nie aj lexikálnom." „Najmä nie v takom «lexikálnom» (úvodzovky Ondrušove — pozn. F. M.) vzťahu," pokračuje Ondruš, „ktorý by odporoval vzťahu syntaktickému." „Slovo *rád* má vo vete binárny syntaktický vzťah," uzatvára Ondruš, „na jednej strane k slovesu, na druhej strane k subjektu (agensu). Funkčne jasne prevláda vzťah prvý (k slovesu), preto je správne pokladať *rád* za príslovku, kým formálne si slovo *rád* zachovalo vlastnosti vyplývajúce z jeho vzťahu k subjektu (schopnosť kongruencie)."[4]

Myslím, že tu je ústredný bod celej problematiky, a domnievam sa, že ani Ďurovič ani Ondruš nedocenili pri slove *rád* dôležitosť jeho lexikálneho významu pre jeho slovnodruhové zaradenie. Tým menej docenili potom jeho gramatickú stránku, ktorá s lexikálnym významom úzko súvisí.

Možno povedať, že slovo *rád* uplatňuje najplnšie svoj význam v spojeniach so sponovým slovesom *byť*. Sloveso má tu len všeobecný význam, a preto je prirodzené, že celá významová váha spojenia spočíva na slove *rád*. Vo vete *Zahanbil sa, ale bol rád vysvetleniu* (Tatarka) značí spojenie *bol rád* približne to isté ako „tešil sa" Slovo *rád* v tomto spojení vyjadruje ako statická, menná zložka prísudku jadro tohto významu, t. j. duševný stav potešenia. Tento stav vzťahujeme na subjekt a vyjadrením tohto vzťahu je zhoda (pri zamlčanom podmete zhoda podľa zmyslu):

Bola som r a d a, že mama odporovala. (Figuli) — Dievča je r a d o, že sa vôbec vydá. (Kukučín) — Pri našom kriku plašili sa vtáčiky i vtáky v stromoch. Boli sme r a d i, keď vyletúvali, aspoň sme si ich mohli lepšie obzrieť. (Figuli)

Dôkazom toho, že vzťah k podmetu nie je dielom sponového slovesa *byť*, ako by sa mohlo namietať, je postavenie slova *rád* pri podmete: *Malý Jožko, celý r á d, že už nemusí ísť spať, prestal plakať*. Nie je to síce doklad z literatúry a ani v hovorovom úze ho pre knižnosť apozície nemôžeme predpokladať, je však v písomnej praxi celkom dobre možný.

[3] Š. Ondruš, *Jazykovedné štúdie I, Spisovný jazyk*, Slovenská reč XXII, 1957, 132.
[4] Tamtiež.

V uvedenom príklade nestojí slovo *rád* pri slovese, ale vzťahuje sa bezprostredne na podstatné meno. Je to zhodný prívlastok. A to je tiež najzrejmejší dôkaz pre adjektívnu povahu slova *rád*. Pravda, syntakticky prichádza do úvahy iba voľný prívlastok, tesné spojenie je vylúčené. Dá sa to vysvetliť stavovým významom slova *rád*, ktorý má v sebe istý prvok aktuálnosti. Z tohto prvku vyplýva nábeh k predikatívnosti a to nedopúšťa tesné postavenie pri podstatnom mene, ktoré predpokladá statičnosť a neaktuálnosť významu.

Adjektívna povaha slova rád sa však dobre ukazuje aj v jeho prísudkovom použití. Slovo *rád* vyjadruje obsah, ktorý vzťahujeme na subjekt ako jeho stav a zhoda je zákonitým vyjadrením tohto vzťahu a nielen čírou formou, ako sa domnieva Ďurovič, alebo ako hovorí Ondruš, len formálnym uchovaním vzťahov k subjektu. Tento vzťah je daný síce i sponovým slovesom, ale nezávisle od toho slovo *rád* sa aj samo k subjektu hlási svojím tvarom.

Pri tom všetkom Ondruš prizná̧va slovu *rád* v spojeniach typu *rád cestuje vlakom* aj syntagmatický vzťah k subjektu. Hneď zatým však tvrdí, že nad týmto vzťahom prevláda vzťah slova *rád* k slovesu. Tento vzťah však nechápe tak ako Ďurovič. Popiera jeho tvrdenie, akoby slovo *rád* vyjadrovalo v spojeniach *rád cestuje vlakom, rád ti napíšem* vlastnosť slovesného deja. Nesúhlasí s tým, že by tu bol determinačný vzťah, ako ho máme v spojeniach spôsobových prísloviek so slovesami *(pekne ti napíšem)*. Ondruš hovorí, že tu ide o iný, o tzv. modálny vzťah slova *rád* k predikácii, ktorý vyplýva z toho, že slovo *rád* vyjadruje kladný postoj agensa k deju.

Tým však Ondruš vzťah k agensovi nevylúčil z úvahy, ba ho ešte podoprel. A nedokázal tým ani to, že by kladný postoj agensa k deju mal byť determináciou deja. Je tu, ako sa ukáže, iný vzťah.

Proti doplnkovému chápaniu slova *rád* v spojení *Pavel sa rád lyžuje* Ďurovič namieta, že toto spojenie nemôžeme rozložiť na syntagmy *Pavel je rád* a *Pavel sa lyžuje*, ako to môžeme urobiť pri pravom doplnku (*chlapec sedí zamyslený = chlapec sedí* a *je zamyslený*; 60). To je pravda a toto zistenie je pre ďalšie uvažovanie dôležité.

Ďurovič ukazuje ďalej správne, že toto rozloženie nie je možné preto, že medzi slovom *rád* a slovesom je vnútorný vzťah. Ďurovič ho vyvodzuje z tzv. tranzitívnosti alebo „prechodnosti" slova *rád*. Ide tu proste o skutočnosť, že je to slovo s intenciou na nejaký obsah, ktorý sa vždy žiada vysloviť. Slovo *rád* má vo svojom základnom význame väzbu s datívom alebo s vedľajšou obsahovou vetou uvedenou spojkami *že* alebo *keď*:[5]

[5] Ďurovič, c. m., 54 n.

Som t o m u rád. (úzus) — Pravý (kôň) frkol, azda r á d tichšiemu kroku. (Vajanský) — Je r á d, že i ona je tej mienky. (Kukučín)

Väzba môže vystať, len keď sa obsah, na ktorý sa význam slova *rád* vzťahuje, rozumie z predchádzajúcej reči alebo zo situácie:

Ó, to som r a d a! Tak som r a d a! (Sever)

Táto väzba je však jasná iba v predikatívnom spojení *byť rád.* V spojení *mať rád* je už väzba s akuzatívom motivovaná skôr slovesom *mať:*

R á d m á š maliny? Rád. (Ondrejov) — N e r á d mal mrzutosti. (Podjavorinská)

Zdanlivo má slovo *rád* väzbu s akuzatívom v spojeniach ako: *R a d a ťa, rada ako vlastné dieťa!* (Kukučín) — *Viete, ja i tak n e r á d pivo... a také ešte...* (Podjavorinská). V skutočnosti je tu slovo *rád* metonymickou náhradou za celé spojenie *mať rád.*[5a]

Vzťahy medzi slovom *rád* a slovesom *mať* sú v tomto spojení už zastreté, takže práve toto spojenie možno hodnotiť ako frazeologické. Spojenie *vidieť niekoho rád* (*Ale pán učiteľ len j e h o r á d v i d e l.* — Kukučín) je významovo priezračnejšie. Na ňom možno demonštrovať, že väzba slova *rád* s plnovýznamovými slovesami je v porovnaní s predikatívnym spojením *byť rád* druhotná a že vznikla vlastne stiahnutím širšej väzby, ktorej podkladom a východiskom je predikatívne *byť rád*: *rád ho videl* < *bol rád, keď ho videl.* Sloveso *videl* je akoby intenčným doplnením, povedzme priamo „predmetom" slova *rád,* pravda z východiskovej väzby si ponechalo určitý tvar a ním syntakticky prevažuje nad slovom *rád.*

To platí i pre spojenia, kde toto slovo stojí pri plnovýznamových slovesách: *rád cestuje vlakom* < *je rád, keď cestuje vlakom (je rád cestovaniu vlakom)*; *rád idem* < *som rád, že idem.*

Ďurovič teda správne vidí medzi *rád* a príslušným slovesom intenčný — alebo ako on hovorí tranzitívny — vzťah. Práve to by však neznamenalo, že slovo *rád* určuje príslušné sloveso. Ukazuje sa, že naopak, sloveso intenčne dopĺňa slovo *rád.* A to je opačný determinačný vzťah. Pretože určitý slovesný tvar funkčne prevažuje nad slovom *rád,* je tu nábeh i k determinácii od slova *rád* k slovesu. Tento vzťah je však bezvýznamný, lebo i význam slova *rád* sa v týchto spojeniach už pozmenil. *Rád* v spojení *rád pracujem* neznamená duševný stav, ale skôr náchylnosť k deju. Tým sa len podčiarkuje modálny význam slova *rád* a zvyšuje sa potreba jeho doplnenia obsahom (dejom), ku ktorému je subjekt náchylný. Pri tom všetkom však tento determinačný vzťah (*rád→pracujem*) na pozadí všetkých

[5a] Spojenie *mať rád* môže mať pri sebe zriedkavo i vedľajšiu vetu: *M á m r á d, keď sa hovorí otvorene.*

syntagiem podobného typu cítime. Možno tu teda hovoriť o dvojstrannosti, reciprocite syntaktického vzťahu.[6] Je to tesnejší a zložitejší vzťah ako ostatné syntaktické vzťahy, a je preto i menej priezračný.

Dôležitá z toho všetkého je však skutočnosť, že slovo *rád* a príslušné sloveso sú intenčne spojené. Preto napr. v spojení *chlapec rád cestuje vlakom* nemožno *rád* a *cestuje* od seba oddeliť do dvoch rôznych syntagiem (*chlapec je rád* a *chlapec cestuje vlakom*).

Porovnajme k tomu aj informačnú hodnotu obidvoch slov, ako sa prezrádza v otázkach. V spojení *chlapec rád cestuje vlakom* je prirodzenejšie opýtať sa *Čo robí rád chlapec?* než *Ako cestuje chlapec vlakom.* V determinatívnej syntagme sa spravidla pýtame na podradený člen, a to nadradeným členom a príslušným zámenom. Na sloveso sa pýtame zámenom *čo* a slovesom *robiť*. Podľa toho by sa ukazovalo, že určujúcim členom je skôr sloveso ako slovo *rád,* alebo aspoň to, že slovo *rád* nie je určujúcim členom. Nemôžeme ho teda pokladať za slovo podradené slovesu, t. j. za príslovkové určenie.

Na spojeniach typu *rád cestujem vlakom* a *rád ti napíšem* ťažko teda dokázať také vzťahy medzi slovom *rád* a slovesom, na základe ktorých by bolo možné slovo *rád* pokladať za príslovku. Tým menej to možno dokázať na spojeniach *byť rád* a *mať rád.*

Prijímame Ondrušov názor, že pri slove *rád* ide o modálny význam. Vieme, že modálne slovesá tvoria s neurčitkom plnovýznamového slovesa zložený vetný člen. Takéto chápanie by bolo možné uplatniť aj v spojeniach slova *rád* s plnovýznamovými slovesami (zdá sa, že by sem patrili i spojenia *mať rád* a *rád vidieť*).

Keď teda nemožno dostatočne ozrejmiť určujúci významový vzťah k slovesu, a naopak, vzťah k subjektu sa potvrdzuje tak významom, ako aj zhodou, možno z toho usúdiť, že *rád* je adjektívum, a to stavové modálne adjektívum.

Stavovosť tohto prídavného mena by sa prejavovala v tom, že vo svojom primárnom použití stojí pri slovese so všeobecným významom. Bola by tu obdoba k stavovým príslovkám typu: *byť ticho, byť zadobre s niekým, byť dobre na tom, byť nažive, byť vhod; mať náhlo, mať jasno, mať voľno; dať najavo; je jasno, je teplo, bolo zima* ap. a k stavovému nominatívu: *je mráz, je dážď, je noc, je sviatok* ap.

Modálnosť tohto adjektíva má odraz v potrebe doplnenia iným, plnovýznamovým slovom a v tom, že pri plnovýznamových slovesách by sme

---

[6] K reciprocnému syntagmatickému vzťahu pozri J. Ružička, *Základné sporné otázky slovenskej skladby,* Jazykovedné štúdie IV, 1959, 18.

ho nehodnotili ako samostatný vetný člen. Tu by zase bola obdoba k príslovke a častici *možno: možno, že prídem — možno prídem.*

V našej argumentácii sme celkom obišli tzv. okolnostné použitie slova *rád*, t. j. spojenia, v ktorých slovo *rád* robí z aktuálneho deja dej neaktuálny a opakovaný *(čítam — rád čítam)*. Ako keby tu išlo o determináciu času a vidu slovesa. Príslušné slovesá majú skryto vždy obidva významy a len z kontextu vyplýva, ktorý z nich sa uplatní. Takto však to nie je otázka determinačného vzťahu. Neaktuálnosť deja vyplýva zo slova *rád* nepriamo, takisto aj opakovanosť deja: zo záľuby v deji a z náchylnosti k nemu vyplýva tendencia ho opakovať. To isté však môžu robiť aj iné slová *(cez zimu, denne, často, keď nepracujem, doma, unavený* ap., napr.: *keď nepracujem, čítam; unavený nečítam* atď.). Okrem toho sú prípady, že slovo *rád* nemusí meniť aktuálnosť deja: *Idem tam rád. — Radi vás u nás vidíme. — Rád vás tam vediem. — Rád ti to ukazujem. — Rád ťa u seba vítam.*

V celom dokazovaní kládol som veľkú váhu aj na formálnu stránku slova *rád*. Ďurovič vyčíta tradičnému ponímaniu, že budovalo výlučne na forme bez prihliadnutia na fungovanie (49). Myslím, že Ďurovič sa dopúšťa opačnej chyby a podceňuje formu. Slovo *rád* nemožno gramaticky klásť na úroveň slov *dúbkom, cícerkom*. Slovo *rád* reaguje v spisovnej slovenčine prinajmenej na rod a číslo nadradeného podstatného mena. Dá sa však prijať tvrdenie F. Trávníčka,[7] že tvary *rád, -a, -o, -i, -y* vyjadrujú aj kategóriu pádu, nominatív. Tento význam implikujú koncovky tohto slova už samy osebe, pretože sú živé. Okrem toho je tu i gramatický dôvod. Stavový význam tohto adjektíva obmedzuje ho na funkciu prísudku a v nej prichádza do úvahy pri zhode len nominatív. Ďurovič tu hovorí o zmeravenom nominatíve (50). Mohli by sme ho dokázať len v tom prípade, keby sa spájal aj s inými tvarmi substantíva ako s nominatívom. Tvary slova *rád* však stoja vždy pri nominatíve podstatného mena. Obmedzenie deklinačnej paradigmy na jeden tvar (defektívnosť) neznamená zánik kategórie pádu, lebo subjekt implikuje pri zhode v ohybnom prísudku všetky kategórie, teda aj pád.[8]

Jedným z dôvodov, prečo Kopečný nepokladá formálny zreteľ za rozho-

[7] F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny I*, Praha 1951, 50; porov. aj Havránek — Jedlička, *Česká mluvnice*, 167.

[8] Okolnosť, že v niektorých slovenských nárečiach, ako to spomína Ďurovič, sa ustálil pri slove *rád* len jeden tvar pre všetky rody a čísla, skutočne svedčí o príslovkovom charaktere tohto slova, ale len v príslušnom nárečí a nie v spisovnom jazyku. Celá moja argumentácia nie je zameraná na to, aby poprela pri slove *rád* akékoľvek nábehy k príslovke, ale na to, aby sa tieto nábehy nebrali za jedinú a rozhodujúcu stránku tohto slova.

dujúci pre slovnodruhovú charakteristiku slova *rád*, je okolnosť, že zhoda nie je nevyhnutným formálnym príznakom prídavných mien.[9] Uvádza ako príklad nesklonné adjektíva: *prima šaty, šaty z prima látky.* Smerodajná je tu prináležitosť k podstatnému menu, vyjadrená v tomto prípade primkýnaním. To prijímam aj ja a pri slove *rád* som sa usiloval ukázať, že jeho význam platí vzhľadom na podstatné meno. Práve zhodu, pokiaľ sa uplatňuje, nemožno pri skúmaní členskej prináležitosti slova podceňovať.

Ostala ešte najzávažnejšia námietka proti uznaniu slova *rád* za prídavné meno, a to je nesklonný komparatív a superlatív. Nechal som ich na koniec súčasne s otázkou ostatných použití slova *rád* (želací význam, funkcia spojovacieho člena v spojkovom výraze a platnosť častice). Obidve veci totiž úzko súvisia.

Slovo *rád* uplatňuje svoj význam v plnej miere len v predikatívnom použití *(byť rád).* V spojeniach *mať rád, rád vidieť, rád cestovať* atď. ide o sekundárne využitie tohto významu. Dobre vidno túto sekundárnosť, oslabenosť významu v spojení s neživotnými substantívami, ktoré uvádza Ďurovič: *Ale po vydaji, duša moja, r a d o s a v š e l i č o prevráti.* (Kukučín; miesto substantíva je tu použité zámeno)

V spojení s podmieňovacím spôsobom má slovo *rád* želací význam:

Tak už by ma rád pochoval, r á d ... (Tajovský) — N e r á d by som cigánil. (Jesenský) — R a d š e j by ste boli tisíc míľ odtiaľto. (Kukučín) — N a j r a d š e j by som z kože vyskočil! (úzus)

Niekedy len podčiarkuje želací význam častíc *keby, bodaj* alebo imperatívu:

Keby ste r a d š e j šušky zbierali. (Figuli) — Hádam keby som to r a d š e j tak nechal?! (Podjavorinská) — Bodaj bol dakde r a d š e j skazu vzal! (úzus) — R a d š e j daj pokoj! (úzus) — R a d š e j poďme! (úzus)

V týchto prípadoch býva len komparatív, ktorý tu znamená hodnotenie „bude lepšie, keď ...", čím hovoriaci podkresľuje svoju výzvu.

Tieto použitia slova *rád* sú už ďaleko od základného významu. Čo je však závažnejšie, *rád* nevyjadruje hodnotenie vykonávateľa deja, ale hodnotenie hovoriaceho (*R a d š e j keby si šiel = ja si myslím, že by bolo lepšie, keby si šiel*). Je to už vzťah z inej vetnej roviny. Dobre to vidno pri porovnaní s príkladom, kde slovo *rád* stojí pri imperatíve vo svojom pôvodnom význame: *Pracuj r á d, obľúbia si ťa!*[10]

---

[9] K o p e č n ý, č. d., 72, 84.

[10] Ďurovič sa domnieva, že slovo *rád* nemožno spojiť s imperatívom plnovýznamového slovesa.

Modálny význam dovoľuje slovu *rád* osamostatniť sa a prijímať k sebe doplňací neurčitok:

R á d by chlapček nepovedať slova, ale Eva nakloní sa k nemu. (Rázusová-Martáková) — Ja by sa u vás tak r á d, tak rád učiť! (Kukučín)

Prípady s elipsou neurčitku:

Čo by ste radi? To by si tak r á d!

V želacích komparatívoch a superlatívoch sa uplatňuje aj iný významový prvok, a to význam uprednostňovania rozkazovaného deja proti inému, mlčky myslenému deju. Tento význam zreteľne vidieť v neželacích vetách:

R a d š e j sa sama zapriahnem, ale zem si nedám. (Figuli) — R a d š e j to nechám, než by som to mal pokaziť. (úzus)

Komparatív *radšej* tu vyjadruje uprednostnenú eventualitu a tvorí so spojkami *ako, než, ale* vylučovací spojkový výraz. Proti Ďurovičovi sa domnievame, že túto platnosť má slovo *radšej* i vtedy, keď ide o súvetie, a nielen pri vetných členoch (*A to už r a d š e j s čertom ako s financom!* — Jesenský; príklad u Ďuroviča, 61).

Keď je druhý dej myslený len mlčky, má slovo *radšej*, ako to zisťuje i Ďurovič, platnosť častice:

To sa on r a d š e j do pohárikov díval a v krčme pod stolom spával. (Kalinčiak)

Okrem toho možno uviesť aj absolútne použitie slova *rád* v platnosti častice súhlasu:

Teda prídeš? — Veľmi r á d! (úzus)

V uvedených prípadoch má teda slovo *rád* funkciu pomocných slov. Nie je už plnovýznamové. A platí to predovšetkým pre komparatív a superlatív. Je dokonca otázka, či komparatív a superlatív môžu mať plný význam.

Tento význam sa vyskytuje v spojení *mať rád* (a *vidieť rád*):

Teba mám r a d š e j ako všetkých ostatných. (úzus) — Rád ju mám, n a j r a d š e j zo všetkých. (Ondrejov)

Pri spojeniach s plnovýznamovými slovami má komparatív a superlatív zriedka bežný význam, častejší je tu význam uprednostňovania:

Ešte na plávanie chodím n a j r a d š e j. (úzus) — Tu býval r a d š e j ako doma. (úzus) — S tebou som n a j r a d š e j. (úzus; *byť* je tu plnovýznamové) — N a j r a d š e j som sám. (úzus; superlatív je tu pri mennom prísudku)

V spojení so sponovým slovesom *byť* má komparatív a superlatív len eventualitný význam (vylučovaná eventualita je len myslená):

Budem r a d š e j, keď odídete. (úzus) — Bol som r a d š e j, že sa to odbavilo v tichosti. (úzus) — Ešte n a j r a d š e j som, keď tu niet nikoho. (úzus)

V predikatívnom *byť rád* je slovo *rád* jadrom spojenia, preto uvedené komparatívy a superlatív nemajú platnosť častice, ale sú prísudkom.

Z uvedeného vidno, že komparatív a superlatív majú prevažne význam pomocných slov (častice a spojky). Spojenie *mať rád* je aj tak frazeologizované, takže hodnotenie tohto spojenia nemá zásadný význam pre riešenie otázky slova *rád*. Podobne je to aj pri spojeniach s plnovýznamovými slovesami, kde je význam slova *rád* tiež oslabený a okrem toho je tu iné než pomocné použitie komparatívu a superlatívu zriedkavé. Spojenie *byť rád* nemá vo svojom základnom význame komparatív a superlatív.

Druhý a tretí stupeň slova *rád* sú teda vcelku tvary s oslabeným významom. To hádam vysvetľuje, prečo sú tieto tvary nesklonné. Tieto tvary pokladáme za príslovkové. Z ich významu však vyplýva, že sú okrajové, a preto nemajú rozhodujúci dosah pre slovnodruhové zaradenie slova *rád*.

Môžeme urobiť celkový súhrn. Slovo *rád* je defektívne (neúplné) prídavné meno, ktoré v dôsledku svojho stavového významu je syntakticky obmedzené na funkciu prísudku (zriedka tu býva funkcia voľného prívlastku). Preto je jeho paradigma redukovaná na nominatív. Pre svoj modálny význam vstupuje s plnovýznamovými slovesami do užšieho recipročného zväzku a tvorí s nimi zložený prísudok. Pritom sa jeho význam čiastočne oslabuje (to platí už aj pre spojenia *mať rád* a *rád vidieť*). Z modálneho významu vyplynuli jeho pomocné významy: platnosť člena vylučovacieho spojkového výrazu a platnosť želacej a eventualitnej (zriedka i pritakávacej) častice. Tieto funkcie sú vyhradené najmä pre nesklonný komparatív a superlatív. Prídavné meno *rád* má príslovkový komparatív a superlatív. V tomto slove sa stretajú dva slovné druhy. Vo svojom základnom význame je to adjektívum, kým príslovkové tvary sú na jeho významovom a gramatickom okraji.

DAT. A LOK. SG. SUBSTANTÍV TYPU *ČLOVEK*

Ladislav Dvonč

I

V normatívnych jazykových príručkách sa bežne pripomína osobitné skloňovanie niektorých mužských životných podstatných mien vzoru *chlap* v dat. a lok. sg. Tieto slová totiž popri prípone *-ovi* majú v niektorých prípadoch aj príponu *-u*, ktorá sa pri ostatných podstatných menách tohto vzoru nevyskytuje. Medzi jednotlivými príručkami však je rozdiel v určovaní počtu slov, pri ktorých je takéto skloňovanie. Rovnako je aj rozdiel vo výklade niektorých prípadov, ako ukazuje prehľad doterajšej literatúry. Pre potrebu vedeckej gramatiky sa žiada spresniť doterajšie poučky.

S. Czambel[1] hovorí, že slová *boh* a *duch* majú v dat. sg. vždy príponu *-u*, slová *človek, čert* a *pán* popri *človekovi, čertovi* a *pánovi* aj tvary *človeku, čertu* a *pánu*. Datívy *človekovi* a *človeku, čertu* a *čertovi* sa podľa neho zamieňajú, naproti tomu tvar *pánu* sa používa len tam, kde slovo *pán* stojí ako prívlastok. Ak slovo *pán* stojí „osebe", má datív na *-ovi*. V lok. sg. podľa Czambla majú zase slová *boh* a *duch* príponu *-u*, rovnaký stav ako v dat. sg. zaznamenáva aj pri ostatných slovách *človek, čert* a *pán*. U Czambla je teda pri skloňovaní slov *boh, duch, človek, čert* a *pán* v dat. a lok. sg. akýsi paralelizmus. Poznamenávame, že slovo *pán* sa vo všetkých ďalších príručkách rovnako spracúva ako u Czambla, takže o ňom pri prehľade ďalších príručiek nebudeme výslovne hovoriť (slovo *pán* inak spomínajú všetky príručky).

J. Damborský[2] má v zásade rovnaké spracovanie, aké je u Czambla.

P. Tvrdý[3] sa pri slove *boh* zmieňuje len o dat. sg. Lok. sg. nespomína. Pre dat. sg. uvádza príponu *-u*, v zátvorke k tomu pripája príklady, v ktorých je tvar *bohovi: Rimania prinášali obeť bohovi vojny, Ako Kubo bohovi (v zmysle modly), tak boh Kubovi.* Pri slove *čert* uvádza dat. a lok. sg. na *-u* a *-ovi* (str. 69), pri *človek* v oboch pádoch *-ovi* a *-u* (str. 75), pri slove *duch* tvar dat. sg. *duchu* (ale: *daj pokoj zlému duchovi*), pri slove *Kristus* dat. sg. *Kristu* s príkladom *Kristu Pánu*, pričom ďalej pripomína, že je *Antikristovi* (str. 229), pri slove *otec* má príklad na tvar dat. sg. *otcu: Kone sú otcu - materi hodné šesťsto zlatých*

---

[1] S. Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, Martin 1902, 42; 2. vyd., Martin 1915, 44—45; 3. vyd., Martin 1919, 38—39.

[2] J. Damborský, *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy I*, 5. vyd., Nitra 1930, 178.

[3] P. Tvrdý, *Slovenský frazeologický slovník*, 2. vyd., Praha—Prešov 1933, 40.

(str. 391), pri slove *vlk: My o v l k u a vlk za humnami* (str. 683). Vcelku Tvrdý v porovnaní s inými príručkami má pomerne bohaté poznámky o dat. a lok. sg. týchto slov.

Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 sa o skloňovaní týchto slov nezmieňujú ani vo všeobecnej časti, ani v slovníkovej časti. Vo vydaní Pravidiel z r. 1940 (str. 81) spomínajú sa vo všeobecnej časti slová *boh, duch, človek, čert* a *pán.* Hovorí sa tam, že prvé štyri slová majú v dat. sg. „častejšie príponu *-u,* pravda, popri prípone *-ovi*"; v lok. sg. majú príponu *-u* slová *boh* a *duch.* Toto spracovanie sa odlišuje od Czamblovho spracovania (a spracovania Damborského).

V gramatike J. O r l o v s k é h o a L. A r a n y a[4] sa uvádza, že slová *boh, pán, Kristus, človek, čert, duch* majú v dat. a lok. sg. popri prípone *-ovi* aj príponu *-u;* slovo *duch* má jedine *duchu.* V hanlivom význame sa hovorí: *Nejdem ďalej ani b o h o v i, ani K r i s t o v i sa nepohnem...*; pripája sa tu vyjadrenie *narodil sa v VI. stor. po K r i s t u* a spomínajú sa ustrnuté formy *b o h u - otcu prisahám, o t c u - materi neverí.* V tejto gramatike pribudlo upozornenie na niektoré špeciálne prípady.

U B. L e t z a[5] sa vychádza z určenia, že dat. a lok. sg. má pravidelne príponu *-ovi,* výnimočne však býva aj *-u* pri slovách *boh, čert, človek* a v ustálených väzbách: *otcu-materi, my o vlku...* Ďalej Letz píše, že „v reči bez archaistického nádychu býva i tu *-ovi: čertovi, pánovi, človekovi, ani bohovi...*"

Pomerne podrobne sa spracúva táto otázka v najnovších Pravidlách z r. 1953 a z r. 1957. Toto spracovanie sa najviac približuje k Czamblovi. Slová *človek* a *čert* majú obidve prípony. Slová *duch, boh* majú v oboch pádoch obyčajne príponu *-u,* v zosobnenom význame však má slovo *duch* aj príponu *-ovi: veľkému d u c h o v i* = veľkej osobnosti. Slovo *zloduch* má príponu *-ovi.* Prípona *-u* býva aj v ustálených spojeniach: *otcu-materi, čertu-diablu, my o vlku...*

V *Slovenskej gramatike*[6] sa uvádza, že slová *boh, pán, človek, čert, duch* majú popri obvyklej prípone *-ovi* aj príponu *-u;* presnejšie vymedzenie používania prípony *-u* sa však podáva len pri slove *pán.* V 3. vyd. tejto gramatiky (str. 155) sa síce opakuje tento výklad, ale k nemu sa pripája výklad z Pravidiel o skloňovaní slova *duch* v zosobnenom význame a o prípone *-u* v ustálených spojeniach a prísloviach. V gramatickej príručke E. P a u l i n y h o[7] sa podáva výklad z 1. vyd. Slovenskej gramatiky.

---

[4] J. O r l o v s k ý — L. A r a n y, *Gramatika jazyka slovenského,* Bratislava 1946, 120—121.

[5] B. L e t z, *Gramatika slovenského jazyka,* Bratislava 1950, 248.

[6] E. P a u l i n y — J. R u ž i č k a — J. Š t o l c, *Slovenská gramatika,* Martin 1953, 94.

[7] E. P a u l i n y, *Krátka gramatika slovenská,* Bratislava 1960, 57—58.

V tzv. matičnom slovníku[8] sa pri slove *boh* uvádza tvar dat. sg. *bohu* (písaného ako *Bohu*). Tento tvar sa pripomína aj v spojení *bohu-otcu*. Pri slove *čert* uvádza sa dat. a lok. sg. na *-u* ako archaický. Pri slove *človek* je podľa tohto slovníka dat. a lok. sg. *-ovi*, archaicky *-u*. Pri slove *duch* sa v tomto slovníku výslovne pripomína pri 4. význame, že dat. sg. je *duchovi*.

V najnovšom normatívnom slovníku spisovnej slovenčiny[9] sa slovo *boh* spracúva takto: *boh, -a*, 3., 6. p. *-u* (hovor. i *-ovi*), 5. p. *bože*, mn. č. *-ovia* m. V exemplifikáciách sú tvary dat. sg. *bohu: modliť sa k b-u, ďakovať b-u, prisahám b-u, b-u prisahám*. Pri slove *čert* sa uvádza: 3., 6. p. *-ovi/-u*, takisto aj pri slove *človek*. Pri slove *duch* sa pri význame „dobrá alebo zlá nadprirodzená, vybájená bytosť" uvádza dat. a lok. sg. na *-ovi/-u*, rovnako aj pri význame „osobnosť (obyč. vynikajúca)". Pri slove *Kristus* nie je vyslovená zmienka o dat. a lok. sg., spomína sa tu však ako zastaraný výraz *po Kristu* s príponou *-u* v lok. sg.

V niektorých príručkách, ako sme videli, sa pri niektorých slovách uvádza v dat. a lok. sg. len prípona *-u*. Podľa Czambla a Damborského slová *boh* a *duch* majú v dat. a lok. sg. len túto príponu. Pravidlá z r. 1940 to obmedzujú; podľa tejto príručky majú tieto slová príponu *-u* len v lok. sg. Podľa Orlovského-Aranya len prípona *-u* je v oboch pádoch pri slove *duch*, kým podľa Jánošíka-Jónu v dat. sg. substantíva *boh*. Prehľad iných príručiek však ukazuje, že aj pri týchto slovách sa používa pádová prípona *-ovi*, inak bežná pri podstatných menách vzoru *chlap*, takže aj pri týchto slovách musíme hovoriť o oboch príponách. Podľa toho niet mužského životného podstatného mena vzoru *chlap*, ktoré by malo v niektorom z uvedených dvoch pádov len pádovú príponu *-u*.

Sumárne môžeme konštatovať, že sa v doterajšej literatúre hovorí o dat. a lok. sg. na *-u* a *-ovi* pri týchto slovách vzoru *chlap* (zoradených abecedne): *boh, čert, človek, diabol, duch, Kristus, otec, pán* a *vlk*. Je tu osem osobných podst. mien, jedno podst. meno *(vlk)* je zvieracie.

Teraz ešte niekoľko všeobecnejších poznámok k spracovaniu uvedených slov v citovaných príručkách.

Podľa B. Letza v reči bez archaistického nádychu je prípona *-ovi: čertovi, pánovi, človekovi, ani bohovi*. Z toho vyplýva, že v reči „s archaistickým nádychom" je prípona *-u*. Podobne sa hodnotia tvary *čertu, človeku* v oboch pádoch ako archaické aj v slovníku A. Jánošíka a E. Jónu. Toto hodnotenie nemožno však pre jednotlivé prípady uznať. Sotva možno

---

[8] A. Jánošík — E. Jóna, *Slovník spisovného jazyka slovenského I*, Martin 1946—1949, 141—142.

[9] *Slovník slovenského jazyka I*, Bratislava 1959; *II*, Bratislava 1960.

povedať, že by používanie tvaru *pánu* v prípadoch *pánu prezidentovi, pánu Levickému* dodávalo reči archaický ráz. Takéto vyjadrenie je totiž v spisovnom jazyku jedine možné. Ani tvar *bohovi* nemožno pokladať za bežný a základný, kým tvar *bohu* za tvar, ktorý by dodával reči archaický ráz. Možno napríklad povedať len takto: *Každé náboženstvo učí o b o h u ináč,* nie však o „bohovi".

Inak sa pomer tvarov *bohu* a *bohovi* podáva v Slovníku slovenského jazyka. Tu sa uvádza o tvare *bohovi,* že je hovorový. Toto vyjadrenie pomeru tvarov *bohu* a *bohovi* tiež nie je úplne výstižné, pretože zase nemožno hovoriť, že by sme azda tvar *bohovi* používali v hovorovom štýle jazyka, teda v súkromných hovoroch, besedách, kým v prednáškach, diskusiách a iných jazykových prejavoch na verejnosti by sme azda používali tvar *bohu.*

Inokedy sa pomer tvarov na *-ovi* a *-u* označuje ako pomer častejšieho a menej častého tvaru alebo sa poznamenáva, že niektorý tvar sa používa obyčajne, čo znamená, že druhý tvar sa používa zriedkavejšie. Tak Pravidlá z r. 1940 hovoria, že slová *duch, človek, čert* majú v dat. sg. častejšie príponu *-u.* Podobne Pravidlá z r. 1953 (1957) hovoria, že slová *duch* a *boh* majú v dat. a lok. sg. obyčajne príponu *-u.* Stojíme teda pred otázkou, ktorá z uvedených prípon sa častejšie používa a ktorá menej často. Potvrdiť alebo vyvrátiť niektoré doterajšie tvrdenie môžeme len na základe obsiahleho materiálu. Už predbežne sa ukazuje, že ani pri jednom slove nejde o prosté dvojtvary.

Pri rozbore budeme uvedené slová preberať v tom poradí, v akom sa preberajú v Pravidlách slovenského pravopisu: A. slová *človek* a *čert,* ktoré podľa Pravidiel majú obidve prípony *(-u* aj *-ovi),* B. slovo *pán,* ktoré má príponu *-u,* keď je prívlastkom, a príponu *-ovi,* keď stojí samostatne, C. slová *duch, boh,* ktoré majú v dat. a lok. sg. obyčajne príponu *-u,* D. slová, ktoré majú príponu *-u* v ustálených spojeniach: *otec, diabol, vlk.* Pridávame slovo *Kristus* (E), ktoré sa v Pravidlách nespomína, ale hovorí sa o ňom v iných príručkách.

II

A 1. Pri substantíve č l o v e k pozorujeme, že sa prípony *-ovi* a *-u* používajú podľa významov tohto slova. Slovník slovenského jazyka (I. diel, str. 217) uvádza tieto významy slova *človek:* 1. jedinec ľudského rodu, živá bytosť, schopná myslieť a pracovať, člen ľudskej spoločnosti, osoba; 2. ľudská bytosť s dobrými vlastnosťami, ľudský, humánny tvor; 3. mužská osoba, chlap; 4. *človeče* pri zvolaní, upozornení, oslovení, výzve a pod. (dôverne, karhavo, vyčítavo a pod.); 5. vyjadruje neurčitú osobu (= kaž-

dý, niekto, ktokoľvek, pri zápore nikto), vzťahuje sa obyč. na hovoriacu osobu.

V prvom, druhom a treťom význame sa používa častejšie tvar s príponou *-ovi*, zriedkavejšie tvar s príponou *-u*.

Bola pripútaná k človekovi, postihnutému šialenstvom. (Timmermans — Májeková) — Považujem za menšiu hanbu stáť so vzpriamenou hlavou v dennom svetle pred darebákom než mať dcéru, ktorá tomu človekovi podľahne v nočnej tme. (Laxness — Zálupský) — Záver z diskusie o malom človekovi. (Kultúrny život) — Získala presvedčenie, že reči a „zprávy" o snežnom človekovi sú iba rozprávky. (Práca) — V posledných rokoch sa vari v celej svetovej tlači niekoľkokrát objavili zprávy a dohady o tzv. snežnom človekovi. (Práca) — O snežnom človekovi si rozprávajú už po celé generácie poľovníci. (Práca) — Táto výprava bola vyslaná práve s úlohou preveriť reálnosť legendy o snežnom človekovi na Pamire. (Pravda) — Monografia o vzácnom človekovi. (Práca) — Prechádzam v tomto zaujímavom múzeu — v múzeu posvätenom človeku, ktorý neexistoval. (Odpovede na otázky) — Človeku narastá v každej chvíli tisíc nových očí. (Film a divadlo) — Tomu človeku by bolo treba pomôcť. (Lázarová) — To všetko je dobré, lebo to všetko slúži človeku. (Pravda)

Vo význame „každý, niekto, ktokoľvek, pri zápore nikto" je tu prípona *-u*.

Človeku je do smiechu. (Laxness — Zálupský) — Človeku je ťažko okolo srdca. (Waggerl — Selecká) — A potom, že človeku v žatve nechutí. (Beseda) — Všetko je to zázračne farebné, až sa človeku začína krútiť hlava. (Život) — Človeku by sa to ani nechcelo veriť. (Mináč) — Človeku sa ani veriť nechce, že stojí na pôde Iraku. (Svet socializmu) — Najmä, ak človeku nateraz nezvýši na tie, čo predávajú po obchodoch. (Karvaš) — Divno, až človeku rozum nad tým zastane. (Záturecký) — Z hrdla by vydral človeku. (tamže) — Ale v týchto dňoch to človeku nedá, aby do novín aspoň nenazrel. (Práca) — Človeku sa nechce veriť, že sa to má stať už koncom leta. (Lazarová)

Tvar *človeku* býva vždy v tom prípade, ak stojí za iným tvarom substantíva *človek* (bezprostredne alebo po predložke).

Aby nebol človek človeku vlkom. (úzus) — Veľmi pekný je ten pomer človeka k človeku. (Jesenská) — Lebo človek k človeku horší od zvera. (Slovenské pohľady) — Zdá sa mi, že v skutočnosti už teraz stojí človek proti človeku. (Figuli)

Ak je slovo *človek* vlastným menom alebo je súčasťou viacslovného vlastného mena, vtedy býva takmer vždy prípona *-ovi*, prípona *-u* je tu zriedkavejšia.

Nerobí to systematickým konfrontovaním nášho života so životom v zahraničí, ako napr. Tatarka v Človekovi na cestách. (Kultúrny život) — V povinnom rade tu stojí popri nezmieriteľnom odhalení ťažkého života maďarského človeka

nedávnej minulosti v Šťastnom človekovi Zsigmonda Móricza. (Kultúrny život) — Sartre podporil kriticky stanovisko voči Revoltujúcemu človeku. (Slovenské pohľady) — V Človeku na cestách je to túžba a radosť i potreba. (Kultúrny život) — Camus ide radikálne vpravo a dostáva sa až k otvorenej kontrarevolúcii (v Revoltujúcom človeku). (Slovenské pohľady) — Prvý raz som hral v „Neobyčajnom človekovi". (Javisko)

Celkove sa ukazuje, že pri slove *človek* je základná podoba *človekovi*, kým tvar *človeku* sa používa pri vyjadrovaní neurčitosti osoby.

A 2. Pri substantíve čert náš materiál ukazuje, že v dat. sg. sa bežne používa prípona *-ovi*.

Zástupmi sa však práve pretíska ovčiar celý upachtený a beží zrovna k čertovi. (Z rozprávky do rozprávky) — A prečo by som vlastne chcel tomu sprostému čertovi rebrá lámať? (Vajanský) — Keď máme vôľu, i čertovi na chrbte sa vytancujeme! (Urban) — Čertovi sa nezavďačíš! zašomral si do fúzov. (Ondrejov) — No náš krčmárisko, čo dávno už predal dušu čertovi, prešiel k slovenským voličom. (Figuli) — A ja sa vám aj čertovi na zuby pozriem. (Mináč) — Spomínam iba to, že ľudia reptávali a kliali čertovi, bohu i cárovi. (Jesenin — Jesenský)

Rovnaký stav je aj v lok. sg., kde sa tiež používa tvar *čertovi*.

Šiel, umieňujúc si, že čoby čert na čertovi sa vozil, okabátiť sa nedá. (Urban) — Kreslená rozprávka o lakomom kniežati, starom mlatcovi a jeho pomocníkovi čertovi je zaradená do pásma pod názvom „Čert a mlatec". (Život) — Predovšetkým treba vyradiť rozprávky, v ktorých sa hovorí o čertovi. (Makarenko)

Treba poznamenať, že prípona *-ovi* sa používa v oboch pádoch jednak v základnom význame slova *čert*, teda vo význame „v náboženských predstavách zlá nadprirodzená bytosť, zosobnenie zla, zlý duch, diabol, satan", ale aj vo význame „zlá, zlostná, krutá alebo príliš živá, huncútska prefíkaná osoba alebo samopašné dieťa" (významy podľa SSJ I, 200—201).

V príslovíach a porekadlách býva v uvedených pádoch najskôr prípona *-u*. Doklady na príponu *-u* máme len v dat. sg. Zdá sa, že v týchto prípadoch ide skutočne len o dat. sg. Nasledujúce doklady sú zo Zátureckého.

Čo vylúčiš, čertu poručíš. — Podaj čertu prst, nuž ťa za celú ruku uchytí. — Bol čertu cestu dlžeň. — Ako robil, tak sa mal, čertu slúžil, čert ho vzal. — Hlad — čertu brat. — Čertu z hrdla nevydriapeš. — Slúži za groš i čertu, i pánu bohu. — Urob čertu dobre, peklom sa ti odslúži. — Zatri čertu oči blatom: bude myslieť, že je zlato. — Služba čertu družba.

Napodobením alebo priamym preberaním častí takýchto prísloví a porekadiel býva tvar *čertu* aj v umeleckej literatúre.

Ale novosti smrdeli jej ako čertu svätená voda. (Gabaj) — Čertu sa zapísal. (Villon — Felix) — Čertu dušu vlastného decka neupíšeme. (Čeretková)

Záväzne býva tvar *čertu* vo výraze *k čertu* (= do čerta).

Či si myslíš, že môžeš ho zas poslať k čertu? (Chrobák) — Keď sme začali s uhlím, šli tri pece k čertu. (Horák)

Vyjadrenie *K čertu!, Choď s tým k čertu!* sa však v slovenčine hodnotí ako nesprávne. Za správne sa pokladá len vyjadrenie s predložkou do: *Do čerta!, Choď s tým do čerta!* a pod.[10]

V príslovíach a porekadlách býva aj prípona *-ovi*, ale celkove je tu zriedkavejšia.

Čertovi by sa podpísal. — Dobre je to, keď sa aj čertovi sviečočka zapáli. — Gazduje čertovi na budzogáň. — Bude za grajciar čertovi dieťa kolísať. — Dal svoju vec čertovi na budzogáň — Čertovi do kuchyne prišiel. — Krivoprísažník predáva si dušu čertovi. — Čertovi musíš aj vo dne posvietiť.

Ako napodobenia alebo priame citáty sa javia použitia v umeleckej literatúre v prípadoch, ako je doklad z Krnu.

Ak začneš iba peniaze rátať, dostaneš sa čertovi na budzogáň. (Krno)

Ak je slovo *čert* vlastným menom umeleckého diela alebo ak je súčasťou takéhoto vlastného mena, skloňuje sa s príponou *-ovi*. Máme poruke len doklady na lok. sg.

Le Sage má v Krivom čertovi tú nesmiernu prednosť, že je nevyčerpateľne vtipný. (Krásna literatúra) — Sila Le Sageovho umenia v „Krivom čertovi" je v tom, že autor vie spájať rozkoš z čítania so značnou dávkou „poučenia". (Večerník) — A takýchto miest je v „Čertovi" dosť. Aj v „Čertovi" je nadsádzka. (Život) — Ostaňme iba pri „Čertovi". (Život) — Niekto by teraz mohol namietať, že to bolo v podstate tak aj v čertovi. (Kultúrny život)

Ako vlastné meno osoby sa slovo *Čert* skloňuje s príponou *-ovi* v oboch pádoch, ako to uvádza V. Blanár v štúdii o skloňovaní cudzích rodinných mien.[11]

O použití jednej alebo druhej pádovej prípony v príslušnom páde môžu v básňach rozhodovať veršové a rytmové dôvody.

Krkavce sa čierne zlietli (v lese korkovníkovom. / Teraz, páni, uvidíte, / čo sa čertu stane v ňom. (Gallegos — Oleríny)

Na základe podaného rozboru javí sa nám používanie prípon *-u* a *-ovi* v dat. a lok. sg. takto. V základnom význame sa používa prípona *-ovi*. Prí-

---

[10] J. Oravec, *Konkurovanie predložiek na, do a iných s predložkou k*, SR 24, 1959, 89.

[11] V. Blanár, *Skloňovanie cudzích rodinných mien v spisovnej slovenčine*, SAT I, 1947, 71.

pona *-u* býva častejšie v príslovia a porekadlách, teda v jazykových útvaroch, ktoré sú viac-menej ustálené, petrifikované. Ako súčasť vlastných mien alebo ako vlastné meno sa skloňuje slovo *čert* tiež len s príponou *-ovi* v oboch pádoch. Rozdiel medzi príponami *-ovi* a *-u* možno tu vcelku vyjadriť ako rozdiel medzi živým jazykovým materiálom a petrifikovaným, ustáleným, zmeraveným. V prenesenom význame „zlá, zlostná ... osoba" sa tiež používa prípona *-ovi* v oboch pádoch.

Náš rozbor ukazuje, že sotva je správne určenie Pravidiel z r. 1940, podľa ktorého v dat. sg. je pri slove *čert* skôr prípona *-u*. Správne sa však v týchto Pravidlách určuje, že v lok. sg. je len pádová prípona *-ovi*. Príklady na používanie prípony *-u* v tomto páde nemáme a všetko sa zdá nasvedčovať tomu, že skutočne prípona *-u* sa obmedzuje len na dat. sg., pričom má archaický ráz, ako o tom hovorí B. Letz a matičný slovník.

B. Pri slove p á n treba iba doplniť výklad o používaní tvarov *pánu*. O slove *pán* sa uvádza, že keď stojí samostatne, má príponu *-ovi*. Treba uviesť, že v cirkevnej reči je aj v tomto prípade prípona *-u*. V dnešnom jazyku zachováva sa tento tvar najmä v eufemistickom vyjadrení *usnúť v Pánu*.[12]

Keď je slovo *pán* súčiastkou vlastného mena, býva prípona *-ovi* častejšie aj v takom prípade, kde je slovo *pán* prívlastkom.

František Dibarbora a Juraj Šebok v P á n o v i Jowialskom. (Ľud) — Už z toho vidno, že funkcia frazeologických jednotiek v Reštavrácii a v P á n o v i Jowialskom sa v podstate odlišuje. (Slovenská literatúra) — Takýto vzťah majú Krakovčania k P á n u Jowialskému. (Kultúrny život)

C 1. Pri slove d u c h sa preplietajú významy, v ktorých ide o označenie mužských podstatných mien životných alebo neživotných. Podľa toho máme aj skloňovanie substantíva *duch* v dat. a lok. sg.

Slovo *duch* má podľa SSJ I, 340—341 deväť významov.

V prvom význame slova *duch*, t. j. význame „duševný, vnútorný svet človeka, duša, vnútro" sa používa v dat. a lok. sg. tvar na *-u: predstaviť si v d u c h u, smiať sa v d u c h u, chudobný na d u c h u* (príklady podľa SSJ). Podobne sa prípona *-u* používa vo význame „nadanie, schopnosť": *vyhovuje to jeho obchodnému d u c h u, jeho básnickému d u c h u, o jeho básnickom d u c h u nemôže byť pochybnosti* a pod. Tak isto je prípona *-u* v dat. sg a aj lok. sg. v ďalšom význame tohto slova „zmýšľanie" a ďalej vo význame „ráz, povaha, zmysel": *v d u c h u priateľstva, v d u c h u revolučných zásad, zodpovedať d u c h u i litere niečoho*. Tak aj v archaickom význame „odvaha, smelosť: *klesnúť na d u c h u*. Konečne prípona

[12] *Slovenská gramatika*, 3. vyd., 116.

Štátny stenografický ústav
Bratislava, Panenská 13
KNIŽNICA

-u je aj pri filozofickom význame „nehmotná podstata bytia (v metafyzickom, náboženskom chápaní)".

Ako siedmy význam slova *duch* uvádza citovaný slovník význam „dobrá alebo zlá nadprirodzená, vybájená bytosť". Pri tomto význame má slovník údaj o dat. a lok. sg. na *-ovi* a *-u*. V ôsmom význame, ktorým je význam „osobnosť (obyč. vynikajúca)", je tiež podľa slovníka v uvedených pádoch prípona *-ovi* aj prípona *-u*. Vo vlastnom materiáli máme iba jeden doklad na tvar *duchovi* v lok. sg. Nazdávame sa však, že v obidvoch významoch sa používa prípona *-ovi* v oboch pádoch, pretože tvary *duchu* sú veľmi zaťažené najmä v prípadoch typu *v tomto duchu, zodpovedá to duchu* atď.

V detstve počul o domácom d u c h o v i, čo sa často zjavoval donu Josému de los Santos. (Gallegos — Oleríny)

V deviatom význame, t. j. *Duch svätý* „tretia božská osoba v kresťanskej vierouke" sa používa prípona *-u* v dat. sg. a rovnako tvar na *-u* aj v lok. sg. Tvary na *-u*, ako uvidíme aj ďalej, sa používajú v dat. a lok. sg. ešte aj pri iných slovách v cirkevnej reči.

Ako vlastné meno má slovo *Duch* príponu *-ovi*, ak ide o meno osoby (priezvisko), ako to uvádza V. B l a n á r.[13]

C 2. Pri substantíve b o h sa bežne používa tvar *bohu*.

Zlo by teda muselo byť aj v b o h u. (Münz) — Každé náboženstvo učilo o b o h u iná. (Münz) — Biblickú legendu o b o h u ako prvom „chirurgovi" využívajú dnešní cirkevní hodnostári všestranne. (Príroda a spoločnosť) — Ešte z biblie vieme, že starý Abrahám chcel z bláznovstva obetovať svojho syna Izáka b o h u na hranici. (Tomaščík) — Osudy zrna pochovaného a vzkrieseného k novému životu neobyčajne dobre symbolizuje egyptská legenda o dobrom b o h u úrody Usírevovi. (Príroda a spoločnosť) — Egyptskému b o h u Thotovi pripisuje sa vynález písma a kalendára. (Robertson — Branko) — V Grécku sa rozprávali podobné mýty o b o h u stromov, vinohradníctva a úrodnosti — Zagreovi — Dionýzovi. (Voropajevová — Juríková)

Prípona *-ovi* sa používa vo výraze *ani bohovi*. Konštatuje sa to takmer všeobecne v našich príručkách. Ide pritom o dat. sg.

Ani b o h o v i nepôjdem! — vykríkne. (Tatarka) — Ja na to nie a nie, ani b o h o v i! (Lazarová) — „Nejdem, ani b o h o v i..." (Zguriška)

Prípona *-ovi* sa používa aj v prípade, ak sa slovo *boh* používa prenesene na označenie osoby, ktorá je predmetom prehnanej úcty, prehnaného uctievania pre svoje mimoriadne kvality, vysoké postavenie a podobne, teda na označenie osoby ako „modly", idolu.

Za chrbtom mu vykríkol z celého hrdla: „Nášmu zemskému b o h o v i sláva." (Záborský)

---

[13] V. B l a n á r, c. m., 71.

Celkove sa prípony *-u* a *-ovi* v dat. a lok. sg. substantíva *boh* používajú podľa významu tohto slova (1. základný význam slova *boh* ako najvyššej bytosti v náboženských predstavách, 2. prenesený význam na označenie osoby, ktorá je predmetom nemiestneho uctievania) a podľa toho, či ide o nocionálny alebo emocionálny jazykový jav.

D 1. Pri slove o t e c — podobne ako pri slovách *duch* (resp. *Duch svätý*) a *Kristus* (pozri ďalej) — sa používa v dat. a lok. sg. príponu *-u* v cirkevnej reči. Slovo *Otec* sa píše v tomto prípade (v spojeniach *Bohu Otcu, Otcu nebeskému*) s veľkým začiatočným písmenom (podobne ako slovo *Boh*).

Inak sa používa tvar *otcu* v dat. sg. v ustálenom spojení *otcu-materi.*

D 2. Pri slove d i a b o l — rovnako ako pri slove *čert* — je prípona *-u* v prísloviach a porekadlách.

Slúž, človeče d i a b l u, peklom sa ti odslúži.
Porov. Urob č e r t u dobre, peklom sa ti odslúži.

Tvar *diablu* je aj v ustálenom spojení *čertu-diablu.* Ide o zrejmé pripodobnenie slova *diabol* k slovu *čert* na základe významovej totožnosti oboch slov.

Inak slovo *diabol* má v dat. aj lok. sg. tvar *diablovi.*

D 3. Substantívum v l k má tvar *vlku* v príslovia.

Baran v l k u kalí vodu. — My o v l k u a vlk za humny.

V našich príručkách sa bežne pripomína ustálené spojenie *my o vlku.*

E. Pri slove K r i s t u s sa v dat. a lok. sg. bežne používa tvar *Kristovi,* keď sa hovorí o *Kristovi* ako o biblickej osobe.

Legenda o Ježišovi K r i s t o v i. (Robertson — Branko) — Plínius mladší písal Trajánovi, že sa kresťania „určitého dňa pred úsvitom" schádzajú a spievajú hymnu „na božskú poctu K r i s t o v i". (tamže) — U Jána sa môžeme dočítať slová, adresované K r i s t o v i. (Voropajevová — Juríková) — Pontský Pilát sa podľa podania evanjelia veľmi mäkko a veľkodušne zachoval ku K r i s t o v i. (tamže) — Zvlášť mnoho spoločného s mýtom o K r i s t o v i má mitraizmus. (tamže) — o K r i s t o v i (Slovník slovenského jazyka)

V cirkevnej reči sa však používa tvar *Kristu* v dat. sg. aj lok. sg. Tu majú svoj pôvod aj ustálené spojenia ako napr. *brat v Kristu, spočíva v Kristu, umrel v Kristu Pánu* atď. a starší spôsob udávania letopočtu, napr. *2. stor. po Kristu.*

Pán brat v K r i s t u, musíte aj vy prehovoriť niekoľko slov. (Fr. Kráľ) — Pozdrav vás Hospodin, brat v K r i s t u. (Jégé) — Tu spočíva v K r i s t u Anton Tichý. (Tajovský) — Milí v K r i s t u zhromaždení! — káže páter Beátus. (Alexy) — Otrok a bedár sa vyhlasovali za rovných „v K r i s t u". (Voropajevová — Juríková) — V ten deň roku 1869 umrel v K r i s t u Pánu. (Vajanský) — A ten mních nebol veru iba brat v K r i s t u Paul. (Sadoveanu — Hušková)

Celkove teda používa sa dnes pri slove *Kristus* prípona *-ovi* v jednom aj druhom páde. Tvar *Kristu* (dat. sg. sa však vyskytuje zriedka) udržiava sa v niektorých ustálených spojeniach ako pozostatok používania tohto tvaru v cirkevnej reči.

III

Od slov, ktoré sme uvádzali v druhej časti tohto príspevku, sú odvodené niektoré ďalšie slová. Okrem toho sú uvedené slová časťami niektorých zložených slov. Ide o tieto slová: A 1. k slovu *človek* sa priraďujú slová *pračlovek, nečlovek, poločlovek, nadčlovek, Bohočlovek*; B. k slovu *pán* slová *milosťpán, zemepán*; C 1. k slovu *duch* slová *praduch, zloduch, veľduch;* C 2. k slovu *boh* slová *praboh, poloboh, zloboh, Černoboh*; D 1. k slovu *otec* slovo *praotec;* D 2. k slovu *diabol* slovo *arcidiabol*; E. k slovu *Kristus* slová *Antikristus, Antikrist, Ancikrist.*

Z týchto slov má slovo *Bohočlovek* popri prípone *-ovi* aj príponu *-u.* Ide o cirkevný termín, takže prítomnosť prípony *-u* tu nie je prekvapujúca. Slovo sa tým priraďuje k slovám *pán* (resp. *Pán*), *otec (Otec), Kristus* v cirkevnom vyjadrovaní.

V doterajšej literatúre sa len pomerne zriedkavo pripomína skloňovanie týchto slov. Tak Pravidlá z r. 1953 a 1957 (str. 63 a 69) pripomínajú, že slovo *zloduch* má príponu *-ovi.* Ďalej P. Tvrdý sa pri slove *Kristus* zmieňuje o tom, že na rozdiel od tvaru *Kristu* je tvar *Antikristovi.* Otázne je, či treba osobitne hovoriť o skloňovaní týchto slov. Nazdávame sa, že so zreteľom na rozdielne skloňovanie slova *Bohočlovek* a ostatných slov, ktoré sem patria, treba skloňovanie výslovne uvádzať aj pri týchto slovách. Táto požiadavka sa vzťahuje na základné normatívne príručky.

IV

Náš rozbor ukazuje na trochu odlišný stav, než sa to podáva v Pravidlách.

Základnou príponou v dat. a lok. sg. slov, ktoré sme tu preberali, je prípona *-ovi.* Jedine pri slove *boh* je základnou príponou *-u.*

Pri slovách *človek, čert, pán, duch, otec, diabol, vlk, Kristus* sa prípona *-u* drží: 1. v ustálených spojeniach, príslovkách a porekadlách, 2. v cirkevnej reči (len pri slovách *pán, duch, otec, Kristus*). Niektoré prípady z cirkevnej reči sú dnes známe ako ustálené spojenia, napr. *usnúť v Pánu, po Kristu (v 2. stor. po Kristu)* a pod., pričom niektoré z nich v súčasnom jazyku zanikajú (napr. vyjadrenie *po Kristu* sa nahrádza vyjadrením *nášho letopočtu* alebo *našej éry*). Pri slove *pán* je tvar *pánu* v dat. aj lok.

sg. za istých syntaktických podmienok, totiž keď stojí ako prívlastok. Tvar *bohu* zovšeobecnel, takže dnes nejde o tvar, ktorý by sa používal len v cirkevnej reči a mal podľa toho aj príslušný „cirkevný ráz" (ako sa to výrazne pociťuje pri tvaroch *Duchu svätému, Otcu, Pánu, Kristu*). Preto tvar *bohu* nemožno dnes hodnotiť ako archaický. Tvar *bohovi* treba hodnotiť ako expresívny, nie ako hovorový.

V tomto zmysle bude potrebné urobiť príslušné doplnky a revíziu v gramatických príručkách.

STUPŇOVATEĽNOSŤ PRÍDAVNÝCH MIEN

Gejza Horák

V spisovnej slovenčine tak ako aj v iných jazykoch prídavné mená majú osobitné tvary, ktorými sa vyjadrujú rozličné stupne tej istej vlastnosti. Obmieňanie tvaru prídavného mena na vyjadrenie stupňa vlastnosti pri porovnávaní vecí toho istého alebo aj rozličného druhu sa volá stupňovanie. — Kladieme si otázku, aký je rozsah platnosti stupňovania a prečo nemožno stupňovať všetky prídavné mená.[1]

Uvedieme zámerne také príklady, ktoré ukážu, že stupňovať možno takmer každé prídavné meno. Robíme tak náročky, aby sa ukázalo, že pri istom pomknutí významu prídavného mena a keď berieme do úvahy všetky štýly jazyka, stupňovanie môže mať veľmi širokú platnosť. Podotýkame, že bežný rozsah platnosti stupňovania sa prekračuje najmä v živých prejavoch, pre ktoré je charakteristické, že sa priam predierajú k podstate veci s úsilím vystihnúť ju naplno bez ohľadu na konvenčné spôsoby vyjadrovania. Tento znak má v neposlednom rade aj esejistický štýl, a tak nie čudo, že na čele príkladov budú dve ukážky z diela Alexandra Matušku. 1. *Čas dozrel a Ivan Krasko sa nám vo veku patriarchu pominul a vkročil stareckým krokom do „nox et solitudo", do noci najnočnejšej z nočných, do samoty najosamotenejšej z ľudských.* — 2. *... Joseph Conrad, jeden z najanglickejších prozaikov z konca 19. a začiatku nášho storočia, sa volal pôvodne Józef Teodor Konrad Korzeniowski a je rodom Poliak.*

V prvej ukážke sú dva superlatívy, a to *najnočnejší* od prídavného mena *nočný* a *najosamotenejší* od prídavného mena *osamotený*. V druhej ukážke

[1] Nadväzujem na svoj článok *K významovému roztriedeniu prídavných mien*, SR XXI, 1956, str. 30—34.

je superlatív *najanglickejší* od prídavného mena *anglický*. Ide napospol o sekundárne (odvodené) vlastnostné prídavné mená.[2] Prídavné mená *nočný* a *anglický* sú odvodené od podstatného mena a prídavné meno *osamotený* je adjektivizované trpné príčastie slovesa *osamotiť*, ktoré zasa vzniklo zo zámena *sám*.

Aby sa ukázal obsahový ráz týchto superlatívov, povšimneme si ich v príslušných syntagmách (skladoch): *noc najnočnejšia z nočných, samota najosamotenejšia z ľudských* [samôt], *jeden z najanglickejších prozaikov*.

Výrazy *noc najnočnejšia z nočných* a *samota najosamotenejšia z ľudských* [samôt] sú opisnou charakteristikou smrti, ktorá je nocou a samotou v najplnšom zmysle slova. Superlatívy *najnočnejšia* (noc) a *najosamotenejšia* (samota) majú teda vysloviť, že smrť prevyšuje každú noc a každú samotu, že je maximálne nocou a samotou.

Prídavné meno *nočný* a jeho superlatív *najnočnejší*, ba i samotné základné slovo *noc* nemajú tu už svoj pôvodný význam, lež upínajú sa na jeden výrazný znak noci — tmu, temnotu; chápu sa v metonymickom zmysle, a práve to umožňuje stupňovať prídavné meno *nočný*. *Nočný* = temný, *najnočnejší* = najtemnejší. Tým, že sa stupňuje prídavné meno, ktoré slovo *nočný* tu zastupuje, umožňuje sa aj stupňovanie tohto zastupujúceho prídavného mena. Netreba osobitne rozvádzať, že ide o štylisticky príznakové, figurálne vyjadrovanie so smútočným rétorským zámerom. — Prídavné meno *nočný* v pôvodnom, nezúženom zmysle slova stupňovať nemožno, priam tak ako príd. meno *denný, ročný, týždenný, zajtrajší, ranný, večerný* a pod.

Superlatív *najosamotenejší* je menej príznakový, ale i ten sa pociťuje ako vymkýnajúci sa z bežného vyjadrovania, lebo už jeho pozitív (prvý stupeň) má superlatívny význam. Vyjadruje totiž charakteristiku toho, kto má najmenej spoločníkov (teda toho, kto nemá ako spoločníka nikoho, kto nemá spoločníkov). Keď sa takéto slovo stupňuje, je to len preto, aby sa zdôraznil jeho význam. Je to voľačo podobné, ako keby sme napríklad stupňovali prídavné mená *bosý* (= neobutý) a *nahý* (= neoblečený). Pritom nevynímame ani lexikálne stupňovanie pridaním druhého a tretieho stupňa príslovky *mnoho*, teda *bosý, viac bosý, najviac bosý*;

[2] V tomto článku vychádzame z významového triedenia prídavných mien na I. vlastnostné a II. privlastňovacie; pritom vlastnostné sa ďalej delia na a) primárne (neodvodené) a b) sekundárne (odvodené). Medzi sekundárne vlastnostné prídavné mená zaraďujeme aj tie prídavné mená, ktoré sa doteraz označovali ako privlastňovacie druhové, a to preto, že typ *ovčí* je zreteľne paralelný s typom *lipový*. Spojenie *ovčí syr* je toho istého druhu ako spojenie *lipový kvet*. Nejde tu teda o privlastňovanie v pravom zmysle. — Na takomto roztriedení prídavných mien sme sa ustálili po diskusiách v Ústave slovenského jazyka, v oddelení pre gramatiku a štylistiku.

nahý, viac nahý, najviac nahý a takisto zostupné stupňovanie *bosý, menej bosý, najmenej bosý*; *nahý, menej nahý, najmenej nahý.*

Superlatív *najanglickejší* (*z najanglickejších prozaikov*) ukazuje, že pozitív *anglický* (prozaik) sa nechápe ako „píšúci po anglicky", lež „majúci istý súbor charakteristických čŕt odchodných od čŕt inonárodných prozaikov". *Najanglickejší* potom značí „majúci v najvyššej miere črty, ktoré charakterizujú anglických prozaikov", a stojí za celú takúto niekoľkoslovnú opisnú charakteristiku. Je celkom zreteľné, že aj v tomto prípade ide o pomknutie bežného významu prídavného mena, čo umožnilo uplatniť stupňovanie.

Ako ďalší uvedieme pozoruhodný príklad na stupňovanie prídavného mena v združenom pomenovaní, a to z kurzívkovej novinárskej úvahy M. Hysku: *Veď písať do novín, to sa vždy, odkedy sú noviny novinami, považovalo za tú najverejnejšiu verejnú činnosť.* (Pravda z 18. IX. 1961.)

Tu v združenom pomenovaní *verejná činnosť* sa stupňuje sekundárne prídavné meno *verejná*, ale tak, že sa určuje superlatívom toho istého prídavného mena — *najverejnejšia (verejná činnosť).* Ide vlastne o stupňovanie celého združeného pomenovania *verejná činnosť* a stupeň *najverejnejšia* je tu vlastne rovnoznačný s tretím stupňom príslovky *mnoho — najviac.* Výraz *najverejnejšia verejná činnosť* s tvarom tretieho stupňa sa používa za výraz *najviac (v najvyššej miere) verejná činnosť* s lexikálnym stupňovaním. Takto združené pomenovanie *verejná činnosť* ostáva „nedotknuté" a tretí stupeň *najverejnejšia* je len jeho pomocným určením, pričom sa dosahuje účinná gradácia jeho významu. Zdôrazňuje sa, že je reč o takom okruhu práce (písanie do novín), na ktorý sa názov *verejná činnosť* vzťahuje v zvrchovanej miere, pritom sa tento okruh verejnej činnosti mlčky stavia do najvyššieho protikladu s významom výrazu *súkromná činnosť.* Združené pomenovanie ostáva tvarovo nepozmenené a superlatív toho istého prídavného mena, ktoré je v združenom pomenovaní, spĺňa funkciu — možno povedať — lexikálneho formantu. — Aj v tomto prípade sa stupňovanie pociťuje ako príznakové. Podobne sa nestupňujú prídavné mená (odvodené i neodvodené) napríklad v združených pomenovaniach *písací stôl, smutná vŕba, ozubené koleso.* Možno vysloviť pravidlo, že prídavné mená v združených pomenovaniach, a to najmä tých, ktoré sa stali odbornými termínmi *(smutná vŕba, úzky profil),* a príd. mená vo vlastných menách *(Vysoké Tatry, Malý voz)* sa nestupňujú.

Naostatok z diela Františka Hečku príklad, v ktorom postatné meno určuje superlatív utvorený od neho samého: [To je] *najoplanovitejší oplan, aký sa kedy vyváľal vo Vlčindole!* — Spojenie *najoplano-*

vitejší oplan je príznakovým variantom spojenia *najväčší oplan* a pripomína etymologickú figúru. Má spoločné znaky so spojením *najverejnejšia verejná* (činnosť) a možno k nemu pridať takéto situačné prípady stupňovania: *najstolovitejší stôl, najzlodejskejší zlodej, najľudskejší človek, najobrovitejší obor, najdrevenejšie drevo.*

I keď si v tomto článku nekladieme za úlohu analyzovať význam jednotlivých stupňov prídavného mena, bude užitočné aspoň na jednom príklade ukázať jeden z výrazných významov komparatívu (druhého stupňa). Príklad je o to vzácnejší, že už sám vlastne interpretuje pomerne častý význam druhého stupňa prídavných mien. Je to táto veta z diela Františka Hečku: *Moje „lepšie" neznamená vždy dobré.* — Autor v skratke upozorňuje, že druhý stupeň prídavného mena *dobrý*, teda *lepší*, neznačí vždy ani len *dobrý*, a nie to ešte *viac ako dobrý*. My k tomu pridávame, že veľmi veľa ráz *lepší* značí m e n e j ako *dobrý*. To preto, že druhý stupeň prídavných mien sa často uvedomuje akoby uprostred dvojice protikladných (antonymických) prídavných mien. Druhý stupeň *lepší*, ako ukazuje aj príklad z krásnej literatúry, môže mať významovú platnosť medzi *dobrý* a *zlý*. *Lepší* má veľa ráz význam „už nie zlý" (= ešte nie dobrý) a *horší* má zasa význam „už nie dobrý" (= ešte nie zlý). Spomíname to preto, lebo stupňovanie prídavných mien je v našom vedomí úzko späté s protikladnými dvojicami (ktoré podľa asociačného zákona kontrastu sú akoby lícom a opakom toho istého) a uskutočňuje sa na pozadí ich združeného významu.

Príklady, ktoré sme uviedli, ukazujú, že stupňovanie je kategória úzko spätá s významom prídavných mien. Ukazujú zároveň typy prídavných mien, ktoré sa bežne nestupňujú, no ktoré možno stupňovať, ak sa obmení ich význam, a naznačujú hranicu platnosti stupňovania.

Pristupujeme k jadru nášho článku. Pokúsime sa odpovedať na otázku, ktoré prvky vo význame prídavného mena umožňujú, obmedzujú alebo napokon znemožňujú uplatniť kategóriu stupňovania. Ďalej podľa toho, či sa prídavné mená a) bežne stupňujú vo svojom pôvodnom význame, či sú b) stupňovateľné, keď sa pomkne ich význam, alebo napokon c) či sú nestupňovateľné — zostavíme stupnicu druhov prídavných mien.

Vo svojom základnom význame sa stupňujú tie prídavné mená, ktoré môžu označovať príznak rozličnej intenzity. Napríklad prídavným menom *dobrý* označujeme dobrotu rozličného stupňa. Tento rozličný stupeň dobroty (významová škála prídavného mena *dobrý*) dovoľuje pri porovnávaní vecí povedať, že vec A (napr. j e d n o j a b l k o) je čo do dobroty vyššie ako vec B (d r u h é j a b l k o), čiže dovoľuje použiť druhý stupeň *lepší*. Podľa toho všetky prídavné mená, v základnom význame ktorých sa uplatňuje kvantitatívne rozpätie príslušného príznaku, sa stupňujú.

Naproti tomu tie prídavné mená, ktorých význam kvantitatívny zreteľ vylučuje, sa nestupňujú.

Podľa toho krajné skupiny tvoria primárne prídavné mená a privlastňovacie prídavné mená (bezvýnimočne sekundárne, vzťahové). Akostné (primárne) prídavné mená sa okrem niekoľkých výnimiek stupňujú, privlastňovacie prídavné mená sa nestupňujú („otcovejší" by malo exkluzívny ráz). Medzi oboma protikladnými skupinami stojí skupina sekundárnych (vzťahových) prídavných mien, ktoré možno stupňovať pri obmene ich významu.

Pri odvodených (sekundárnych čiže vzťahových) prídavných menách rozhoduje, či sa vo význame slova, z ktorého sú odvodené, uplatňuje kvantitatívny zreteľ, napr. *sústrediť sa* (menej, viac, dosť, celkom), *hore* (celkom hore, ešte hore; pri uložení predmetov na seba niekoľko je horných). Preto napr. prídavné mená *sústredený, horný, bočný, krajný* atď. sa môžu stupňovať.

Neodvodené (primárne) prídavné mená sa okrem málo výnimiek stupňujú, napr.: *malý, veľký, krátky, dlhý, úzky, široký, ľahký, ťažký, plytký, hlboký, smelý; biely, čierny, žltý, červený.* — Ako vidieť, stupňovanie sa bežne uplatňuje aj pri neodvodených prídavných menách označujúcich farby; pri nich vyjadruje stupeň sýtosti príslušnej farby.

Z neodvodených prídavných mien sa vo svojom základnom význame nestupňujú tie, čo označujú vlastnosť, ktorá nemá kvantitatívnu škálu. Sú to tieto prídavné mená: *nahý, holý, bosý, mŕtvy, živý, nebohý, nemý, cudzí.* Ale aj z týchto málo výnimiek sa prídavné mená *mŕtvy, živý* a *cudzí* stupňujú, keď sa chápu v odvodenom (obraznom) význame — *mŕtvy* vo význame „nepohyblivý, málo pohyblivý", *živý* vo význame „pružný, pohyblivý, rezký" a *cudzí* v platnosti prídavného mena „vzdialený". Naproti tomu prídavné mená *nahý, holý, bosý, nebohý* a *nemý* by sa mohli stupňovať len v osobitných a jedinečných prípadoch a akoby v úvodzovkách alebo v žartovnej reči. Pravdaže, ich stupňovanie sa nevylučuje.

Zo sekundárnych prídavných mien neprivlastňovacích sa bez pomknutia významu stupňujú tie, ktoré vyjadrujú:

a) že vec obsahuje, je pokrytá, vystrojená, opatrená tým, čo označuje základné podstatné meno, napr.: *trávnatý, hrčavý, deravý, chlpatý, pehavý, pásavý, žilnatý, blatistý, pórovitý, skalnatý, svalovitý, farebný, boľavý, pravdivý, lživý, priemyselný;*

b) charakteristiku veci získanú (spôsobenú) dejom rozličnej intenzity, napr.: *zohnutý, zahnutý, skrivený, zaokrúhlený, rozžeravený, skúsený, spotený, údený, solený, zamastený, zababraný;*

c) väčšiu-menšiu blízkosť k istej farbe, chuti a tvaru, napr.: *červenavý,*

zelenkastý, sladkastý, kyslastý, horkavý; hruškovitý, kruhovitý, valcovitý, hubovitý;

d) svetové strany a vzdialenosť v ich smere, napr.: *východný, západný, severný, južný, juhovýchodný, severozápadný* atď.;

e) charakteristiku veci zloženým slovom, ktorého prvá časť vznikla z prídavného mena (ktoré sa stupňuje), napr.: *tvrdohlavý, krátkozraký, širokolaktí.*

V pomknutom význame sa stupňujú sekundárne prídavné mená, ktoré pôvodne vyjadrujú:

a) „zhotovený, pochádzajúci z toho, čo označuje základné podst. meno", napr.: *drevený* (= nepohyblivý, meravý), *železný* (= pevný, vytrvalý), *oceľový* (= pružný, húževnatý), *knižný* (= hľadaný, vyberaný, neživý, neskutočný);

b) „viac-menej charakteristický pre osoby, zvieratá a veci pomenované základným podstatným menom", napr.: *mládenský, dievčenský, ženský, mužský, detský, zverský, svinský, horský, lesný, hôľny, školský, našský, svojský;*

c) „položený vzhľadom na celú skupinu vecí", napr.: *horný, dolný, vrchný, bočný, vnútorný.* — Pritom príslovkové výrazy, z ktorých tieto prídavné mená vznikli: napr.: *hore, dolu, navrchu, naspodku, na boku,* rozširujú svoj význam. Vzťahujú sa totiž na niekoľko vecí s príslušnou polohou (rozšírenie významu je tu podobného rázu ako v pluráli radovej číslovky *prví* a *poslední*). No nestupňujú sa v tomto okruhu prídavné mená *vonkajší a vedľajší,* a to aj z tvarových dôvodov.

Zo sekundárnych neprivlastňovacích prídavných mien sa nestupňujú tie, ktoré vyjadrujú:

1. časový pôvod a časový príznak veci, napr.: *dnešný, včerajší, zajtrajší, neskorší, skorší, ročný, týždenný;*

2. účelové určenie veci so slovesným základom, napr.: *hnací, sejací, obrábací, skladací, visací, spací;*

3. kvantitatívne ocenenie vlastnosti veci, napr.: *pridobrý, prekrásny, prastarý;*

4. pôvod zo živočícha, napr.: *husí, lososí, rysí, ovčí, zajačí, líščí, lišací, kaní, kaprí, sobí.*[3]

Privlastňovacie prídavné mená sú všetky nestupňovateľné. Privlastňovací vzťah chápaný ako príznak veci, ktorý vyjadrujú, sa totiž neberie ako kvantitatívne menlivý a merateľný; konštatuje sa len jeho prítomnosť.

[3] Prídavné meno *vlčí* má v daktorých našich nárečiach (napr. na okolí Mlynian n. Žit.) význam „pažravý". Takéto pomknutie významu by umožňovalo uplatnenie stupňovania aj v tejto skupine prídavných mien.

I keď príklady, ktoré sme tu uviedli, nepokladáme ani zďaleka za vyčerpávajúce a sú len náznakom, možno vysloviť tieto zhrňujúce zásady:

1. Stupňovanie sa vzťahuje na vlastnostné (neprivlastňovacie) prídavné mená, pričom ťažisko tejto kategórie je v okruhu neodvodených, primárnych (akostných) prídavných mien. Z odvodených prídavných mien sa vo svojom pôvodnom význame nestupňujú prídavné mená odvodené od živočíšnych podst. mien typu *ovčí* a prídavné mená vyjadrujúce časový príznak typu *včerajší*, v ktorých je táto kategória obmedzená aj tvarom.

2. Privlastňovacie prídavné mená sa nestupňujú. Ich prípadné stupňovanie by malo výrazné znaky exkluzívnosti.

3. Zložené prídavné mená sa stupňujú alebo nestupňujú podľa toho, či na ich význam možno uplatniť kvantitatívny zreteľ. Stupňuje sa napr. typ *tvrdohlavý;* nestupňujú sa zložené prídavné mená typu *tmavočervený, svetložltý, bledobelasý; všadeprítomný;*

4. Kategória stupňovania ako pomocné kritérium klasifikácie prídavných mien (úzko primknutá k významu) potvrdzuje správnosť rozdelenia prídavných mien na I. vlastnostné a II. privlastňovacie, pričom prvá skupina sa delí na primárne a sekundárne (odvodené, vzťahové), medzi ktorými výraznú skupinu tvoria prídavné mená odvodené od živočíšnych podst. mien.

EŠTE K PRÍVLASTKOVÉMU GENITÍVU

František Miko

Prívlastkový genitív je svojráznym pádom. Z ostatných pádov, ktoré sa poväčšine viažu tým alebo oným spôsobom na sloveso, práve genitív sa stal typickým prostriedkom na vyjadrenie zväzku dvoch podstatných mien. Vyvinul sa na bohato diferencovanú kategóriu, bez ktorej by sa vyjadrovanie, najmä odborné, nemohlo zaobísť. Používanie adnominálneho genitívu v spisovnej slovenčine ustavične rastie. Už aj preto si povaha tohto gramatického prostriedku zasluhuje pozornosť.

Dosť dlho sa zdalo, že mladogramatické triedenie prívlastkového genitívu je definitívne. Bolo to však naozaj len zdanie, podporované zotrvačnosťou a silou tradície. Stačí letmý pohľad, aby sme zistili, že tradičný súbor jednotlivých druhov prívlastkového genitívu je mechanický výpočet jeho použití, ktoré navzájom málo súvisia.

Pri určovaní jednotlivých druhov tohto pádu bude treba viacej prihliadať na celkový význam genitívu i na vlastný význam adnominálneho genitívu. Treba v ňom vidieť pád, ktorý má svoju vlastnú funkciu a nie je náhradným prostriedkom za iné gramatické prostriedky a konštrukcie. Len tak bude možné správne vymedziť počet a povahu jednotlivých druhov prívlastkového genitívu a postihnúť ich celistvosť a vnútornú súvislosť.

J. Oravec v štúdii *Prívlastok v genitíve* (Jazykovedný časopis XII, 1961, 71 n.) si vybral ako východisko pre roztriedenie adnominálnych genitívov tézu, že genitív je zovretým vyjadrením vzťahov, ktoré sa môžu vysloviť aj rozvinute istými vetnými konštrukciami (72, 75). Vlastným kritériom pre triedenie je mu okolnosť, či slovosled členov genitívnej väzby je totožný so slovosledom významovo paralelných členov synonymnej vetnej konštrukcie, alebo či sa tento slovosled rozchádza (*dobytie Bastily — dobyť Bastilu; udatnosť tohto vojaka — tento vojak je udatný*). V prvom prípade ide o skupinu genitívov logického subjektu (*genitív dejového subjektu, nositeľa vlastnosti a stavu, vlastníka, príslušnosti, kvantitatívny genitív*, 78), ktoré všetky sú reflexom gramatického subjektu zo synonymných viet. V druhom prípade ide o tzv. nesubjektové genitívy (*vysvetľovací genitív, genitív vlastnosti, genitív dejového pred-*

metu, 82), ktoré sú reflexom prísudku, prístavku a predmetu zo synonymných viet a konštrukcií (88).

Najširším druhom adnominálneho genitívu je podľa Oravca vysvetľovací genitív (genitív druhu, 77, 88). Do väzby s týmto genitívom vstupujú podstatné mená bez významového obmedzenia (82). Jeho význam sa zhoduje so všeobecným významom adnominálneho genitívu a so syntaktickou funkciou prívlastku (82).

Vo svojej štúdii *Prívlastkový genitív* (Jazykovedné štúdie IV, 1959, 187 n.) som sa pokúsil podať triedenie adnominálnych genitívov, ktoré sa s Oravcovým triedením dosť podstatne rozchádza. V spomenutej štúdii som nemal možnosť podrobne sa zaoberať odôvodňovaním a dokazovaním svojich tvrdení. Príkry nesúhlas medzi výsledkami obidvoch našich štúdií o adnominálnom genitíve ma núti, aby som to urobil teraz.

Zásadný rozdiel medzi Oravcovým a mojím chápaním je predovšetkým vo východisku. Je pravda, že prívlastkový genitív významovo súvisí so synonymnými vetnými konštrukciami, avšak význam tohto pádu nemožno vyvodzovať z týchto konštrukcií (Oravec to výslovne tvrdí na str. 75). Význam adnominálneho genitívu vyplýva predovšetkým zo samého genitívu ako prostriedku väzby dvoch podstatných mien. Akú pozitívnu náplň má vzťah dvoch substantív v genitívnej väzbe?

Oravec, opierajúc sa o tradíciu a o mienku viacerých súčasných autorov, tvrdí, že význam adnominálneho genitívu je celkom všeobecný a že sa z neho samého nedá vyčítať, o akú závislosť ide (71). Aj keď sa vystavujem nebezpečenstvu nedôvery, že neprijímam názory uznávané významnými autormi, sila dôvodov ma núti odporovať tomuto tvrdeniu.

Predovšetkým sú tu všeobecné logické dôvody viac-menej negatívneho charakteru. Vzťah vôbec (alebo ako inde hovorí Oravec, bližšie neurčená závislosť) ako taký reálne nejestvuje. Je to len logická abstrakcia. V skutočnosti jestvujú vždy viac alebo menej pozitívne určené vzťahy. Vyjadrovať vzťah vôbec by nemalo ani pre myslenie ani pre dorozumievanie nijaký zmysel, pretože neurčený, holý vzťah nám nič nehovorí.

Ale sú tu aj pozitívne dôvody. Vzťah býva bližšie neurčený len dovtedy, kým nepoznáme lepšie povahu nositeľov tohto vzťahu. V našom prípade už len z faktu, že ide o vzťah dvoch substantív, resp. nimi pomenovaných vecí, nevyhnutne vyplýva, že to musí byť vzťah, ktorý je už nejako pozitívne určený. Oravec uvádza de Grootov názor, že adnominálny genitív udáva hocijaký vzťah veci k veci (75). K tomu treba poznamenať, že hocijaký vzťah veci k veci je určený aspoň tým, že ide o vzťah veci k veci. Že je tento vzťah pozitívne určený, o tom svedčí nemožnosť spájať dve substantíva z ľubovoľných významových oblastí (Oravec pripúšťa niečo podobné pre vysvetľovací genitív, 82). Nemôžeme napr. utvoriť spojenia

strecha podmienky, výška pravidla, proces tehly, mydlo radosti ap.

Vo svojej štúdii o prívlastkovom genitíve som vychádzal z toho, že základným a najrozšírenejším vzťahom veci k veci, ktorý sa vyjadruje adnominálnym genitívom, je vzťah p r í s l u š n o s t i. Ako som k tomu dospel?

Vzťah príslušnosti prísne odlišujem od vzťahu vlastníctva, od privlastňovania. Tradične sa obidva vzťahy stotožňujú. Robí to aj Oravec (80). Preto mu vychádza vzťah príslušnosti veľmi „konkrétne".[1] A potom aj mne vyčíta, že príslušnosť chápem „konkrétne". Príslušnosť oddeľujem od vlastníckeho vzťahu preto, že prvý vzťah má vecnú povahu (je nevyhnutný), druhý je spoločenskej povahy (vzťah vlastníctva je navodený spoločensky, môže, ale nemusí jestvovať). Vzťah v spojení *koryto rieky* je vecný: koryto nevyhnutne prislúcha rieke. Naproti tomu vo väzbe *šaty mojej sestry* ide o vzťah jestvujúci spoločensky, ide o vlastníctvo. Nemožno súhlasiť s tým, že aj v spojení *koryto rieky* ide o „privlastňovanie" alebo o vzťahy podobné privlastňovaniu[2]. Rieka si nemôže privlastňovať, koryto nie je vlastníctvom rieky, ale jej náležitosťou, niečím, čo jej prislúcha (gramaticky sa vlastnícky vzťah manifestuje možnosťou predikačného vyjadrenia, čo pri vzťahu príslušnosti nie je pravidlom).[3] Príslušnosť a vlastnícky vzťah sa v doterajšej teórii stotožňujú podistým preto, že obidvom zodpovedá synonymná konštrukcia so slovesom *mať (Rieka má koryto, Sestra má šaty)*. Sloveso *mať* však vyjadruje okrem úzko posesívneho významu aj niektoré všeobecnejšie vzťahy *(mať známosť s niekým, mať prácu dokončenú)*.

Vzťah vlastníctva je obmedzený na osoby (a na právne subjekty vystupujúce ako osoby: kolektívy a inštitúcie), ako to správne konštatuje Oravec. Avšak naopak to neplatí. Nie všetko, čo patrí osobám, chápeme ako ich vlastníctvo. Je to prílišné rozšírenie pojmu posesívnosti, ak aj prípady *tváre divákov, žlté vlásky dieťaťa* interpretujeme ako posesívny vzťah[3] (tiež na základe synonymickej súvislosti so slovesom *mať: diváci majú tváre, dieťa má žlté vlásky*, a ešte viac na podklade súvislosti s tzv.

---

[1] Používanie protikladu *konkrétny (sémantický) — abstraktný* pri pádových významoch sa mi nezdá opodstatnené. Sú to relatívne pojmy. Každý význam je abstraktný a naopak každá abstrakcia sa môže vzhľadom na vyššiu abstrakciu hodnotiť ako konkrétna, t. j. menej abstraktná. Všetky vzťahy, ktoré sa vyjadrujú pádmi, sú pomerne vysoko abstraktné.

[2] Je to však možné naopak: to, čo je vlastníctvom, môže byť súčasne aj príslušenstvom, napr. spomenuté šaty.

[3] Oravcovo kritérium, že privlastňovací genitív musí byť rozvitý prívlastkom (77), neobstojí, lebo neutrá a plurály všetkých osobných názvov môžu stáť aj bez prívlastku, ďalej jestvujú aj príznakové holé genitívy osobných názvov v singulári. Okrem toho v danom prípade nejde ani tak o kritérium posesívneho genitívu, ale skôr o gramatický príznak osobných maskulín a feminín.

„privlastňovacími" adjektívami a zámenami: *otcova záhrada, otcova tvár; jeho záhrada, jeho tvár).* Oravec pokladá všetky takéto genitívy osobných názvov za posesívne, a to čiste na podklade súvislosti s posesívnym adjektívom. To by sem potom mali patriť aj osobné genitívy dejového subjektu a objektu, ktoré Oravec traktuje samostatne. Konštatovaním „súvislosti" medzi nimi (88) Oravec tento rozpor nijako neodstraňuje.

Vzťah príslušnosti teda chápem v pregnantnom význame tohto slova ako vecnú súvislosť, „spojenosť" dvoch vecí. Domnievam sa, že v takomto poňatí sa vzťah príslušnosti zhoduje so vzťahom *styku, styčnosti,* ktorý A. Heinz pripisuje adnominálnemu genitívu.[4] Avšak termíny *spojenie* a *styk* nie sú celkom priliehavé, lebo spojenie a styk sú vzťahy symetrické a neorientované, a v našom prípade ide o vzťah nesymetrický a orientovaný (*koryto rieky*: *koryto → rieky,* vzťah je orientovaný od koryta k rieke). Termín *príslušnosť* túto orientáciu vyjadruje náležite. O tejto orientácii svedčí aj gramatická stránka väzby. Pády (okrem nominatívu) vždy vyjadrujú istú „dotknutosť" danej veci niečím iným. V danom prípade vzťah vychádza z nadradeného podstatného mena a podradené substantívum vyjadruje dotknutosť ním pomenovaného pojmu týmto vzťahom (účasť veci pomenovanej nadradeným substantívom na veci označenej podradeným substantívom).

Oravec prehliadol tento fakt, keď tvrdí, že tento vzťah treba chápať opačne, a to na podklade synonymickej súvislosti s paralelnou konštrukciou *Rieka má koryto.* Domnievame sa, že prvá väzba vyjadruje jedno a synonymická konštrukcia druhé a že to znamená degradáciu genitívu, keď jeho význam odvodzujeme zo synonymnej konštrukcie. Tým viac, že synonymnosť obidvoch konštrukcií je dosť voľná.

Preto nemožno súhlasiť ani s celkovým Oravcovým východiskom pre triedenie adnominálnych genitívov, ktoré Oravec pokladá len za reflex iných vetných členov. Význam pádu je daný predovšetkým v rámci pádového systému a odvodzovať význam genitívu z vetných členov znamená negovať tento systém, resp. nepoužívať ho pri interpretácii parciálnych významov tohto pádu.[5]

Vzťah príslušnosti, ako ho prijímam vo svojej štúdii, patrí medzi najviac rozšírený vzťah v realite. Vo svojej základnej štruktúre je svet postavený tak, že jedna vec (časť) je náležitosťou inej (celku). Okolo nás je

---

[4] A. Heinz, *Genetivus w indoeuropejskim systemie przypadkowym,* Warszawa 1955, 35.

[5] J. Oravec napr. súhlasí s mojím vymedzením celostného významu genitívu, ale tento význam sa v jeho výklade neaplikuje. Nijako nevedno napr., ako súvisí s celostným významom genitívu všeobecný význam adnominálneho genitívu a s ním vysvetľovací genitív, ktorý má k nemu mať najbližšie.

nespočetné množstvo takto pospájaných prvkov skutočnosti. A nejde tu len o „konkrétne" vzťahy hmotných častí a hmotných celkov,[6] lebo všetko, čo myslením na nejakom, konkrétnom či abstraktnom jave vyanalyzujeme, chápeme ako príslušenstvo daného javu. Preto neberieme genitív príslušnosti tak úzko ako Oravec, ktorý sem radí len vzťahy hmotných vecí. Pravda, vo výpočte príkladov má aj prípady *práva štátu, predsudky našej civilizácie, ruka trestajúcej spravodlivosti* (81), a pritom typ *poctivosť a prostota srdca* (u mňa typ *výška stromu*) pokladá za osobitný druh genitívu: genitív nositeľa vlastnosti alebo stavu (78—79), hoci tu ide o očividný vzťah príslušnosti. To nemôžem a ani nemusím dokazovať osobitnými argumentami, vidno to priamo z pozorovania významu väzby (prostota a poctivosť prináležia srdcu ako jeho zložky, črty, vlastnosti, momenty; výška prináleží stromu, ako mu prináležia korene, konáre, lístie, tieň, vzrast, vzhľad, vek ap.). Medzi Oravcovým genitívom príslušnosti a genitívom nositeľa vlastnosti a stavu nevidím nijaký rozdiel. Synonymné konštrukcie, ktoré Oravec kladie do ich pozadia (*koryto rieky — rieka má koryto*; *prostota a poctivosť srdca — srdce je poctivé a prosté*), sú ozaj len v pozadí v porovnaní so základným faktom, ktorým je vzťah príslušnosti bezprostredne vyplývajúci z pádovej formy.

Genitív príslušnosti pokladám za najrozšírenejší druh genitívu. Význam príslušnosti chápem ako základný význam adnominálneho genitívu.[7] Každý izolovaný genitív, ak ho vzťahujeme na iné, všeobecne myslené podstatné meno, sme náchylní chápať ako genitív príslušnosti (— *mesta*, — *domu*, — *školy*, — *práce*). Iba osobitná súhra substantívnych významov väzby nás núti modifikovať alebo posúvať toto chápanie. Preto jestvuje pre mňa vzťah príslušnosti aj pri tzv. genitíve dejového subjektu (nositeľa deja). Tak, ako rieke prináleží jej koryto, brehy, voda, tak jej prináleží aj šírka, dĺžka a prináleží jej aj rozvodnenie, hukot, rozšírenie, zúženie, vysýchanie ap. Pravda, dejový význam nadradeného substantíva kvalifikuje toto substantívum ako nositeľa deja. Avšak vzťah príslušnosti tu platí naďalej: dej prislúcha svojmu nositeľovi.

A podobne prislúcha dej nielen nositeľovi, ktorý je jeho východiskom alebo pôvodcom, ale aj takému nositeľovi, ktorý je dejom zasiahnutý (*stavba domu, otvorenie výstavy*).[8] Vo svojej štúdii uvádzam síce genitív

[6] Význam adnominálneho genitívu sa niekedy interpretuje ako význam celku, ktorého časťou je vec pomenovaná nadradeným substantívom. Je to síce pravda, ale pre abstraktné vzťahy tohto druhu nemožno pojmy *časť* a *celok* dosť dobre aplikovať: napr. v spojeniach *oprávnenosť rozsudku, náplň vzťahu* ap.

[7] O celostnom význame adnominálneho genitívu nehovoríme, lebo to nie je samostatný pád, ale iba jeden druh genitívu popri partitívnom, záporovom a väzobnom genitíve.

[8] Genitív dejového subjektu a dejového objektu dáva Oravec ďaleko od seba do roz-

nositeľa deja a patiensa[9] osobitne, ale len ako poddruh genitívu príslušnosti. Nie je to genitív na tej úrovni ako ostatné druhy.

Vysvetľovací genitív pokladá Oravec za hlavný druh adnominálneho genitívu, najširšie a neobmedzene zastúpený. Keby však bol Oravec vyšiel vo svojom výklade z typických príkladov, nebol by mohol ani tu poprieť význam príslušnosti. Mám na mysli prípady typu *správanie dobre vychovaného človeka.* Medzi spojením *správanie tohto človeka,* kde správanie je náležitosťou určitej konkrétnej osoby, a spojením *správanie dobre vychovaného človeka,* kde ide o príslušenstvo celého druhu osôb (majúcich danú náležitosť v žiadúcej miere), je rozdiel len v rozsahu osôb, ktorým niečo prislúcha. Je to rozdiel medzi konkrétnou a druhovou príslušnosťou. Vo svojej štúdii som použil pre tento genitív názov *genitív druhu.* Od tohto názvu však bude treba upustiť a rezervovať ho pre tzv. *genitivus identitatis,* kde skutočne ide o príslušnosť veci k druhu (*proces výchovy:* výchova je jeden druh procesu; *trest smrti:* smrť je jeden druh trestu). V spojení *správanie dobre vychovaného človeka* nejde vlastne o príslušnosť veci k jej druhu, ale o príslušnosť k druhu iných vecí, ktoré majú danú vec v náležitej miere. Preto sa preň prikláňa k názvu *genitív druhovej príslušnosti.*

Pokiaľ ide o termín *vysvetľovací genitív,* upustil som od neho vedome a zámerne. Vysvetľovací je vlastne každý adnominálny genitív (*koryto rieky:* vysvetľuje, o aké koryto ide). Je to termín volený z celkom inej roviny ako ostatné názvy pre druhy adnominálneho genitívu. A to z roviny syntaktickej. Je to iné vyjadrenie faktu, že adnominálny genitív je prívlastkom. Vlastne každý prívlastok je vysvetľovací, a vysvetľovací je koniec koncov každý vetný člen (v tomto zmysle je termín *vysvetľovací* synonymný až so syntaktickým termínom *určovací*). Tento termín je teda pre daný druh genitívu priširoký a významovo heterogénny.

Oravcovi prekáža uznať existenciu vzťahu príslušnosti pri vysvetľovacom genitíve tá skutočnosť, že tu ide o určenie nadradeného člena. Nevidí však, že to platí aj pre ostatné genitívy (ak nehľadíme na okrajové prípady prísudkového a iného syntaktického použitia adnominálneho geni-

---

ličných skupín na základe rozličného slovosledu členov synonymnej konštrukcie: *hukot rieky — rieka hučí; stavba domu — stavajú dom*). Aj tu sa však pre pozadie nevidí to, čo je prednejšie a čo sa bezprostredne podáva.

Blízkosť obidvoch genitívov potvrdzuje aj skutočnosť, že od prechodných slovies sú substantíva, ktoré môžu mať pri sebe genitív s jedným i druhým významom: *obhajoba obžalovaného, obhajoba advokáta, žaloba prokurátora, napomenutie rodičov* ap. Tu nejde len o okrajové „súvislosti", ale o vec zásadnej povahy.

[9] Nepoužívam termíny *genitív podmetu a predmetu,* lebo sú synonymné s názvami pre skutočný podmet a predmet v genitíve a okrem toho je tu nenáležité zabiehanie na syntaktickú rovinu: pri genitíve ide o morfologickú formu a jej význam.

tívu). Vôbec syntaktická platnosť prívlastku zastiera Oravcovi pohľad na vlastnú, morfologickú tvárnosť adnominálneho genitívu.

Pri genitíve druhovej príslušnosti, o ktorom hovoríme, ide o modifikáciu vzťahu príslušnosti. Všeobecný singulár a plurál podstatného mena v genitíve spôsobuje oslabenie substantívnej platnosti tohto slova (preto sa tu prívlastková platnosť pociťuje silnejšie, čo konštatuje aj Oravec, 82). V tomto genitíve môžu stáť len podstatné mená pomenúvajúce pojem, ktorý je k nadradenému pojmu vo vzťahu príslušnosti. Celkový rozsah väzby je proti genitívu príslušnosti obmedzený tým, že do úvahy prichádzajú len spojenia pojmov, ktoré sú v niečom typické *(výzor zločinca, dojem mladej ženy, svet mladých ľudí, dieťa veľkomesta)*. Genitív druhu (gen. identitatis) je obmedzený ešte viac, lebo do väzby vstupujú len názvy pojmov, ktoré sú v pomere *rod — druh (trest smrti, cit vďačnosti, vzťah podobnosti* ap.). To platí i pre metaforické spojenia, kde je vzťah *rod — druh* podaný obrazne *(jed nenávisti, kone víchrov, oči hviezd)*.

Je prirodzené, že vzťah príslušnosti je v spomínaných väzbách pre významové oslabenie podstatného mena zastretý, niekedy až celkom nezreteľný *(slovo útechy, znak súhlasu, otázka zamestnania)*. To však nie je dôležité. Rozhodujúce je to, že v typických prípadoch je tento vzťah zrejmý a že sa tým odhaľuje vnútorná súvislosť medzi genitívom príslušnosti a ostatnými druhmi adnominálneho genitívu. Oravec nepokladá túto súvislosť za dôležitú. Jednotlivé genitívy sú uňho spojené len na základe nepodstatného vonkajšieho príznaku, totiž na základe slovosledu členov synonymnej konštrukcie. Ináč, významovo, sú jeho genitívy disparátne. Mne dokonca J. Oravec vyčíta, že kladiem väčší dôraz na opísanie súvislosti medzi jednotlivými druhmi než na ich rozhraničovanie (75). V skutočnosti jedno i druhé tvorí jednotu. Povaha každého javu sa odhaľuje v jeho súvislostiach a hľadanie súvislostí je hľadanie povahy, jej vymedzovanie, rozhraničovanie. V tom je zmysel systémového výkladu. Oravec podcenil vzťahy a systém adnominálneho genitívu mu vychádza lineárne.

Paradoxne vyzerá z hľadiska vzťahu príslušnosti genitív vlastnosti a miery *(muž vysokej postavy, šírka troch metrov)*. Pre mňa je aj tu vzťah príslušnosti zrejmý celkom jasne: muž vysokej postavy je muž, ktorý patrí vysokej postave. Pravda, v dôsledku významovej hierarchie obidvoch substantív a v dôsledku vecných vzťahov medzi pojmami, ktoré sú nimi označené, uplatňuje sa tu — ale len sekundárne! — vzťah príslušnosti aj opačne: *vysoká postava tohto muža*. V tom je zvláštnosť tejto väzby.

Tak isto možno vidieť vzťah príslušnosti aj pri genitíve obsahu a počítaného (meraného) obsahu: *stoh slamy, kopa kamenia* (Oravcov kvan-

titatívny genitív je koncipovaný príširoko, typ *stoh slamy* nemusí mať kvantitatívny charakter).

Oravec teda nedocenil vzťah príslušnosti pri adnominálnom genitíve. Preto genitív príslušnosti normatívne obmedzuje a obchádza (väzba *kľučka dverí* je podľa neho chyba vedľa správneho *kľučka na dverách*, hoci oboje vyjadruje do istej miery niečo iného a je na svojom mieste správne). Opiera sa pritom o názor, ktorý zastávajú ináč viacerí jazykovedci, že väzba je len záležitosťou konvencie (prípadne len štýlu) a nie vecou v prvom rade významových rozdielov.

Oravec precenil naproti tomu syntaktické kritériá a syntaktickú stránku veci. Genitív mu nie je vlastne pádom, ale vetným členom, prívlastkom (tomu by nasvedčoval i názov jeho štúdie).

Systém adnominálneho genitívu vyzerá podľa mňa tak, že jeho významovým základom je *genitív príslušnosti*, ktorý má dva podtypy: *genitív nositeľa deja a patiensa* a *genitív vlastníka* (tieto podtypy sa vyčleňujú v rámci genitívu príslušnosti a nie vedľa neho!). Ostatné druhy sa vydeľujú tiež v rámci genitívu príslušnosti, ale na vyššej rovine ako spomenuté podtypy, a to v dvoch smeroch.

V jednom smere máme *genitív druhovej príslušnosti, genitív druhu, genitív vlastnosti a miery* (túto skupinu Oravec správne charakterizuje ako skupinu kvalifikačných genitívov). V druhom smere sa vyčleňuje z genitívu príslušnosti *genitív obsahu, genitív počítaného obsahu* (počítaného predmetu) a *genitív množstva*. Druhy adnominálneho genitívu nejdú za sebou lineárne, ale sú vlastne pozmenením alebo pretvorením (diferenciáciou, modifikáciou, špecifikáciou, ale i zovšeobecnením!) základného druhu: genitívu príslušnosti.[10]

Prvkom, na ktorom sa zakladá postupné pozmeňovanie základného významu adnominálneho genitívu, je významová váha obidvoch podstatných mien tejto väzby. Pri genitíve príslušnosti majú obidve substantíva plnú významovú váhu. V skupine kvalifikačných genitívov je podradené podstatné meno svojím významom hierarchicky nižšie. V druhej skupine je významovo nižšie naopak nadradené podstatné meno, takže podradné substantívum sa stáva významovým jadrom väzby (preto sa potom obracia aj určovací vzťah: *množstvo ľudí*).

Gramatické príznaky a syntaktické zvláštnosti jednotlivých druhov sú len dôsledkami týchto zmien vo významovej váhe obidvoch substantív.

---

[10] Ukazuje sa, že tento princíp vnútornej diferenciácie platí aj pri iných gramatických kategóriách: pri ostatných pádoch a napr. i pri slovných druhoch.

SLOVNÍK SPISOVNÉHO JAZYKA ČESKÉHO I (A—M)

Nakladatelství ČSAV, Praha 1960 (1311 strán + XXVIII — úvod, výklad o usporiadaní Slovníka, zoznam spolupracovníkov, zoznam skratiek a značiek). Spracoval lexikografický kolektív ÚJČ ČSAV za vedenia šesťčlenného redakčného sboru (hlavný redaktor akad. B. Havránek, ďalší členovia redakcie: prof. J. Bělič, C. Sc. M. Helcl, prof. A. Jedlička, prof. V. Křístek a akad. F. Trávníček).

Celoštátna konferencia československých lexikografov, konaná 5.—7. júna 1952 v Bratislave, označila ako najnaliehavejšiu úlohu československej lexikografie spracovanie normatívnych slovníkov súčasnej spisovnej slovenčiny a súčasnej spisovnej češtiny.[1] Táto úloha bola zverená na Slovensku Ústavu slovenského jazyka SAV a v Čechách Ústavu pro jazyk český ČSAV. A tak lexikografické kolektívy oboch ústavov majú už niekoľko rokov v pracovnom pláne paralelnú úlohu: Slovník slovenského jazyka a Slovník spisovného jazyka českého. Zo Slovníka slovenského jazyka (ďalej SSJ) vyšli dosiaľ prvé dva diely (I. A—K, II. L—O) a tretí (P—R) je v sadzbe. Slovník spisovného jazyka českého (ďalej SSJČ) vychádza v zošitoch[2] a v r. 1960 bol dokončený objemný prvý diel (A—M).

Už tento prvý diel svojím spracovaním slovnej zásoby súčasnej spisovnej češtiny, ako aj počtom spracovaných slov (64 768) ukazuje, že ide o veľké a významné dielo, skvele reprezentujúce československú lexikografiu. Prínos a prednosti tohto slovníka najlepšie vyniknú pri porovnaní s doterajšími českými slovníkmi a so SSJ. V porovnaní s deväťzväzkovým akademickým slovníkom[3] je nový slovník omnoho úspornejší a teda praktickejší. Úspornosť sa dosiahla niekoľkými technickými postupmi: 1. využívaním typických slovných spojení miesto citátov na ilustráciu významov, 2. hniezdovaním niektorých odvodených slov, 3. skracovaním heslových slov v ilustračnom materiáli podľa zásad modernej lexikografie a 4. úsporným spracovaním zložených slov produktívnych typov (napr. *bělo-, celo-, hydro-* ap.). Takýto úsporný spôsob spracovania hesiel, pokiaľ sa ním zrýchľuje alebo aspoň nesťažuje hľadanie slov, je pre používateľa slovníka výhodný a vítaný. Úplné novum prináša SSJČ v tom, že pri bezpredponových slovesách na konci hesla zaznamenáva všetky predpony, ktorými sa od príslušného slovesa odvodzujú predponové slovesá.

Pri všetkej úspornosti SSJČ nie je v porovnaní s PSJČ nijako citeľne chudobnejší, ba naopak, je v istom zmysle bohatší. PSJČ zachycuje okolo 250 000 slov a SSJČ zachytí asi 190 000 slov. Avšak PSJČ obsahuje celý rad slov zastaraných, dnes už nepoužívaných, ďalej istý počet slov úzko nárečových a napokon mnoho umelých výrazov, ktoré utvorili a použili jednotliví autori bohato rozvetvenej

[1] Pozri *Uznesenie* v Lexikografickom sborníku, Bratislava 1953, s. 213.

[2] V novembri 1961 vyšiel 18. zošit, obsahujúci heslá *olší — para-*. Celý slovník je rozplánovaný na tri diely, na rozdiel od SSJ, ktorý bude mať päť dielov.

[3] *Příruční slovník jazyka českého* (ďalej PSJČ) I—VIII, Praha 1935—1957.

českej literatúry, ktoré sa však neujali. Slová tohto druhu SSJČ neuvádza (p. § 6, str. VII). Naproti tomu PSJČ, najmä jeho I.—IV. diel, nezachycuje a nemohol zachytiť nové výrazy a významy slov, ktoré sa zrodili po oslobodení ČSSR v r. 1945 a v nasledujúcich rokoch pri budovaní socializmu v našej vlasti. SSJČ venuje spracovaniu týchto nových výrazov veľkú pozornosť. Dobrú pomoc praxi poskytuje SSJČ tým, že zachycuje v širokom rozsahu zemepisné a národné mená i mnoho mien osobných. Dôležité sú najmä názvy ázijských a afrických národov, ktoré sa v posledných rokoch oslobodili spod jarma kolonializmu a utvorili si svoje vlastné štáty.

I keď sa SSJČ opiera o PSJČ, je to dielo po všetkých stránkach celkom nové. Zračí sa to nielen v spôsobe spracovania hesiel, ale aj v najpodstatnejšej zložke lexikografickej práce: vo výklade významov slov a slovných spojení. Výklady významov v SSJČ sú založené na vedeckom, t. j. marxistickom chápaní sveta, všetkých javov prírody, spoločnosti a ľudskej psychiky, a na princípoch marxistickej jazykovedy. Naproti tomu v PSJČ sa mnoho pojmov vykladá idealisticky, z hľadiska buržoáznej ideológie, ako to zodpovedalo stavu vedy v buržoáznej spoločnosti. Podobné nedostatky sa nájdu i v jednozväzkovom Slovníku jazyka českého.[4] Stačí porovnať výklad významu niektorých slov vo všetkých troch uvedených slovníkoch, ako napr. *anděl, čert, ďábel; buržoasie, fašismus, hmota, marxismus, materialismus* a mn. i. O vysokú ideologickú úroveň SSJČ sa zaslúžil jednak vyspelý autorský kolektív, jednak šesťčlenný redakčný sbor, vedený akademikom B. Havránkom.

Inou prednosťou SSJČ je sústavné prihliadanie na synonymá a antonymá. Za výkladom každého významu po bodkočiarke sa uvádza riedenou tlačou synonymum, prípadne viac synoným heslového slova, ak takéto synonymum jestvuje. Prípadné antonymum sa uvádza za synonymami v zátvorke. Dobre premyslené je v SSJČ využívanie synoným pri výklade slov štylisticky príznakových, nespisovných, zastaraných, ako aj niektorých slovných spojení, termínov ap. (p. § 29 a 30, str. XIII). V spracovaní a využívaní synoným je SSJČ omnoho sústavnejší a dokonalejší ako SSJ. Umožnila to dlhšia lexikografická tradícia v Čechách a najmä existencia PSJČ. Právom píše akademik Havránek v úvode SSJČ, že tento slovník do istej miery nahrádza špeciálny slovník synonymický.

Ďalej venuje SSJČ sústavnú pozornosť štylistickému hodnoteniu slov a slovných spojení. Je tu vypracovaná celá škála štýlového rozvrstvenia výrazových prostriedkov súčasnej spisovnej češtiny, a to predovšetkým z hľadiska ich spisovnosti, resp. nespisovnosti, ďalej z hľadiska ich citového zafarbenia čiže expresivity, potom z hľadiska frekvencie čiže častosti používania výrazových prostriedkov a napokon z hľadiska dobového výskytu. Výrazové prostriedky spisovného jazyka sa členia na hovorové (skratka *hovor.*), knižné (skratka *knuž.*), básnické (skratka *bás.*), publicistické (skratka *publ.*) a odborné (označujú sa skratkou príslušného odboru alebo všeobecnou skratkou *odb.*). Na okraji spisovného jazyka je vrstva tzv. obecnej češtiny (slová z tejto vrstvy sa označujú skratkou *ob.*). Z nespisovných výrazov zachycuje SSJČ istý počet slov nárečových a oblastných čiže krajových alebo všeobecne ľudových, ktoré sa nestali súčasťou spisovnej slovnej zásoby (skratky *nář., obl., lid.*), ďalej slová z rozličných slangov (skratka *slang.*) i niekoľko výrazov argotických (skratka *arg.*). Niektoré

[4] Fr. Trávníček, *Slovník jazyka českého* (4. vyd.), Praha 1952.

nespisovné výrazy označuje SSJČ skratkou *nespis.* alebo skratkou *nespr.* (= nesprávne).

Expresívne výrazové prostriedky sa členia na dôverné čiže familiárne (skratka *fam.*), ku ktorým sa priraďujú slová domácke čiže hypokoristiká (skratka *dom.*), maznavé (česky *slova mazlivá*, skratka *mazl.*) a slová z detskej reči (skratka *dět.*), ďalej na slová hanlivé čiže pejoratívne (skratka *hanl.*), viac alebo menej hrubé (česky *slova zhrubělá*, skratka *zhrub.*), vulgárne (skratka *vulg.*), zjemnené čiže eufemistické (skratka *euf.*) a ironické (skratka *iron.*). Slová citovo zafarbené bez ďalšieho osobitného príznaku sa označujú skratkou *expr.* (= expresívne).

Popri bežných výrazových prostriedkoch zachycuje SSJČ i slová zriedkavé, pričom rozlišuje dva stupne zriedkavosti („slova „řidší", skratka *řidš.* a „slova řídká", skratka *zř.*, resp. hviezdička pred slovom).

Dobové zaradenie slov sa uskutočňuje v SSJČ obmedzujúcimi poznámkami vo výklade. Slová, ktoré vyšli z používania, zastarali alebo zanikajú, označujú sa ako zastarané (skratka *zast.* alebo krížik pred slovom), zastarávajúce („poněkud zastaralé", skrat. *poněk. zast.*), staršie („dřívější", skratka *dř.*) alebo historické (skratka *hist.*). V SSJČ sa nepoužíva označenie „archaické".

Z porovnania so SSJ vidno, že škála štýlového rozvrstvenia a hodnotenia výrazových prostriedkov v SSJČ je o niečo bohatšia ako v slovenskom slovníku.

Veľmi starostlivo je v SSJC spracovaný gramatický aparát. Okrem základných tvarov a slovnodruhového určenia zaznamenávajú sa všetky tvary, ktoré nie sú celkom pravidelné, ďalej všetky dvojtvary a pri slovesách väzby.

Hodnota slovníka z hľadiska normatívnosti sa ďalej znásobuje hojnými údajmi ortoepickými a tým, že sa slová zaznamenávajú v tej pravopisnej podobe, akú ustálilo posledné vydanie Pravidiel českého pravopisu z r. 1957. Je plne odôvodnené pre zachovanie kontinuity spisovného jazyka v tých prípadoch, kde sa pravopis zmenil, zaznamenávať v slovníku popri terajšom spôsobe písania aj starší spôsob písania, ako to robí SSJČ.

K zvýšeniu hodnoty SSJČ prispievajú aj pomerne hojné a podrobné údaje o pôvode prevzatých slov. Aj v tejto veci je SSJČ dôkladnejší a sústavnejší ako SSJ.

Všetky uvedené a ešte ďalšie prednosti SSJČ robia z tohto slovníka dielo vynikajúcej úrovne. V jazykovej praxi sa SSJČ stane základnou normatívnou príručkou súčasnej spisovnej češtiny. Okrem toho poslúži ako východisko pre cudzojazyčné slovníky aj ako pomôcka pri spracúvaní ďalších slovníkov spisovnej češtiny. S úžitkom ho budú brať do rúk i slovenskí lexikografi a prekladatelia z češtiny do slovenčiny. SSJČ ako základné lexikografické dielo súčasnej spisovnej češtiny má, pravda, aj širší dosah slavistický. Je nepochybné, že sa dočká viacerých vydaní. Preto prekvapuje, že zošity druhého dielu vychádzajú v značne nižšom náklade ako prvý diel.

Po ocenení mnohých kladných stránok SSJČ chceme autorov diela upozorniť aj na niektoré nedoriešené problémy československej lexikológie a lexikografie, ako aj na niektoré menšie nedopatrenia a nedôslednosti, ktoré bude možné v ďalších vydaniach ľahko odstrániť. Okrem toho poukážeme aj na také jednotlivosti, pri ktorých máme iné stanovisko, ako uplatnili autori SSJČ.

K výberu slov v SSJČ možno konštatovať, že sa uplatnila snaha čo najúplnejšie zachytiť slovnú zásobu dnešnej spisovnej češtiny. Táto snaha má, pravda, svoje hranice, a to jednak časové, jednak z hľadiska frekvencie a používania slov v spisovnom jazyku. Vo Výklade o usporiadaní slovníka sa hovorí, že „SSJČ podává

obraz živé slovní zásoby současného spisovného jazyka" (§ 1, str. VII). V skutočnosti výber slov značne prekračuje tento rámec. V chápaní autorov SSJČ do súčasnej spisovnej češtiny patrí nielen literárna tvorba z nášho storočia a živé diela českých literárnych klasikov z druhej polovice minulého storočia, ale aj diela Čelakovského a Klicperove, ba aj Palacký, Šafárik a Kollár a dokonca Jungmann. Takéto široké chápanie súčasného spisovného jazyka viedlo k tomu, že sa v SSJČ objavuje pomerne veľký počet zastaraných slov a výrazov, ako napr. *bezprávce, bezprospěšný* (Palacký), *literaturní/literaturný* (Havlíček, Šafárik), alebo varianty, ktoré sa už dnes nepoužívajú, ako napr. *bank* (= banka), *jakorát, jakorátní* (= akorát, akorátní), *agilný* (= agilní), *bezprostředný* (= bezprostřední), Šaldove individuálne varianty typu *jakostný* (= jakostní) a i. I keď sa všetky takéto výrazy v SSJČ označujú krížikom ako zastarané alebo hviezdičkou ako zriedkavé, predsa len ich množstvo (i keď ich je menej ako v PSJČ) do istej miery skresľuje obraz o slovnej zásobe súčasnej spisovnej češtiny. Tým menej je odôvodnené takéto slová lexikograficky rozpracovávať, ako je to napr. pri hesle *bezgramotný*, kde sa uvádza spojenie „počet bezgramotných", aby sa doložilo toto príd. meno ako spodstatnené.

Pre používateľa slovníka by bolo účelné takéto neživé slová, ak ich už treba zaznamenať, aj typograficky výraznejšie odlíšiť od bežných slov. SSJČ to robí pri zastaraných alebo zriedkavých variantoch, ktoré zaznamenáva v zátvorke pri základnej podobe slova, ale zabudlo sa na to pri odkazoch. Keď používateľ slovníka nájde napr. v odkazoch *auktor* v. *autor, aktuelní* v. *aktuální* podoby *auktor, aktuelní* typograficky menej výrazné a podoby *autor, aktuální* typograficky zdôraznené, bude mať istotu, že má použiť podoby *autor, aktuální*, a nemusí sa vôbec pozrieť na tieto heslá. Pri rovnakej typografickej úprave všetkých odkazov je používateľ nútený vyhľadať príslušné heslo.

Za sporné pokladáme zaznamenávanie tzv. citátových slov a výrazov z iných jazykov v normatívnom slovníku. SSJČ zaznamenáva nielen latinské, grécke, francúzske a i. výrazy, ktoré sa vyskytovali a sčasti dosiaľ vyskytujú v reči vzdelancov, ako napr. *curriculum vitae, contradictio in adiecto, ex cathedra, expressis verbis, ex privata industria, in medias res, honoris causa, comme il faut, laisser faire, laisser passer, all right* a mn. i., ale aj citátové slová z rozličných iných národných jazykov, pokiaľ jedno alebo druhé z nich použil niektorý český autor. Tak sa napr. v SSJČ zaznamenávajú slovenské slová ako *barnavý* (maďarského pôvodu, doložené u Zeyera), *beťah* (maďarského pôvodu, doložené u Jiráska), *beťár* (maďarského pôvodu), *bočan* (= sloven. *bocian*, čes. *čáp;* označuje sa ako sloven., zastar. a nář.; doložené u Kollára), *bozkat/boskať* 'nedopatrením sa označuje ako nedokonavé a vysvetľuje sa českým *líbat;* sloven. sloveso *bozkať* je však dokonavé a zodpovedá českému *políbit;* v predponovej forme *pobozkať* predpona *po-* nemá perfektivujúci význam, ale iba dodáva tomuto slovesu väčšiu expresivitu), *čučorietka* (doložené u Němcovej a Heyduka, sloven. *čučoriedka*), *čušať* (takto v sloven. znení doložené u Němcovej), *guba, gubka* (doložené u Němcovej a Heyduka), *gazda* (maďarského pôvodu; doložené u Němcovej a Bezruča), *gazdovať* (označuje sa ako nář. a expr.; u Němcovej), *gazdovstvo/gazdovství* (nář. u Němcovej, Preisovej a i.), *gomba, gombík* a i., alebo ruské slová ako *gospodin, gruzovik, izvoščik* a i. Podľa nášho názoru takéto slová, pokiaľ sa nevžili v literatúre alebo v hovorovej reči, do slovníka spisovného jazyka nepatria. Osobitné postavenie v českom slovníku majú slová sloven. pôvodu používané v niektorých moravských nárečiach.

V takom obsiahlom slovníku, ako je SSJČ, bolo by však možné ešte zvýšiť podiel súčasnej odbornej terminológie. I keď porovnanie SSJČ so SSJ z tejto stránky vyznieva v prospech českého slovníka (zaznamenáva celý rad termínov, ktoré SSJ neuvádza, napr. pri písmene A *abstraktivismus, abstraktivista, acetin, acetylcelulóza, acidofilní, acidóza, acyl, acylpyrin, adamitismus, adaptér, adaptibilita, adaptometr, adaptor, addenda, adermin, adiabatický, administratura, adolescence, adoptát, agnosie, agravant, agrobotanik, agrogeolog* a mn. i.), SSJ uvádza aj niektoré také termíny, ktoré zasa SSJČ nemá (napr. *albit, albuminúria, aleurón, aleuronát, algidita, aligácia, aliteračný, alkana, allargando, alochtón, alternanta, amalgamátor, amencia, anabióza, analeptikum, anaplastika, androfág, Andromeda, anemik, ankylóza, anofeles, antifebrín, antraknóza, antrax, astronautika,*[5] *atmograf, atmometer* a i.). V druhom vydaní oboch slovníkov bude možné porovnaním takéto medzery vyplniť.

Iná naša pripomienka sa týka štýlového rozvrstvenia slovnej zásoby súčasnej spisovnej češtiny. Vyššie sme sa už zmienili o tom, že táto stránka patrí medzi prednosti SSJČ. Z teoretického hľadiska nie je však doriešený problém tzv. obecnej češtiny. Na str. X (§ 19) sa hovorí, že „výrazy obecné češtiny nepatří plně mezi prostředky spisovného jazyka", ale „protože části jich se užívá celonárodně v češtině hovorové, nelze je pokládat prostě za nespisovné". Kladieme si otázku, kde je hranica medzi hovorovým štýlom spisovného jazyka a tzv. obecnou češtinou a aký je rozdiel medzi týmito dvoma útvarmi. Napr. slová ako *kluk, montérky, beztak, dechovka, asfaltka* a mn. i., ktoré sa v SSJČ označujú skratkou *ob.*, možno podľa našej mienky dobre pokladať za výrazy hovorové.

V SSJČ (podobne ako v SSJ) nie je dosť jasne a jednoznačne vymedzená ani vrstva tzv. ľudových slov. Podľa formulácie SSJČ na str. X—XI „slova a spojení pojmenovávající věci a jevy ze života venkovského rolnického obyvatelstva, zvláště z dob feudálních, a jednotlivé předměty živé i neživé přírody kolem" patria medzi výrazy nespisovné (§ 19). Uvádzajú sa príklady *dupák, hejkal, bába* 7 a *černé koření*. Slovo *hejkal* je zrejme nespisovné svojou hláskovou podobou. Ale ani v upravenej „spisovnej" podobe *hýkal* nepatrí do dnešného spisovného jazyka. Označuje sa ním v starých ľudových rozprávkach vymyslená zlá bytosť, podľa SSJČ „lesní strašidlo". Je to teda vlastne slovo zastarané. Pomenovanie *černé koření* je z ľudovej reči a zodpovedá českému botanickému názvu *čemeřice černá*. Používa sa však iba v niektorých krajoch a preto by bolo na mieste označiť ho ako nárečové alebo oblastné. Nie je však jasné, prečo by sa slovo *dupák* malo pokladať za nespisovné. V SSJČ v hesle *dupák* čítame, že je to jeden z českých ľudových tancov (dupák sa tancuje i na Slovensku — Š. P.) a za výkladom sa uvádza synonymum *dupavá*. Avšak toto „spisovné" pomenovanie nie je asi dosť bežné, lebo v SSJČ sa vysvetľuje — v rozpore so zásadami modernej lexikografie — „nespisovným" synonymom *dupák*. V hesle *bába* pod číslom 7 sa uvádzajú rozličné ľudové názvy, ale i názvy hier, ako *hrát si na slepou bábu*. Je nepochybné, že toto posledné spojenie nie je nespisovné. — V našich slovníkoch sa dosiaľ kríži staré chápanie ľudovej reči, ktorá sa stavala do protikladu so spisovným jazykom, a nové chápanie, podľa ktorého ľudová reč tvorí základ spisovného jazyka, zdokonalený a vybrúsený spisovateľmi.

Ďalšia naša poznámka sa vzťahuje na ilustračný materiál, tzv. exemplifikáciu

[5] Slovo *astronaut* chýba v oboch slovníkoch, SSJČ uvádza však slová *kosmonaut* a *kosmonautika*, ktoré v SSJ vypadli.

významu slov. SSJČ, podobne ako SSJ, ilustruje a dokladá významy slov prevažne voľnými (prípadne ustálenými) spojeniami slov. Ilustračný materiál v SSJČ je bohatý a pri niektorých heslách by ho bolo možno obmedziť. Najmä by sa mali obmedziť na najmenšiu nutnú mieru také spojenia, ktoré sú pre človeka komunistickej spoločnosti neaktuálne. V SSJČ sa napríklad veľmi dôkladne zachycujú rozličné spojenia z náboženskej oblasti, ktoré sú síce hojne doložené v bohatej, viac ako 9 miliónov lístkov obsahujúcej kartotéke, ale ktoré dnešný pokrokový človek nepoužíva, ako napr.: *host do domu, bůh do domu; člověk míní, Pán Bůh mění; andělíčku, můj strážníčku; Bože svatý, rač pomoci, nedej mne ďáblu do moci; přemoci pokušení ďábla* a pod. Slovo *modlitba* v prvom význame je ilustrované takýmito spojeniami: *být pohřížen v modlitbu, setrvávat na modlitbách, hledat útěchu v modlitbě, modlitba o pomoc, modlitba za syna, zvon volá k večerní modlitbě, práce je mi modlitbou;* přen. *s němou modlitbou v očích.* Prvý význam slovesa *modliti se* sa ilustruje takto: *modliti se tiše, zbožně; modliti se k Bohu, k svatému Antonínovi; modliti se za duše v očistci, za šťastný návrat; modliti se, aby . . .; modliti se otčenáš, růženec;* expr. *modliti se, aby bylo hezky.* Príklad z inej oblasti: v hesle *likvidace* sa uvádza medziiným spojenie *burzovní likvidace,* ale spojenie *úplná likvidace kolonialismu* sa neuvádza. Krivdili by sme autorom SSJČ, keby sme z uvedených príkladov robili záver, že v tomto slovníku je málo aktuálnych slovných spojení a že v ňom prevažujú také spojenia, ktoré sú cudzie nášmu spôsobu myslenia. Chceli sme autorov i redakčný sbor SSJČ iba upozorniť, že sa slovník aj z tejto stránky dá ešte zlepšiť.

Z jednotlivých nedopatrení pri uvádzaní typických spojení sme si napr. všimli, že sa spojenie *hotový advokát,* dokonca v dosť dlhej vete, uvádza v hesle *advokát,* a nie v hesle *hotový,* kam patrí. V rovnakom význame možno totiž použiť napr. aj spojenia *to je hotový profesor, hotový politik, hotový umelec, hotový Francúz* ap. Tento význam príd. mena *hotový* („úplný, učinený, skutečný") sa označuje v SSJČ skratkou *ob.,* avšak spojenie *hotový advokát* sa neoznačuje ani ako hovor., pokladá sa teda za štylisticky neutrálne, avšak neprávom.

Napokon si všimneme niektoré otázky technického rázu, najmä také, ktoré majú i teoretický dosah. Nepokladáme za odôvodnenú doterajšiu prax našich slovníkov spracúvať zvratné slovesá v jednom spoločnom hesle s príslušnými nezvratnými slovesami. Často sa tým skresľujú slovotvorné vzťahy. Poukázali sme na to podrobnejšie v článku *O homonymii predponových slovies* (SR XXVI, s. 348 n.). Názorne sa to ukazuje aj pri zaznamenávaní predpôn na konci slovesných hesiel v SSJČ. Napr. popri slovese *dělati* jestvuje aj zvratné sloveso *dělati se.* Avšak len prvý význam zvratného slovesa *dělati se* korešponduje ako-tak (nie úplne) s tretím významom nezvratného *dělati.* Ostatné významy týchto dvoch slovies vôbec nekorešpondujú. Z toho vidno, že ide o dve samostatné slovesá, o dve samostatné lexikálne jednotky. V SSJČ sa tieto dve slovesá spracúvajú v jednom hesle. Pokrok proti PSJČ je aspoň v tom, že sa významy oboch slovies číslujú samostatne. Na konci hesla sa potom uvádzajú všetky predpony, ktorými možno v češtine od slovesa *dělati* alebo od slovesa *dělati se* tvoriť predponové slovesá. Avšak z holého zoznamu predpôn vôbec nevidno, ktorým slovotvorným modelom možno odvodzovať predponové slovesá od nezvratného slovesa *dělati* a ktorým od zvratného *dělati se.* Ďalej vôbec nevidno, pri ktorom význame alebo pri ktorých významoch sa ktorý slovotvorný model uplatňuje. Napr. slovotvorné modely *dodělati se, nadělati se* nepatria k zvratnému slovesu *dělati se,* ale k nezvratnému *dělati,* naproti tomu model *udělati se* patrí k zvratnému slo-

vesu *dělati se*. Spôsob uvádzania predponových slovies v SSJ je teoreticky na vyššej úrovni. V SSJ sa pri každom jednotlivom hniezdovanom predponovom slovese uvádza, ku ktorému významu bezpredponového slovesa patrí. Potom sa nemôže stať, že sa zo snahy po úplnosti uvádzajú aj také predponové slovesá, ktoré nemajú nijakú významovú súvislosť s príslušným základným slovesom, ako je to pravidlom v SSJČ. Napr. pri hesle *moci* sa uvádzajú celkom samostatné slovesá: *domoci se, namoci se, pomoci (dopomoci, napomoci, odpomoci, vypomoci), přemoci, rozmoci se, roznemoci se, vymoci, vzmoci se, zmoci, zmoci se.* Prevažná väčšina uvedených slovies má okrem dokonavej formy aj nedokonavú formu, a to práve svedčí, že sú to celkom samostatné slovesá, ktoré so slovesom *moci* stratili akúkoľvek súvislosť (okrem etymológie).

Ďalej sme si povšimli, že sa v SSJČ nepostupuje jednotne pri spracúvaní homoným a pri hniezdovaní odvodených slov. Napr. homonymné príd. mená *akordový (I, II), aktovkový (I, II)* sa spracúvajú v jednom hesle, hoci ich bolo možno hniezdovať tak ako iné vzťahové príd. mená na *-ový* k východiskovým podst. menám *akord I, akord II, aktovka I, aktovka II*. Naproti tomu homonymné príd. mená *blondový (I, II)* sa spracúvajú ako dve heslá. Niektoré vzťahové príd. mená na *-ový* sa hniezdujú (napr. *adresový, aksamitový, amalgámový* a mn. i.), iné (napr. *adresářový*) sa nehniezdujú. Odvodené podstatné mená *adjunktství, agitátorství* sa hniezdujú k *adjunkt*, resp. k *agitátor*, ale *admirálství, agrárnictví, akcionářství* sa nehniezdujú k *admirál*, resp. k *agrárník*, k *akcionář*, lež sa spracúvajú ako osobitné heslá. Myslíme, že technické postupy možno zjednotiť a využívať hniezdovanie bez zvýšenia nárokov na používateľa, t. j. pri všetkých slovách, ktoré majú jednoduchú významovú štruktúru.

Typografická úprava SSJČ je imponujúca. Dosahuje sa ňou maximálne využitie miesta bez ujmy na zreteľnosti optického obrazu hesiel. Tlačové chyby a iné drobné nedopatrenia sú ojedinelé. Napr. v hesle *akční* je spojenie *akční radius* (!) *letadla*, ale nové Pravidlá českého pravopisu uvádzajú slovo *rádius* s dlhým *á*. V hesle *ani* nie sú dosť jasne vydelené vety, ktoré patria k sebe: *půjdeš* (m. *Půjdeš*) *s námi? Ani nevím; kdy to bylo?* (m. *nevím. Kdy...*) *Už ani nevím; chceš čaj? Ani ne* (m. *nevím. Chceš čaj? Ani ne.*). Pri uvádzaní výslovnosti v hranatej zátvorke sa pre úsporu miesta uvádzajú obyčajne len sporné slabiky. Pritom sa táto zásada uplatňuje mechanicky aj tam, kde o úsporu nejde, napr. *anion* [-nyón], *amnestie* [-ty-] a v mn. i. prípadoch. Keby sa tu miesto spojovníka použilo príslušné písmeno [anyón, -tye], počet typov by ostal nezmenený a používateľ slovníka by získal.

Všetkými pripomienkami k SSJČ sme sledovali jediný cieľ: prispieť, pokiaľ je to možné, k ešte väčšiemu zdokonaleniu tohto vynikajúceho diela. Želáme autorom SSJČ, aby svoje dielo dokončili v plánovanom čase, a dielu želáme, aby plnilo svoje kultúrne poslanie podľa zámerov autorského a redakčného kolektívu.

Š. Peciar

NOVÉ KNIHY O ŠAFÁRIKOVI

Z príležitosti stého výročia smrti P. J. Šafárika r. 1961 vyšli nové vydania niektorých jeho prác a korešpondencie, vzniklo mnoho štúdií a článkov, ktoré vychádzajú v časopisoch a zborníkoch (v SAV má vyjsť aj zborník referátov z vedeckej konferencie o Šafárikovi), a vyšli aj dve literárnohistorické monografie s podobným názvom, ale nerovnakého rozsahu i zamerania.

Prvá z monografií (Karel P a u l, *Pavel Josef Šafařík.* Život a dílo. Úvod napsal Karel Krejčí. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1961, str. 360, cena viaz. 36,— Kčs) je syntetické dielo českého filológa K. Paula, ktorý veľkú časť života zasvätil štúdiu života a diela nášho veľkého krajana, jeho stykom so slovanskými a inými učencami a celej jeho dobe. Svoje analytické štúdie K. Paul uverejňoval dlhé roky v domácich i cudzích časopisoch a niektoré vyšli aj knižne (P. J. Šafařík a Bartoloměj Kopitar, Praha 1938). K štúdiu P. J. Šafárika prešiel od skúmania ilýrskeho hnutia a obrodenia juhoslovanských národov, pri ktorom Šafárikova účasť bola nesporne významná.

Autor rozdelil svoju knihu na štyri časti. V prvej podáva Šafárikov život a jeho činnosť až po príchod do Prahy (1795—1833), a to jeho pôvod, meno, mladosť, štúdiá (v Rožňave, Dobšinej, Kežmarku, Jene), jeho pobyt v Bratislave (1817—1819) a v Novom Sade (1819—1833). Druhá časť knihy je venovaná Šafárikovej vedeckej činnosti v Novom Sade, jeho prvým vedeckým prácam (Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten — 1826, Über die Abkunft der Slawen — 1828). V tretej časti knihy s názvom „P. J. Šafařík v Praze" (1833—1861) sa hovorí o Šafárikových verejných funkciách (redaktor, tlmočník, cenzor, kustód a riaditeľ univerzitnej knižnice), o jeho činnosti politickej (Slovanský sjazd r. 1848 v Prahe) a organizačnej (v komisiách pre odbornú terminológiu atď.). Posledná, štvrtá časť knihy obsahuje opis, rozbor a hodnotenie vedeckej činnosti v Prahe (Slovanské starožitnosti — 1836—37, Slovanský národopis — 1842 atď. až po knihu Über den Ursprung und die Heimat des Glagolitismus — 1858).

Paulova kniha vyniká množstvom biografických, bibliografických a literárnohistorických faktov starostlivo zozbieraných a roztriedených. Pri rozbore a hodnotení vedeckých prác P. J. Šafárika opiera sa autor o súdy príslušných špecialistov, napr. pri jazykovednom diele a posudky Polívkove, Weingartove, Flajšhansove a i. Celkove sa drží chronologického postupu. Šafárikovo dielo zaradil do rámca slovanskej a vôbec európskej vedy. Hodnotí ho zväčša správne.

V duchu staršej filológie (Gebauer, Jagič, Flajšhans, Jakubec a i.) za „najväčšie Šafárikovo previnenie" pokladá Paul povolanie, respektíve odporúčanie Martina Hattalu na stolicu slovanskej filológie v Prahe. Šafárik vraj očakával od tohto Slováka, že nájde cestu k novému nadviazaniu jazykových stykov medzi Čechmi a Slovákmi. Paul si nepovšimol spravodlivejšie hodnotenie Hattalu u Weingarta a iných, ani tej okolnosti, že v päťdesiatych rokoch u nás nebolo lepšieho kandidáta na slavistickú katedru, než bol Hattala.

Takto by sa mohli uviesť na pravú mieru pri podrobnejšej analýze aj iné Paulove tvrdenia. Nájdu sa i nepresné názvy citovaných kníh (pozn. 35 na str. 289: J. B. Čapek, Česká toleranční literatura, spr. Československá) alebo nesprávne uvádzané mená autorov (Kváčala J., spr. Kvačala, V. Tile, spr. Tille atď.).

Celkové hodnotenie a zaradenie P. J. Šafárika z marxistického hľadiska v Paulovej knihe chýba. Možno si to vysvetliť, že vznikala v období predsocialistickom, v období pozitivistickej faktografie.

Paulova kniha je cenná ako bohatý prameň poznatkov o Šafárikovi, o našej i cudzej vede v tom období, ba o celom našom národnom živote okolo polovice minulého storočia.

Druhá z oboch monografií (Karol R o s e n b a u m, *Pavel Jozef Šafárik.* Osveta, Bratislava — Martin 1961, cena Kčs 9,10 viaz.) je knižka založená na vedeckých základoch, ale s popularizačným cieľom. Jej autor, literárny historik Karol Ro-

senbaum, je známy svojimi prácami o našom literárnom obrodení. Knižku o Šafárikovi napísal pre sériu Priekopníci našej prítomnosti. Po úvode, v ktorom autor charakterizuje dobu Šafárikovho rastu i verejnej činnosti, v knihe sa prístupným a jasným spôsobom rozpráva o Šafárikovej mladosti, o prvom významnom čine Šafárikovom v oblasti poézie (Tatranská Múza s lyrou slovanskou — 1814), o štúdiu v Jene a o prípravách na vedeckú dráhu, o bojoch o nové cesty poézie spolu s Fr. Palackým v Bratislave, o Šafárikovom pôsobení v Novom Sade, osobitne o Dejinách slovanskej reči a literatúry, o odchode do Prahy, o vedeckých prácach v Prahe, predovšetkým o Slovanských starožitnostiach, potom o Slovanskom národopise atď. Osobitne si povšimneme tú časť knižky, ktorá sa dotýka jazykovednej problematiky Šafárikovho diela. Pod názov nie celkom výstižný „Práce o češtine" zahrnuje Rosenbaum nielen knižky a články o českom jazyku (staročeskú gramatiku, o českom pravopise), ale všetky jeho jazykovedné štúdie uverejňované v štyridsiatych rokoch minulého storočia v Časopise českého muzea. Z nich bolo treba vyššie hodnotiť štúdie *O tvoření slov zdvojováním kořene* (1846) a *Výklad některých grammatických fórem v jazyku slovanském* (1847) a spomenúť príklon Šafárikov k historickej metóde J. Grimma, k historicko-porovnávacej metóde Fr. Boppa i k analytickej (filozofickej) metóde V. Humboldta, ktorého si z jazykovedcov najviac vážil. Primerané miesto venuje autor v knižke i Šafárikovmu „hlasu" o spisovnej slovenčine i jeho ozvene u štúrovcov a vôbec jeho vzťahom k Slovensku. Samostatné kapitolky sú venované Šafárikovej činnosti v revolučnom roku 1848 a prácam v období Bachovho absolutizmu.

V závere je výstižné hodnotenie P. J. Šafárika ako opravdivého a nezištného hérosa vedeckej práce, vedca-buditeľa, vnímavého obrodeneckého vlastenca, príťažlivého vzoru pre všetky nasledujúce generácie u Slovanov, ako jedného „z najvynikajúcejších predstaviteľov slavistiky vôbec" a jednej „z najvýznamnejších osobností českej a slovenskej národnej kultúry v prvej polovici 19. storočia".

V poznámkach je zachytená iba najdôležitejšia literatúra o Šafárikovi. Pre záujemcov o hlbšie štúdium niektorého úseku jeho života a diela nebolo by škodilo rozmnožiť bibliografické poznámky a odkazy.

Obrazová časť knihy je dobre vybraná. Celá knižka je starostlivo upravená, tlačových a technických chýb je pomerne málo.

Rosenbaumova knižka vyniká jasným ideologickým stanoviskom, rozhľadenosťou po problematike národného obrodenia u Slovanov i primeraným podaním bohatej látky.

Obe knihy o Šafárikovi sú pre našu odbornú literatúru významným prínosom.

E. Jóna

K PROBLEMATIKE ZOSTAVENIA TABULIEK PRE SKÚŠKY ZROZUMITEĽNOSTI REČI V SLOVENČINE

Výskumom zrozumiteľnosti reči sa už dlhšiu dobu zaoberajú nielen technickí odborníci, ale spolu s nimi i jazykovedci. Dosiaľ publikované výsledky a skúsenosti poskytujú obraz o tom, koľko sa už v tejto oblasti vykonalo a koľko práce treba ešte týmto zložitým otázkam venovať. Skúšky počuteľnosti robili sa u nás najprv na zistenie akustičnosti rôznych auditórií, neskôr tiež na zistenie kvality telefónnych zariadení. Okrem toho sa používajú tabuľky na skúšky

zrozumiteľnosti reči pri vyšetrovaní pacientov s poruchami sluchu. Je celkom prirodzené, že rôznosť oblastí, v ktorých sa robia skúšky zrozumiteľnosti, má vplyv i na rôznosť metód, ktorými sa uskutočňujú. Pre všetky tieto oblasti platí však spoločná zásada, že skúšky sa musia robiť na základe jazykoveho materiálu príslušného jazyka a nie na základe materiálu zostaveného len formálne podľa cudzieho jazyka.

Pri príprave materiálu pre skúšky zrozumiteľnosti stojí na prednom mieste vo svete v spolupráci s rôznymi odborníkmi česká jazykoveda.[1] Výsledky tejto spolupráce poskytujú cenné skúsenosti i pri rôznosti názorov na niektoré čiastkové otázky. Na základe týchto skúseností spracúva i Fonetický kabinet FFUK v Bratislave od roku 1961 tabuľky pre skúšky zrozumiteľnosti slovenského jazyka. Ich zostavenie zaplní citeľný nedostatok, lebo pre slovenský jazyk dosiaľ neexistovali takéto tabuľky, a preto sa príležitostne používali české tabuľky. Prvé slovenské tabuľky pre výskum kinosál zostavil r. 1961 prof. J. Stanislav.

Úlohou tohto článku je priblížiť slovenskej verejnosti problematiku skúšok zrozumiteľnosti a zároveň tiež informovať o zásadách, podľa ktorých kabinet pracuje na zostavení ďalších tabuliek.

Vyššie sme spomínali tri oblasti, v ktorých sa u nás na tejto problematike pracuje. Výskumy sa opierajú o početné zahraničné skúsenosti, ale v mnohých otázkach sa s úspechom uplatňujú vlastné riešenia. Dôležitým prínosom pre riešenie týchto otázok bolo československo-sovietske sympózium o otázkach zrozumiteľnosti reči, konané v máji 1958 v Moskve, na ktorom sa podrobne prediskutovali niektoré sporné otázky.[2]

V čom spočívajú skúšky zrozumiteľnosti a o čo v nich ide?

Za zrozumiteľnú reč pokladáme takú, ktorá pri priamom dorozumievaní a pri zázname prenosov je jasná, takže počúvajúci môže pochopiť prehovor bez väčšej námahy. Pre dobrú zrozumiteľnosť pri priamom dorozumievaní je potrebné, aby artikulácia bola bezchybná a aby sluchový orgán bol zdravotne v poriadku. Pri zázname, prenose a reprodukcii reči sa okrem toho ešte požaduje, aby záznamové, prenosové a reprodukčné zariadenia neskresľovali reč, t. j. aby zaznamenávali, prenášali a reprodukovali reč verne, aby reč zodpovedala presne i pôvodnému prednesu.[3] Všeobecne sa rozlišuje slabiková, slovná a vetná zrozumiteľnosť. Pri jednotlivých hláskach však nehovoríme o zrozumiteľnosti, ale o poznateľnosti hlások. Záver, že je potrebné rozlišovať poznateľnosť a zrozumiteľnosť, je práve významným prínosom moskovského sympózia.[4]

Ďalej sa tiež skúma a určuje vzťah medzi jednotlivými druhmi zrozumiteľnosti v tom-ktorom jazyku.

Dosiaľ nám chýba zariadenie, ktoré by mohlo zrozumiteľnosť reči objektívne zmerať. Zrozumiteľnosť zisťujeme tak, že sa diktujú tabuľky osobitne vybraných slabík, slov a viet a poslucháč ich zaznamenáva. Na základe pomeru správnych

---

[1] J. Vott — J. Vachek — J. B. Slavík, *Akustika hlediště v divadelním provozu*, Praha 1943. — B. Hála, *Výzkum srozumitelnosti řeči při telefonním přenosu*, Slovo a slovesnost 15, 1954, 165 n. — J. Vachek, *Jazykovědná problematika akustických zkoušek*, Praha 1955.

[2] O sympóziu ref. B. Klimeš a kol., *Symposium o otázkách srozumitelnosti řeči*, Moskva, květen 1958, Slaboproudý obzor 20, 1959, 200—202.

[3] J. B. Slavík, *O srozumitelnosti řeči*, sb. Česká slovní audiometrie, Praha 1960, 52.

[4] J. Vachek, *K jazykové problematice zkoušek slabikové srozumitelnosti*, Slovo a slovesnost 17, 1956, 43.

a nesprávnych záznamov k diktovanému celku sa zisťuje zrozumiteľnosť a určuje sa v percentách. Zásadne kladne hodnotí túto metódu J. B. Slavík. Hovorí, že hoci sa vyslovuje obava, aby významové asociácie neprivedili u poslucháčov rušivé subjektívne zásahy, predsa uvedená metóda — aj keď obsahuje subjektívny prvok — je stále jediná, ktorá umožňuje zisťovať zrozumiteľnosť reči. V praxi sa tiež často používa, a to podľa jeho skúseností s veľkým úspechom.[5]

O jednom zo základných metodických problémov — či totiž majú byť tabuľky zostavené zo slov alebo zo skupín hlások bez významu, tzv. logatómov — bola diskusia na stránkach 17. roč. Slova a slovesnosti medzi prof. J. Vachkom, ktorý sa už celé roky zaoberá touto problematikou, a medzi B. Borovičkovou, pracovníčkou Fonetického kabinetu ČSAV.[6] Vachek podal kritiku tabuliek zrozumiteľnosti, ktoré zostavila Borovičková, a to hlavne so zreteľom na skúšobný materiál — logatómy. J. Vachek, zástanca slovných tabuliek, i B. Borovičková, ktorá pre prvú etapu skúšok telefónnych zariadení obhajovala použitie logatómov, zotrvali na svojich stanoviskách.

V jednej zo svojich posledných statí J. Vachek[7] znovu vyslovuje názor, že predovšetkým treba úplne zamietnuť umelý skúšobný materiál. Žiada uplatniť prirodzený, v jazyku existujúci. Čo sa týka formy skúšobného materiálu, odporúča slová; pripomína tu i skúsenosti P. Janotu.[8] Vachek tvrdí, že ak sa poslucháči snažia stotožniť umelé slovo s niektorým aktuálne existujúcim „prirodzeným" slovom, tým viac sa táto ich snaha musí uplatniť pri zlomkoch skutočných slov, pretože sa tieto zlomky skutočným slovám podobajú ešte viac než umelé slová. Preto je iste vhodnejšie zostaviť skúšobný materiál len z celistvých slov, lebo tak najlepšie zistíme spoľahlivosť skúšobných výsledkov. Tieto výsledky nebudú skreslené rozporom medzi celistvými slovnými formami, s ktorými je poslucháč navyknutý pracovať, a kusými formami, ktoré sú mu neobvyklé a ktoré je preto celkom prirodzene naklonený vnímať ako celistvé formy.[9] Odlišný názor má na túto otázku B. Borovičková, ktorá pracuje s logatómami. Zdôrazňuje, že pri zisťovaní zrozumiteľnosti telefónneho systému je dôležitá požiadavka, aby výsledok nebol závislý od vlastností hovoriaceho a počúvajúceho. Preto sa pri zisťovaní kvality prenosu telefónnych zariadení pracuje väčšinou s hláskovou zrozumiteľnosťou (skúšky predpísané CCIF) a slabikovou zrozumiteľnosťou (logatómy).[10] Slovné tabuľky pre skúšky telefónnych zariadení pokladá B. Borovičková za málo citlivé.[11]

Moskovské sympózium (ktorého účastníkom bol aj prof. Vachek) v uznesení konštatuje, že podľa sovietskych skúseností pre väčšinu obvyklých prenosových

[5] Slavík, c. m., 53.

[6] Vachek, tamže (v čl. citovanom v pozn. č. 4). — Tenže, *Odpověď na repliku B. Borovičkové*, Slovo a slovesnost 17, 1956, 178 n. — B. Borovičková, *Ještě k problematice zkoušek slabikové srozumitelnosti*, tamže, 110 n.

[7] J. Vachek, *Jazykový materiál pro audiometrické vyšetřování*, sb. Česká slovní audiometrie, 69.

[8] Porov. L. Edelsberger — P. Janota — M. Janotová — M. Sovák, *Metodika a výsledky reedukačních kursů pro nedoslýchavé*, Thomayerova sbírka přednášek a rozprav č. 324, Praha 1954, 18—40. — P. Janota, *Audiometrické vyšetřování řeči a jeho použití v reedukačních kursech*, tamže, 43—61.

[9] Vachek, c. m., 69.

[10] B. Borovičková, *Methoda tvoření českých logatomů pro zjišťování slabikové srozumitelnosti*, Slaboproudý obzor 16, 1955, 144.

[11] V príspevku citovanom v pozn. č. 4, s. 113.

zariadení s relatívne vysokou kvalitou prenosu reči najracionálnejšie bolo používanie tabuliek hláskových skupín, ktoré nemajú význam. V iných prípadoch pohodlnejšie môžu byť tabuľky slov. (Zástancom skupín hlások bez významu bol na zasadaní napr. fonetik Zinder.)[12]

Rozdiel medzi tabuľkami zostavenými z logatómov a slovnými tabuľkami dobre charakterizuje K. Sedláček pri hodnotení metodiky audiometrických skúšok.[13] Uvádza, že síce skúška pomocou slov nie je taká citlivá ako skúška pomocou logatómov, ale že na druhej strane logatómy nie sú zas plnohodnotným jazykovým materiálom. Vysvetľuje, že pri audiometrii je dôležité skúšať nielen schopnosť počutia elementárnych prvkov reči, ktoré je funkciou prvej signálovej sústavy a možno naň usudzovať z vyšetrovania sluchu pre čisté tóny, ale i počutie a poznávanie slov, ktoré umožňuje druhá signálová sústava. Slovná audiometria umožňuje teda skúmať jednak prvky periférne, jednak centrálne.

Skúšky zrozumiteľnosti sú potrebné nielen v audiometrii a pri skúšaní telefónnych a podobných zariadení, ale i pri zisťovaní zrozumiteľnosti reči v auditóriách rôzneho typu (divadlá, film, dubbovaný film). V týchto prípadoch je situácia často komplikovaná. Je napr. veľký rozdiel medzi posluchom reči priamo z úst herca a medzi posluchom reprodukovanej reči pri dubbovanom filme. Na základe toho dochádzame k záveru, že pre skúšky zrozumiteľnosti je konečným cieľom vypracovanie komplexnej metódy, ktorá používa rôzne druhy skúšobného materiálu (slová, logatómy, vety ap.), vhodne upraveného podľa zamerania skúšky. S kombinovaním materiálu počíta i B. Borovičková. Pre prvú časť skúšok pomocou logatómov Fonetický kabinet ČSAV vypracoval v poslednom čase nové logatómy, ktoré sa opierajú o štatistiku hláskových skupín zo 48 000 slabík; pracuje aj na stanovení indexu poznateľnosti českej reči.[14]

Fonetický kabinet FFUK sa od svojho začiatku zameral na prípravu slovných tabuliek a tabuliek zostavených z hláskových skupín bez významu (logatómov). Pred zostavením tabuliek bolo však potrebné podniknúť niektoré predbežné výskumy, predovšetkým zistiť frekvenciu hlások v slovenčine.[15] V ďalších výskumoch sa bude pokračovať (zistenie frekvencie hláskových kombinácií, výskum slabičnej dĺžky slov, zistenie stavby slabík v slove a i.).

Okrem hlavného cieľa — zostaviť pre slovenský jazyk vhodné tabuľky pre skúšky zrozumiteľnosti — poskytnú prípravné i ďalšie pokusy s tabuľkami mnohé informácie i pre fonetiku a jazykovedu. Na základe skúseností publikovaných v príslušnej odbornej literatúre budú zároveň slovné tabuľky upravené aj pre audiometrické vyšetrovanie.

J. Dvončová

---

[12] *Biulleteň kollokviuma po eksperimentaľnoj fonetike i psichologii reči*, Moskva 1959.

[13] K. Sedláček, *Zhodnocení sestav a metodiky na základě předchozích výsledků*, sb. Česká slovní audiometrie, 129.

[14] Referát podávajú B. Borovičková — V. Maláč, *Fonetická problematika měření indexu poznatelnosti*, Slovo a slovesnost 22, 1961, 41 n.

[15] J. Dvončová, *Zjištění frekvence hlásek v spisovné slovenštině*, Jazykovedný časopis 13, 1962 (v tlači).

ZPRÁVA O ČINNOSTI ZDRUŽENIA SLOVENSKÝCH JAZYKOVEDCOV PRI SAV

Združenie slovenských jazykovedcov pri Slovenskej akadémii vied bolo založené dňa 4. marca 1957. Na ďalšie funkčné obdobie bol na valnom zhromaždení dňa 7. marca 1960 zvolený nový výbor v tomto zložení: predseda: univ. prof. dr. J. Stanislav, Dr. Sc.; podpredseda: univ. doc. dr. J. Ružička, Dr. Sc.; tajomník: univ. doc. dr. P. Ondrus, C. Sc.; hospodár: dr. G. Horák, C. Sc.; členovia výboru: univ. prof. dr. E. Pauliny, Dr. Sc., dr. Š. Peciar, riaditeľ Ústavu slovenského jazyka SAV, univ. doc. dr. Ľ. Ďurovič, C. Sc., univ. doc. dr. Š. Tóbik; revízori: univ. prof. dr. J. Štolc, dr. J. Horecký, C. Sc.; náhradníci: univ. prof. dr. E. Jóna, univ. doc. dr. V. Blanár, C. Sc., dr. R. Krajčovič, C. Sc., dr. F. Miko, C. Sc.

Výbor usmerňuje pravidelnú činnosť Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV. Na svojej schôdzke dňa 26. januára 1961 navrhol zriadiť pri príležitosti osláv P. J. Šafárika odbočku Združenia slovenských jazykovedcov v Prešove.

Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV spolupracovalo so Združením jazykovedcov pri ČSAV v Prahe a s jeho odbočkou v Brne. V tomto období prehĺbi spoluprácu s Krúžkom moderných filológií, ako i styk s Československým rozhlasom, Sväzom slovenských spisovateľov a inými ustanovizňami.

Od 19. októbra 1959 (zprávu o prednáškach v období od 4. marca 1957 do 17. júna 1959 podal R. Krajčovič v SR 24, 1959, 378—379) boli v Združení tieto prednášky (pozn.: pri prednáškach, ktoré už boli publikované, v zátvorkách sa uvádzajú príslušné bibliografické údaje):

1959

19. októbra: univ. doc. dr. J. Ružička, *Referát o jazykovednej konferencii v Erfurte. (Medzinárodné sympózium „Zeichen und System der Sprache"*, Jazykovedný časopis 11, 1960, 79—82);

9. novembra: V. Latta, *Fonologický systém zakarpatských ukrajinských nárečí* (Фонологические системы украинских говоров Восточной Словакии Dukľa 9, 1961, 104—110);

23. novembra: mgr. Z. Topolińska (Varšava), *Charakteristika kašubských nárečí;*

7. decembra: univ. prof. dr. J. Stanislav, *O rusko-slovenských vzťahoch.*

1960

25. januára: dr. J. Garaj, *Rozbor Popisu Bavorského geografa;*

8. februára: V. Latta, *Problematika rozhrania ukrajinských a slovenských nárečí;*

7. marca: dr. J. Oravec, *Triedenie genitívnych prívlastkov. (Prívlastok v genitíve,* Jazykovedný časopis 12, 1961, 71—88);

19. marca: univ. prof. Pavle Ivić (Nový Sad), *Srbochorvátske nárečia a práca na nárečovom atlase;*

11. apríla: univ. prof. dr. K. Horálek, *O monologických (sekundárnych) funkciách jazyka. (K otázce tzv. vedlejších jazykových funkcí,* Slovo a slovesnost 21, 1960, 4—7);

25. apríla: univ. prof. dr. E. Pauliny, *Právna a štátna terminológia veľkomoravská;*

16. mája: univ. doc. dr. J. Ružička, *Výpoveď a veta;*

30. mája: dr. F. Miko, *Z problematiky prísloviek.* (*K problematike prísloviek,* Jazykovedný časopis 12, 1961, 10—23);

13. júna: dr. J. Horecký, *Morfematická štruktúra slovenského slova;*

26. septembra: dr. M. Šalingová, *Konferencia o poetike a štylistike vo Varšave.* (*Medzinárodná konferencia o poetike vo Varšave,* Slovenská literatúra 8, 1961, 236—241);

17. októbra: univ. doc. dr. J. Ružička, *Z problematiky slovných druhov.* (*Zo základnej problematiky slovných druhov,* Slovenská reč 26, 1961, 65—84);

25. októbra: univ. doc. dr. P. Király (Budapešť), *Charakteristika nárečia Slovenského Komlóša (v Maďarskej ľudovej republike);*

7. novembra: dr. A. Habovštiak, *Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia;*

1961

13. februára: J. Mistrík, *Niektoré otázky slovosledu v slovenčine;*

27. februára: dr. J. Oravec, *Z problematiky zámen;*

13. marca: dr. G. Horák, *Problematika slovenských číslovíek;*

10. apríla: univ. doc. dr. J. Ružička, *Veta a sloveso;*

24. apríla: G. Altmann — V. Krupa, *Sémantická analýza systému indonézskych osobných zámen.*

11. mája: univ. doc. dr. Š. Tóbik, *O jazyku P. J. Šafárika;*

22. mája: I. Kotulič, *Vývin vokalického systému východoslovenských nárečí;*

26. mája: univ. prof. dr. B. Sulán, *Vzťah medzi hláskovou podobou a významom slova;*

12. júna: dr. R. Mrázek, *Vetné schémy v spisovnej češtine.*

P. Ondrus

Iaşi — Jaši, Jaš či Jasy? — Zaraďovanie cudzích vlastných zemepisných mien — ako vôbec zaraďovanie cudzích slov — do systému nášho spisovného jazyka prináša neraz so sebou rozličné problémy. S problémami stretávame sa aj pri zdomácnenej podobe rum. miestneho názvu *Iaşi*. V preklade románu Horalka od rum. spisovateľa M. S a d o v e a n a (prel. Z. Dovalová, Bratislava 1943) a v preklade románu V znamení Raka od tohože autora (prel. J. Hušková, Bratislava 1960) sa uvádza poslovenčená podoba *Jaši* (pomnož. podst. meno muž. neživ.). Nazdávame sa, že podobu *Jaši* nemožno prijať do spis. slovenčiny.

Pri prepise *Jaši* vzniká ťažkosť pri písaní pádovej prípony v nominatíve. Ako vieme, muž. neživ. podst. mená, ktoré sa končia na tvrdú alebo obojakú spoluhlásku, majú príponu *i*, písanú ako *y*, kým muž. neživ. podst. mená, ktorých kmeň sa končí na mäkkú spoluhlásku, majú v nom. príponu *-e*. V podobe *Jaši* je na konci kmeňa mäkká spoluhláska, po ktorej však nenasleduje prípona *-e*, ale *-i*. Podľa pádovej prípony patrí slovo do vzoru *dub* a malo by sa písať s tvrdým *y*. Písanie tvrdého *y* po *š* sa nám však v našom pravopisnom systéme vidí ako veľmi násilné. Rovnako však neprirodzeným je aj písanie tohto slova s mäkkým *i*.

Pozrime sa na výslovnosť, gramatický rod a číslo tohto slova v rumunčine.

V slove *Iaşi* sa písané *ş* vyslovuje ako naše *š*. Pokiaľ ide o výslovnosť písaného *i* na konci slova, v rumunčine sa prízvučné *i* na konci slova po spoluhláske číta ako *i*, naproti tomu neprízvučné *i* sa vyslovuje veľmi slabo a je temer nepočuteľné po sykavkách. Toto *i* sa nevyslovuje v mnohých krajoch Rumunska, napr. v Moldavsku a Banáte. V slove *Iaşi* je prízvučnou slabikou *Ia-*. Koncové *i* je teda neprízvučné, takže sa nevyslovuje. Výslovnosť slova *Iaşi* je teda Jaš. Pokiaľ ide o rod a číslo, názov *Iaşi* je v rumunčine pomnož. podst. menom muž. rodu.

Rovnakým prípadom ako slovo *Iaşi* je aj názov *Bucureşti*. Ide tiež o podst. meno muž. rodu množ. čísla, v ktorom prízvuk je na samohláske *e*. Toto slovo sme prevzali v podobe *Bukurešť* ako podst. meno žen. rodu. Ďalšie slovo *Galaţi* sme prevzali v podobe *Galac*, pričom býva kolísanie v rode (zvyčajne sa používa ako podst. meno muž. rodu — tak aj v cit. románe Horalka — inokedy však ako podst. meno žen. rodu). Slovo *Ploeşti* sa prevzalo do slovenčiny v podobe *Ploješť* (podst. meno žen. rodu). Tieto slová nie sú už v slovenčine podst. menami pomnožnými.

Pri preberaní miestnych názvov z jedného jazyka do druhého dochádza k rozmanitým zmenám v hláskovom zložení mien (a ich pravopise), ako aj k zmenám v rode a čísle príslušného podst. mena. Napr. názov *Paris* má v češtine podobu *Paříž* a je žen. rodu, v slovenčine je muž. rodu *(Paríž)*, tak aj v rumunčine, v nemčine str. rodu. Porov. aj: *Dresden* str. (nem.) — *Drážďany* muž. (slov.) — *Dresda* žen. (rum.); *Leipzig* str. (nem.) — *Lipsko* str. (slov.), *Lipsca* žen. (rum.); *Wien* str. (nem.) — *Viedeň* žen. (slov.), *Viena* žen. (rum).; *Donau* žen. (nem.) — *Dunaj* muž. (slov.) — *Dunarea* žen. (rum.) ap. Príklady jasne potvrdzujú spomínané konštatovanie, že v žiadnom prípade nie je záväzná pôvodná výslovnosť, pravopis alebo pôvodný gramatický rod a číslo cudzieho miestneho názvu.

Vzhľadom na spomínané už ťažkosti s písaním a zaradením slova *Jaši* do sklo-

ňovania podst. mien v spis. slovenčine sa ukazuje, že podobu *Jaši* ťažko možno prijať do spis. jazyka. To platí aj o podobe *Jaš*, pretože tu ide o značný odklon od doterajšieho úzu, ktorý berie poslovenčenú podobu ako pomnož. podst. meno muž. rodu (v zhode s rumunčinou). Okrem toho pri podobe *Jaš* bolo by potrebné riešiť otázku, či má byť v slovenčine muž. alebo žen. rodu (porov. *Galac*, ale *Bukurešť*). Najvyhovujúcejším sa nám zdá iný postup, ktorý znamená síce istý odklon od pôvodnej rum. výslovnosti tohto mena, ale na druhej strane má prednosť v tom, že sa slovo ľahko zaraďuje do vzoru *dub* a nie sú ťažkosti s pravopisom prípony. Ide o používanie podoby *Jasy*, v ktorej sa namiesto rum. *ş* píše *s* a na konci slova *y*. Prepis *laşi* na *Jasy* je uplatnený napr. v slovenskom vydaní Malého atlasu sveta, ktorý vydala Ústredná správa geodézie a kartografie (Praha 1960). Tento prepis je zaužívaný aj v češtine.

Náš príklad ukazuje, že pri poslovenčovaní cudzích miestnych mien (a vlastne aj pri poslovenčovaní cudzích slov vôbec) musíme dobre prihliadať na výslovnosť, pravopis, ako aj na gramatickú stránku slova. Pri nerešpektovaní niektorej z týchto stránok ľahko môže dôjsť k vzniku podôb, ktoré sú pri praktickom používaní v jazyku trvalým zdrojom ťažkostí. Takouto podobou je aj práve rozoberaná podoba „Jaši".

Na záver opakujeme konštatovanie, že za najvýhodnejšiu pokladáme zdomácnenú podobu *Jasy*, pri ktorej odpadajú pravopisné a gramatické ťažkosti. K názvu *Jasy* sa tvorí príponou *-an* podoba obyvateľského podst. mena *Jasan* (nie „Jašan", ako je v preklade druhého cit. románu M. Sadoveana).

L. Dvonč

K skloňovaniu talianskych osobných mien. — O skloňovaní cudzích slov hovoria *Pravidlá slovenského pravopisu* (vydanie z r. 1957), že slová zakončené na samohlásku *-i (-y), -e, -é, -ä* majú v jednotnom čísle zámenné koncovky *-ho, -mu, -m* (84), a na inom mieste, že cudzie mužské mená sa skloňujú obdobne ako cudzie priezviská (85). Z talianskych osobných mien citujú Pravidlá iba dva prípady: *Leonardo (da Vinci)* a *Pietro (di Cosima)*, i to len kvôli skloňovaniu predikátov *da Vinci* a *di Cosima*, lebo osobné mená tu nerobia nijaké ťažkosti.

Sú tu však ešte talianske osobné mená zakončené na samohlásku *-i* a *-e*, ktoré si zaslúžia povšimnutie. Mená s koncovým *-i* ako napr. *Luigi, Giovanni* majú podľa uvedenej poučky Pravidiel riadne skloňovanie *Luigiho, Giovanniho* atď. Avšak osobným mená na *-e* spomenutá poučka nezodpovedá, lepšie povedané nezahrnuje ich v sebe. Sú to mená ako napr. *Garrone, Gabriele, Gastone, Abele, Assalone, Cesare, Clemente, Ercole, Ettore, Raffaele* s koncovým *-e*, ktoré sa číta.

V *Čítanke pre 4. ročník základnej deväťročnej školy* (cykl. predloha rukopisu pre posúdenie, 1961) nachádzame od mena *Garrone* akuzatív *Garrona* (83). Tento tvar utvorila prekladateľka textu náležite. Talianske osobné mená na *-e* nemožno zahrnúť do poučky o skloňovaní cudzích slov na *-i (-y), -e* atď. Sú pre to dva dôvody.

Mnohé z týchto mien poznáme ako domáce osobné mená bez koncového *-e* a skloňujeme ich podľa vzoru *chlap* (*Gabriel — Gabriela, Klement — Klementovi, Rafael — s Rafaelom* a i.). Pri menách *Garrone, Gastone, Assalone* by sme ešte zniesli tvary *Garroneho, Gastonemu, s Assalonem*, ale tvary „Gabrieleho", „Raffaelemu" ap. by zneli na pozadí domácich podôb neprirodzene. Pre súvislosť s domácimi názvami žiada sa teda pri uvedených talianskych menách na *-e* sklo-

ňovanie podľa vzoru *chlap*, a to kvôli jednotnosti aj v tých prípadoch, ku ktorým nemáme príslušné domáce podoby.

Druhý dôvod vyplýva z iných súvislostí. Osobné mená na *-e* sa vyskytujú aj vo francúzštine, a to často tie isté ako v taliančine (*Abele, Gastone*), pravda, s tým rozdielom, že sa vo francúzštine koncové *-e* nečíta. Takéto mená sa podľa príslušnej poučky Pravidiel skloňujú ako vzor *chlap* (*Pierre — Pierra, Pierrovi*; podobne je i *Gastone — Gastona* atď.). Keby sme teda pri talianskych osobných menách požadovali zámenné skloňovanie, bol by v jednom a tom istom, graficky totožnom názve v skloňovaní neželateľný rozdiel podľa toho, či by sme ho chápali ako taliansky alebo francúzsky.

Medzi príslušné poučky v Pravidlách žiada sa preto pripojiť poznámku, že talianske osobné názvy zakončené na samohlásku *-e* skloňujú sa podľa vzoru *chlap*.

Pokiaľ chceme teda v textoch talianskej proveniencie alebo v tlači zachovávať tieto mená pre charakteristiku osoby a prostredia alebo pre dokumentárnosť v ich domovskej podobe, treba ich skloňovať takto: *Garrone — od Garrona, Garronovi, s Garronom; Clemente — od Clementa, Clementovi, s Clementom; Ettore — od Ettora, Ettorovi, s Ettorom; Gastone — od Gastona, Gastonovi, s Gastonom* a podobne i ostatné.

F. Miko

Povesmo — povesno. — Hana Zelinová (Jakubko, str. 25, Mladé letá 1961) napísala túto vetu: *Trepala som ľan, nuž najprv som vytriasala p o v e s n o a len potom povedala...* Z tejto vety čitatelia, ktorí nepoznajú názvoslovie z odboru ľanárstva, konopárstva, sa nedozvedia, čo slovo *povesno* značí. Preto zacitujeme inú vetu: *Ženy otrepú konope, vyčešú, naviažu do p o v e s i e m a kýt* (Rázus, Svety III, 2). Z tejto vety už lepšie pochopíme nielen to, čo značí slovo *povesmo*, ale i to, čo značí slovo *kyta*. *Povesmo* (miestami aj *povesno*) je toľko vytrepaného a vyčesaného ľanu alebo vytrepaných konopí, koľko objíme žena svojou hrsťou. V krátkosti môžeme povedať, že *povesmo* je hrsť vytrepaného a vyčesaného ľanu alebo vytrepaných a vyčesaných konopí. *Povesmá* zväzujú potom do *kýt;* do *kyty* ide dvadsaťštyri *povesiem*. O *kyte* pozri Slovník slovenského jazyka, vydaný v SAV.

Hneď na začiatku sme uviedli dva tvary: *povesmo* a *povesno*, lebo v slovenčine sa vyskytujú obidva. Pozrime, ako používajú toto slovo naši spisovatelia. Podľa výpisov z diel slovenských autorov tvar *povesno* sa vyskytuje u týchto spisovateľov: Šoltésová, Chrobák, Zechenter, Hviezdoslav, Čajak, Plávka, Jilemnický; tvar *povesmo* nájdeme jedine u Rázusa v citovanom diele, v Ahasverovi, v Odkaze mŕtvych), pravda, nevylučujeme, že by sa tvar *povesmo* nenašiel aj u iných, tu neuvedených spisovateľov, napríklad u Kukučína, Tajovského, Vajanského atď., ale by bolo treba patričných spisovateľov dôkladne vyexcerpovať. V materiáli dialektologického oddelenia Ústavu slovenského jazyka SAV sme zistili, že tvar *povesmo* sa zachytil z týchto obcí: Ploštín, Východná, Kameňany; tvar *povesno* zasa z týchto: Veľké Bielice, Lukáčovce, Gombáš, Košťany (Turiec).

Čo uvádzajú naše slovníky? Bernolák má tvar *povesno* a vysvetľuje ho slovom *hrsť*. Tvrdý má tiež tvar *povesno*, ale v Doplnkoch k Slovenskému frazeologickému slovníku z roku 1937 čítame už toto: „*povesmo*, -a (*nie* povesno): Ženy otrepú konope, vyčešú, naviažu do povesiem a kýt. (Rázus, Svety III, 2)" A slovko *nie* je sádzané kurzívou. Doplnky redigoval H. Bartek. Kálal v Slovenskom slov-

níku, Banská Bystrica 1923, má toto: „*povesmo* (lipt.) *povesno* bt (povesiemko) pověsmo, svázaný len (1/5 lokte příze) (K. VIII)". Teda Kálal zhruba lokalizoval tvar *povesmo* do Liptova, tvar *povesno* do Zvolena a do Turca. Lenže nakoľko vieme z ústneho podania dr. Orlovského, tvar *povesmo* je doma i v Gemeri. Slovom, na Slovensku sa vyskytujú dva tvary — *povesmo* i *povesno* — a označuje sa nimi jedna reália.

Ako je to v iných slovanských jazykoch? Najprv v češtine. V. Machek vo svojom *Etymologickom slovníku jazyka českého a slovenského,* Praha 1957, uvádza paralelne dva tvary: *pověsmo — pověsno.* V jazykoch juhoslovanských, a to v srbochorvátskom, je *povesmo,* v bulharskom *poviesmo* v tom istom význame ako v slovenčine. Nakoľko viem, v iných slovanských jazykoch, teda hlavne východných, sa slovo *povesmo — povesno* nenachádza.

Čo do etymológie slova zatiaľ sa zhodujeme s V. Machkom, že koreň slova *povesmo* je ten istý ako v slovese *viazať,* teda *vęz-*; a tvar *povesmo* je vlastne príčastie trpné prítomné, utvorené podľa modelu *pásmo* príponou *-mo,* lebo i slovo *pásmo* patrí do ľanárskeho a konopárskeho názvoslovia. Slovo *pásmo* ako ľanársky termín značí 60 nití na motovidle; *pásmo* je zviazané *pásmicou,* šesť pásem tvorí *pradeno.* Isté je, že proti Machkovmu výkladu slova *povesmo — povesno* budú, čo sa týka slovenčiny, námietky, lebo starú nosovku *ę* vystriedali v slovenčine hlásky *ä* alebo dvojhláska *ia,* prípadne po sykavkách *a,* no nikdy nie *e* a potom i zmena pôvodného predpokladaného *z* na *s* robí ťažkosti *(*povęzmo> povesmo).* Je viac ako pravdepodobné, že slovo *povesmo-povesno* sa dostalo k nám vplyvom jazykov juhoslovanských.

J. Mihál

Staré kocúry a starí kocúri. — I. Š-ová z P.: „Som žiačka ZDŠ v P. Písali sme pravopisné cvičenie. Bolo tam „starí kocúri". Ja som kocúri napísala s mäkkým i a s. učiteľka mi povedala, že má byť tvrdé y. Prosím Vás, napíšte mi, kto má pravdu."

Odpoveď: To, či treba v istom slove napísať mäkké *i*, alebo tvrdé *y*, v mnohých prípadoch určuje gramatika. Gramatika je — ako sa to vraví v našich rozprávkach — na dobrej pomoci každej žiačke a žiakovi, no len vtedy, keď na ňu nezabúda a usilovne sa ju učí. Pravdaže, nemyslíme na bezhlavé bifľovanie poučiek. Máme na mysli také poznávanie gramatiky spisovnej slovenčiny, ku ktorému sa dostávame rozumným pozorovaním a porovnávaním slov, slovných spojení, viet ba i celých rozprávaní. Pritom vždy si máme dobre uvedomiť — čoho sa príslušné slovo, spojenie slov alebo celá veta týka, čo o svete okolo nás vraví. A ešte niečo. V pravopisných cvičeniach majú žiaci dokázať, že dobre pochopili gramatické poučky a vedia ich správne použiť. Takto každé pravopisné cvičenie kladie žiakovi aj mnoho gramatických otázok. Keď ho žiaci správne napíšu, to vlastne prakticky dokážu, že vedia gramatiku. Má to takú cenu, akoby výborne odpovedali z gramatiky.

Tak je to aj v našom prípade. V uvedenom pravopisnom cvičení bolo treba správne napísať podstatné meno *kocúr* v prvom páde množného čísla, a to spolu s prídavným menom *starý*. V jednotnom čísle spojenie prídavného mena *starý* s podstatným menom *kocúr* znie *starý kocúr*. Podstatné meno je mužského rodu, jednotného čísla a stojí v prvom páde; v tom istom rode, páde a čísle je aj prídavné meno *starý*. Keď žiak má správne napísať podstatné meno mužského rodu v prvom páde množného čísla, potrebuje vedieť, či príslušné podstatné meno označuje osobu, vec alebo zviera. Mená zvierat, akým je aj podst. meno *kocúr*, majú totiž v spisovnej slovenčine osobitné postavenie, lebo sa v jednotnom čísle skloňujú ako osobné podstatné mená, no v množnom čísle sa skloňujú a správajú ako neživotné podstatné mená. Ukazuje sa to aj na prídavnom mene, ktoré k nim patrí a bližšie ich určuje. V jednotnom čísle povieme a napíšeme *starý kocúr — starého kocúra — starému kocúrovi — starého kocúra — o starom kocúrovi — so starým kocúrom*. Tu teda má podstatné meno *kocúr* také pádové prípony ako osobné podstatné mená, napr. *chlap, mlynár*. Naproti tomu v množnom čísle sa slovo *kocúr* zaraďuje medzi neživotné podstatné mená mužského rodu a správa sa celkom tak ako ony. Preto napíšeme *kocúry* rovnako ako *stromy, duby, kláty, múry* s tvrdým *y*. Prídavné meno má pri podst. mene *kocúr* taký tvar, aký sa používa pri neživotných podstatných menách, teda *staré kocúry* ako *staré stromy*.

Zhrnujeme. Zvieracie podstatné mená mužského rodu majú v množnom čísle také pádové prípony ako neživotné podstatné mená, napr.: *orly, kohúty, sláviky, holuby, kapry, pstruhy, diviaky; zajace, jelene, vrabce*. Prídavné mená, ktoré ich bližšie určujú, sa s nimi zhodujú v rode, čísle a páde, napr. *biele holuby, staré kocúry, plaché zajace*. Len podstatné mená *psy, vlky, vtáky* môžu mať aj podobu

psi, vlci, vtáci — ako životné podstatné mená. Môžeme teda popri výrazoch *veľké psy, hladné vlky, spevavé vtáky* povedať a napísať aj *veľki psi, hladni vlci, spevavi vtáci.*

A predsa v istých prípadoch aj podstatné meno *kocúr* píšeme v prvom páde množného čísla s mäkkým *i* — vtedy, keď sa toto podstatné meno použije ako nadávka. Keď napríklad nezbední synovia voľačo mame pokvária, povie im nahnevane *Vy kocúri maškrtní!* Tu treba napísať *kocúri* s mäkkým *i* na konci priam tak ako *chlapci.*

Predpokladáme, že v pravopisnom cvičení nešlo o nadávku. Súdružka učiteľka preto správne žiadala písať slovo *kocúry* s tvrdým *y.* Pravdaže, potom aj prídavné meno pri ňom musí mať zhodnú, neživotnú podobu — *staré kocúry.*

Tribeč — na Tribeči. — T. D-á z T.: „Nie som si istá o slove Tribeč. Ako sa má správne hovoriť — Bola som na Tribči, a či Bola som na Tribeči?"

Odpoveď: Zemepisné vlastné meno *Tribeč,* ktorým označujeme pohorie na juhozápad od Vtáčnika, si zachováva aj v nepriamych pádoch samohlásku *e.* Hovoríme a píšeme *z Tribeča, k Tribeču, na Tribeči, pod Tribečom.* Meno *Tribeč* nemá pohyblivé *e* preto, lebo nesúvisí so všeobecným podstatným menom, v ktorom by bolo pohyblivé *e* ako napr. *lakeť — lakťa, oheň — ohňa, kopec — kopca.* Správne teda povieme *V južnej časti Tribeča je Zobor. Bol(a) som na Tribeči. Sedeli sme pod Tribečom* (najvyšší vrch Tribeča). Podobne zasa nie je pohyblivé *o* v mene *Zobor* (v južnej časti Tribeča). Naproti tomu *Vepor,* meno vrchu v Slovenskom rudohorí, má pohyblivé *o* a skloňuje sa *Vepor — z Vepra — k Vepru* atď., lebo súvisí so starodávnym podst. menom *vepor,* v ktorom je takisto pohyblivé *o.*

Opitý — napitý — podnapitý. — Š. B. z Handlovej: „Čítal som v Handlovej v hostinci: ‚Podnapitým nedávame alkoholické nápoje.' Ako je správne — opitý, alebo napitý? Pijeme vodu, mlieko atď. a napijeme sa. Niekedy sa aj opijeme, ale to je už iné!"

Odpoveď: Keď vypijeme za hrnček alebo za pohár vody, povieme, že sme sa napili. Môžeme sa napiť vody, mlieka, kávy, malinovky, limonády atď. Kto bol smädný, a napil sa nealkoholického nápoja, nepovie, že je napitý, ako predpokladá náš dopisovateľ, ale len, že si zahasil smäd, že už nie je smädný, že ho už nesmädí. Prídavné meno *napitý,* ktoré má základný význam „nasiaknutý tekutinou", sa používa zväčša len v súvislosti s rozličnými látkami a vecami. Vravíme napríklad *napitá zem, napité drevo.* Naproti tomu o človeku, ktorý sa napil alkoholického nápoja a stratil kontrolu nad svojím rozumom, jazykom i nohami, hovoríme zväčša len, že je *opitý.* Slovo *napitý* by sme v spisovnom prejave použili len na zdôraznenie toho, že dotyčný človek veľmi veľa pil, akoby už bol priam celý nasiaknutý alkoholom. Náš dopisovateľ má úplnú pravdu, keď ide o slovo *opitý.* Naproti tomu *napitý* ako „nasýtený nealkoholickým nápojom" (ktoré mlčky predpokladá) sa o osobách nepoužíva. Tu treba teda jeho mienku napraviť.

Teraz ešte poznámka o význame slova *podnapitý.* Charakterizujeme ním toho, na kom sa začínajú prejavovať nepriaznivé účinky alkoholu. Podnapitý človek ešte síce nie je opitý, ale nemá už k tomu ďaleko. Nuž nie čudo, že mu v poriadnom hostinci už nedajú piť. Odmietnu mu podať alkoholický nápoj, a to v jeho vlastnom záujme — aby sa totiž celkom neopil.

Pozoruhodné je pritom, že sa proti *opitý* používa *podnapitý,* teda slovo od-

vodené od *napitý*, ktoré nie je úplne rovnocenné so slovom *opitý*. Aj tu sa pekne ukazuje, že slová majú svoj spoločensky ustálený význam; spoločenským používaním sa aj obmedzujú ich kombinačné a slovotvorné možnosti.

Záver v troch bodoch: 1. Slová *opitý* a *napitý* nie sú celkom rovnoznačné. Hovoríme *opitý človek*, ale *napitá zem*, a len hovorovo aj „napitý človek". 2. Podnapitý je ten, kto síce veľa nepil, ale už má obmedzenú kontrolu nad sebou. — 3. Nápis *Podnapitým nepodávame alkoholické nápoje!* je celkom správny.

Neočatý. — M. H. z Bratislavy: „Čítal som rozprávku Drevená krava. V poslednej časti rozprávky je takáto veta (hovorí princezná, čo ju Kubo rozveselil) „... naše neočaté stráže dávno tú príučku zaslúžili!" — Je slovo neočatý dobré?"

Odpoveď: Prídavné meno *neočatý* na južnom strednom Slovensku má taký istý význam ako zvyčajne používané spisovné slovo *bezočivý*. Má ľudový ráz a tak jeho domovskou oblasťou sú aj ľudové rozprávky. Pravdaže, používa sa aj v krásnej literatúre, kde sa opisované osoby často charakterizujú i z rečovej stránky. Medzi slovami *bezočivý* a *neočatý* je výrazná podobnosť. Obe sú odvodené od slova *oko*, a to predponou i príponou. *Bezočivý* má takúto stavbu; *bez+oč - ivý* (= predpona *bez-*+koreň *oč-*+prípona *-ivý*) a podobne *neočatý* rozkladáme *ne-oč-atý*. Predpony oboch našich rovnoznačných slov *(bez-, ne-)* majú záporný význam, vyjadrujú nedostatok, neprítomnosť; koreň *oč-* v oboch slovách má proti základnému slovu *oko* zmenenú spoluhlásku (striedanie *k/č*) a naň sa v jednom prípade pripína prípona *-ivý* a v druhom prípade *-avý*. Tieto prípony sú blízke svojou slovotvornou funkciou a spôsobujú, že obe odvodené slová sú príbuzné podľa významu i zloženia. Spisovné *bezočivý* s ľudovou paralelou *neočatý* vyjadrujú to isté ako výraz „taký, čo nemá očú". Ide v oboch prípadoch o obrazné (metaforické) slová, ktoré vznikli na pozadí prirovnania „taký, ktorý sa správa, ako by nemal očú", dotieravý a bez hanby.

Záver. Ľudové slovo *neočatý* je tvarovou obmenou slova *bezočivý*. Charakterizuje ľudové ústne prejavy a ľudovú slovesnosť (rozprávky, príslovia, zvykoslovie a pod.); ako také ho nachádzame aj v krásnej literatúre.

G. Horák